

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»**

**«Η επίδραση των νέων τεχνολογιών
στην παραβατικότητα και θυματοποίηση των ανηλίκων»**

Ανδρονίκη Λάππα

Αριθμός Μητρώου: 3217M009

Τριμελής Επιτροπή

Επιβλέπουσα

Καθηγήτρια Ανθοζωή Χάιδου, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών
Επιστημών

Μέλη

Καθηγητής Γρηγόρης Λάζος, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών
Επιστημών

Διευθύντρια Ερευνών Ιωάννα Τσίγκανου, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

**Αθήνα
2019**

*Στην οικογένεια μου,
Μαρία, Σωτήρη, Αντώνη
για την αγάπη και την κατανόηση τους*

Περίληψη

Οι τεχνολογικές εξελίξεις του δεύτερου μισού του 20ου και των αρχών του 21ου αιώνα οδήγησαν σε επιτεύγματα τα οποία βρίσκουν εφαρμογή σε όλους σχεδόν τους τομείς της καθημερινότητας. Ιδιαίτερα ραγδαίες και ρηξικέλευθες είναι οι εξελίξεις στο πεδίο της πληροφορικής, η οποία και αποτελεί το κύριο αντικείμενο της μελέτης. Ένας τεράστιος όγκος δεδομένων και πληροφοριών είναι προσβάσιμος σε κάθε χρήστη, η επικοινωνία επιτυγχάνεται σε πραγματικό χρόνο και ανεξάρτητα από γεωγραφικούς περιορισμούς ενώ ακόμη και η ψυχαγωγία είναι πλέον συνδεδεμένη, σε μεγάλο βαθμό, με την τεχνολογία. Οι νέες τεχνολογίες αναμφισβήτητα έχουν βελτιώσει την καθημερινή ζωή, εντούτοις ενέχουν κινδύνους και ιδιαίτερα για τους ανηλίκους, οι οποίοι αποτελούν μια ευαίσθητη πληθυσμιακή ομάδα.

Εξετάζονται οι εννοιολογικές, κοινωνικές και νομικές διαστάσεις της ανηλικότητας αφενός και τα κυριότερα τεχνολογικά μέσα που είναι διαθέσιμα στους νέους αφετέρου και γίνεται προσπάθεια διερεύνησης, μέσα από θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα, της επίδρασής τους στο δίπολο παραβατικότητα - θυματοποίηση: κατά πόσο, δηλαδή, είναι δυνατόν να διευκολύνουν την ανάπτυξη μιας αντικοινωνικής ή και παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά και ποιοι κίνδυνοι ελλοχεύουν –ιδιαίτερα όσον αφορά τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης– για τους ανηλίκους.

Τέλος, διερευνάται το ζήτημα της αντιμετώπισης του φαινομένου ως προς του δύο πυλώνες αντίδρασης της κοινωνίας και της πολιτείας: πρόληψη και καταστολή. Ανεξέλεγκτη χρήση από τη μία και δαιμονοποίηση των νέων τεχνολογιών από την άλλη αποτελούν τα δύο άκρα από τα οποία θα πρέπει να διαφοροποιηθεί η οποιαδήποτε παρέμβαση. Στόχος είναι η συνετή και επωφελής αξιοποίηση των τεχνολογικών δυνατοτήτων, μέσω της ενημέρωσης, της πρόληψης και του ελέγχου σε επίπεδο οικογένειας, σχολείου, κοινωνίας.

Λέξεις-κλειδιά: νέες τεχνολογίες, ανήλικοι, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ηλεκτρονικό έγκλημα, παραβατικότητα και θυματοποίηση ανηλίκων (πρόληψη και αντιμετώπιση)

Πίνακας Περιεχομένων

1.Εισαγωγή	1
2. Νέες τεχνολογίες και ανήλικοι	3
Α. Απο την βιομηχανική κοινωνία στην κοινωνία της πληροφορίας	3
Β. Ηλεκτρονικό έγκλημα και ανήλικοι.....	6
3.Η παραβατικότητα των ανηλίκων υπο την επίδραση των νέων τεχνολογιών	16
Α. Αιτιολογικές προσεγγίσεις της παραβατικότητας των ανηλίκων.....	16
Β.Ο ανήλικος ως δράστης στην εποχή της πληροφορίας.....	25
i.Ο εθισμός του ανηλίκου στο διαδίκτυο.....	26
ii. Ηλεκτρονικός εκφοβισμός με δράστη ανήλικο (Cyberbullying).....	29
iii.Ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου (Sexting).....	32
iv.Παρενοχλητική παρακολούθηση με δράστη ανήλικο(Cyber Stalking).....	35
v.Ο ρόλος των ηλεκτρονικών παιχνιδιών στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου.....	38
Γ. Ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media) στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου.....	42
Δ. Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	46
4.Η επίδραση των νέων τεχνολογιών στην θυματοποίηση των ανηλίκων	48
Α. Πορνογραφία ανηλίκων.....	49
Νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία του ανηλίκου απο το αδίκημα της πορνογραφίας ανηλίκων στο διαδίκτυο.....	49
Η πορνογραφία ανηλίκων με την χρήση των νέων τεχνολογιών.....	53
Β.Διαδικτυακή αποπλάνηση ανηλίκου (Grooming).....	59
Νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία του ανηλίκου απο το αδίκημα της διαδικτυακής αποπλάνησης.....	59
Η αποπλάνηση του ανηλίκου με την χρήση των νέων τεχνολογιών.....	60
Γ. Ηλεκτρονικός εκφοβισμός ανηλίκου (Cyberbullying).....	64
Νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία του ανηλίκου απο τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό.....	64
Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός του ανηλίκου κατά την χρήση των νέων Τεχνολογιών.....	64
Δ. Ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media) στην θυματοποίηση του ανηλίκου.....	71
Ε. Συμπεράσματα κεφαλαίου.....	75
5. Πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων στο διαδίκτυο	76
Α.Η συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος.....	77
Β.Ο ρόλος του σχολείου.....	83
Γ. Η αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.....	86
Η συμβολή της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος.....	87
Επίλογος	91
Βιβλιογραφία	93

1.Εισαγωγή

Οι ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας, κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 20 αιώνα και των αρχών του 21ου αιώνα, και η επίδραση της στην καθημερινή ζωή των ατόμων είναι πλέον γεγονός. Ποικίλοι τομείς της καθημερινότητας έχουν εξελιχθεί και προοδεύει με την συμβολή των νέων τεχνολογιών. Όλο και περισσότερες εργασίες τόσο της καθημερινής όσο και της επαγγελματικής ζωής των ατόμων εξαρτώνται από την τεχνολογία και τα οφέλη της ενώ ακόμα και η διασκέδαση του ατόμου στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό πλέον στην αξιοποίηση της τεχνολογίας. Ως εκ τούτου, η τεχνολογική πρόοδος προσφέροντας ένα πλήθος παροχών στο άτομο διεκδικεί όλο και μεγαλύτερο μέρος στην καθημερινότητά του. Εξίσου σημαντική φαίνεται πλέον να είναι και η ενασχόληση των ανηλίκων με την τεχνολογία.

Οι ανήλικοι, αποτελούν μια ευαίσθητη πληθυσμιακή ομάδα που αφενός λόγω του νεαρού της ηλικίας τους και αφετέρου λόγω του εύπλαστου χαρακτήρα τους είναι ευάλωτοι σε επιρροές τόσο από το στενό όσο και από το ευρύτερο περιβάλλον τους αλλά και από παράγοντες όπως η τεχνολογία. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν σε αυτό το σημείο, αφορούν επομένως το είδος και την ποιότητα της επίδρασης της τεχνολογίας και συγκεκριμένα των νέων τεχνολογιών στους ανηλίκους. Άλλοτε δηλαδή οι νέες τεχνολογίες επενεργούν θετικά, παρέχοντας στο άτομο και εν προκειμένω στον ανήλικο εφόδια για την πρόοδο του και άλλοτε αρνητικά, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση συμπεριφορών που προκαλούν αναταραχή και εγείρουν την κοινωνική αντίδραση, επίσημη ή ανεπίσημη.

Ως εκ τούτου, το παρόν πόνημα μελετά την επίδραση των νέων τεχνολογιών αφενός στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανηλίκων και αφετέρου στην θυματοποίηση τους. Ως βασικές *ερευνητικές υποθέσεις* για το ζήτημα αυτό, τέθηκαν αφενός η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι νέες τεχνολογίες έχουν οδηγήσει στην εμφάνιση νέων μορφών παραβατικότητας των ανηλίκων και αφετέρου αν και κατά πόσο έχουν συντελέσει στην εμφάνιση νέων μορφών θυματοποίησης των ανηλίκων, ώστε εξετάζονται συμπληρωματικά η συχνότητα θυματοποίησης, αλλά και τυχόν αύξηση ή αλλαγή της θυματοποίησης των ανηλίκων υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών. Καθώς ωστόσο το παρόν πόνημα πραγματεύεται ένα ζήτημα διττής φύσεως, δηλαδή από την μια πλευρά την σχέση νέων τεχνολογιών και παραβατικότητας ανηλίκων και από την άλλη πλευρά την σχέση νέων τεχνολογιών και θυματοποίησης ανηλίκων, σε συνδυασμό με τον σύνθετο χαρακτήρα των ζητημάτων αυτών, κρίθηκε σκόπιμο -σε αυτό το επίπεδο- η μελέτη αυτή να περιοριστεί στην ελληνική εμπειρία. Προς επίρρωση των παραπάνω, αποσαφηνίζονται αρχικά βασικές έννοιες όπως οι νέες τεχνολογίες, η ιδιότητα του ανηλίκου στην ελληνική νομοθεσία, η διάκριση εγκληματικής και παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων ενώ γίνεται μια συνοπτική αναφορά στην χρήση των νέων τεχνολογιών από τους ανηλίκους στην

Ελλάδα, ώστε ο αναγνώστης να σχηματίσει μια βασική εικόνα επί του θέματος που θα του επιτρέψει να κατανοήσει καλύτερα όσα θα αναπτυχθούν στην συνέχεια.

Στο τρίτο κεφάλαιο του παρόντος πονήματος, το οποίο και αφορά την επίδραση των νέων τεχνολογιών στην παραβατικότητα των ανηλίκων, παρουσιάζονται αρχικά οι αιτιολογικές προσεγγίσεις της παραβατικότητας των ανηλίκων και επιχειρείται η σύζευξη αυτών των προσεγγίσεων με το σήμερα και συγκεκριμένα με το συγκεκριμένο πεδίο δράσης, τον ψηφιακό κόσμο. Εν συνεχεία και αφού έχουν παρουσιαστεί οι δυο απόψεις περί ταύτισης ή όχι των όρων «παραβατικότητα» και «εγκληματικότητα» ανηλίκων και έχει αποσαφηνιστεί η θέση της γραφουσας, εξετάζονται ενδεικτικά παραδείγματα παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων στα πλαίσια χρήσης των νέων τεχνολογιών, όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός με δράστη ανήλικο, το sexting, η παρενοχλητική παρακολούθηση με δράστη ανήλικο ενώ ταυτόχρονα μελετάται το ζήτημα του εθισμού στο διαδίκτυο, ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media) στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανηλίκων αλλά και ο ρόλος των ηλεκτρονικών και διαδικτυακών παιχνιδιών στην εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς εκ μέρους αυτών.

Στο επόμενο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τον ρόλο των νέων τεχνολογιών στην θυματοποίηση των ανηλίκων, οπότε και παρατίθενται τρία ενδεικτικά παραδείγματα θυματοποίησης των ανηλίκων κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, η αναφορά των οποίων κρίθηκε σκόπιμη αφού αντικατοπτρίζουν στον μεγαλύτερο βαθμό την θυματοποίηση των ανηλίκων με την χρήση σύγχρονων μέσων τεχνολογίας στην Ελλάδα, σήμερα. Παράλληλα και εδώ, εξετάζεται ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και εν προκειμένω στην θυματοποίηση του ανηλίκου.

Η μελέτη εντούτοις του ζητήματος, θα ήταν ημιτελής δίχως την διερεύνηση των μεθόδων πρόληψης και αντιμετώπισης της παραβατικότητας αλλά και της θυματοποίησης των ανηλίκων στην Ελλάδα. Προς επίρρωση αυτού, εξετάζεται η συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος και ο ρόλος του σχολείου καθώς και ο ρόλος της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης με έμφαση στον ρόλο της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος στην πρόληψη και αντιμετώπιση του ζητήματος, στην οποία και πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο πλαίσιο εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Ως εκ τούτου, θερμές ευχαριστίες εκφράζω στην Υπαστυνόμο Κ.Τ για την βοήθεια της και την παροχή πληροφοριών σχετικά με την οργάνωση, την λειτουργία και τις αρμοδιότητες της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος.

2. Νέες τεχνολογίες και ανήλικοι

A. Απο την βιομηχανική κοινωνία στην κοινωνία της πληροφορίας

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζῷον».¹ Δημιουργήθηκε, δηλαδή, για να συνυπάρχει, να επικοινωνεί με άλλους ανθρώπους, να ζει σε μια οργανωμένη κοινωνία.² Η δημιουργία και η οργάνωση των κοινωνιών πέρασε μέσα απο ποικίλα στάδια, επηρεάστηκε απο τις κοινωνικο-πολιτικές, ιστορικές και οικονομικές μεταβολές που πραγματοποιούνταν κάθε φορά σε ένα συγκεκριμένο τόπο ώστε σήμερα να μιλάμε για ένα είδος παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών. Σταθμό στην ανθρώπινη ιστορία αποτέλεσε η Βιομηχανική Επανάσταση, όπου ο Δυτικός κόσμος απο κατεξοχήν αγροτικός μεταμορφώθηκε σε ένα βιομηχανικό σύστημα με ραγδαία ανάπτυξη της παραγωγικής διαδικασίας, δημιουργία μεγάλων οικονομικών γραφειοκρατικών δομών και μια αναδυόμενη καπιταλιστική οικονομία.³ Πραγματοποιήθηκαν, ως εκ τούτου, αλλαγές πρωτόγνωρες για εκείνη την περίοδο λόγω των τεχνολογικών ανακαλύψεων και καινοτομιών, απότοκων της βιομηχανικής επανάστασης. Με την πάροδο του χρόνου και ειδικότερα στην νεότερη ιστορία, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αναπτύχθηκε γόνιμο έδαφος και για την πληροφορική επανάσταση, όπου η ραγδαία ανάπτυξη και διάδοση της πληροφορικής βρήκε εφαρμογή σε ποικίλους τομείς της καθημερινότητας και οδήγησε στην εξάρτηση του κράτους, της οικονομίας, του πολιτισμού αλλά και της εκπαίδευσης απο την πληροφορική.⁴ Οικονομικές συναλλαγές πραγματοποιούνται άμεσα και με ασφάλεια ακόμα απο τον προσωπικό χώρο του ατόμου, εκπαιδευτικές διαδικασίες υλοποιούνται με σύγχρονα τεχνολογικά μέσα όπως μεθόδους τηλεκατάρτισης εξ αποστάσεως ενώ ρομποτική χειρουργική, νανοτεχνολογία και βιοηλεκτρονική είναι μερικοί μόνο απο τους τομείς που έχουν αναπτυχθεί με την συμβολή των τεχνολογικών ανακαλύψεων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή της τεχνολογίας και στο πεδίο της πληροφορικής, που αποτελεί το κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Υπο την επίδραση αυτής, η επικοινωνία γίνεται σε πραγματικό χρόνο, δίχως γεωγραφικούς περιορισμούς ενώ ακόμα και η ψυχαγωγία είναι πλέον άμεσα συνδεδεμένη με την τεχνολογία, τουλάχιστον στον μεγαλύτερο βαθμό.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, η πληροφορική επανάσταση έλαβε χώρα στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα και κορυφώθηκε στις αρχές του 21ου αιώνα με τις τεχνολογικές ανακαλύψεις και καινοτομίες να βρίσκονται διαρκώς σε εξέλιξη. Δεν θα μπορούσε, άλλωστε, να γίνει διαφορετικά αφού κάθε τεχνολογική καινοτομία είναι εφάμιλλη της επιστημονικής προόδου που διακρίνει μια κοινωνία στην εκάστοτε εποχή αλλά και των ιδιαίτερων κοινωνικο-πολιτικών και οικονομικών συνθηκών που την χαρακτηρίζουν. Πρέπει, δηλαδή, να έχουν δημιουργηθεί οι κατάλληλες συνθήκες

¹Με την αριστοτελική έννοια του όρου, όπου ζῷον: ζωντανός οργανισμός.

²Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1253a 1-5 και Α, 1252b - 1253a 33.

³Ritzer G., «Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία» (Χρηστίδης Γ. μετάφραση, Κανταντζόγλου Ι. επιμέλεια), εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2012, σελ.30.

⁴Λάζος Γ., «Πληροφορική και Έγκλημα», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001, σελ.15.

ώστε να καταστεί αναγκαία η αναζήτηση και η εφεύρεση της συγκεκριμένης καινοτομίας και τελικά η εφαρμογή και η αξιοποίηση της. Οι πρώτες προσπάθειες ενδέχεται να ξεκινήσουν χρόνια πριν και είναι χρονοβόρες ίσως και κοστοβόρες, ωστόσο, δεν παύουν να αποτελούν ένα λιθαράκι στην προσπάθεια τεχνολογικής προόδου που επιδιώκεται κάθε φορά. Κάτι αντίστοιχο φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο πρώτος ηλεκτρονικός υπολογιστής κατασκευάζεται το 1833, στην Αγγλία, από τον Babbage ως μια αναλυτική μηχανή που μετεξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου αρχικά από τους Hollerith, Zuse, Aiken αλλά και άλλους που με αφετηρία την δουλειά που είχε κάνει ως τότε ο Babbage δημιουργούν ολοένα και βελτιωμένες -αλλά μηχανικές- εκδοχές του τότε ηλεκτρονικού υπολογιστή.⁵ Αργότερα, με την ανάπτυξη της κβαντομηχανικής και της μικροφυσικής αλλά και την απόδειξη του von Neumann περί αποθήκευσης των προγραμμάτων των υπολογιστών στο εσωτερικό τους και όχι πλέον σε εξωτερικά μέσα, ο μηχανικός ηλεκτρονικός υπολογιστής της προηγούμενης περιόδου μετατρέπεται σε ηλεκτρονικό υπολογιστή τις δεκαετίες 1940-1950 ενώ με την εφεύρεση του τρανζίστορ στο τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα μετεξελίσσεται εκ νέου.⁶ Ωστόσο, όσον αφορά τις αρχές λειτουργίας και τις ιδιότητες των σύγχρονων ηλεκτρονικών υπολογιστών, το πρώτο μοντέλο ηλεκτρ(ον)ικού υπολογιστή αποτέλεσε ο Atanasoff-Berry Computer (1939) και στην βάση αυτού δημιουργήθηκε και ο Electronic Numerical Integrator and Calculator (ENIAC)⁷ στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια το 1945.⁸ Το συγκεκριμένο μοντέλο αποτέλεσε την «πρώτη γενιά» υπολογιστών⁹ ενώ σήμερα βρισκόμαστε στην «τέταρτη γενιά», η αφετηρία της οποίας χρονολογείται την δεκαετία του 1970 και κύριο χαρακτηριστικό αυτής είναι ο μικροεπεξεργαστής.¹⁰ Σε πειραματικό στάδιο, μάλιστα, βρίσκεται ο υπολογιστής «πέμπτης γενιάς» που αναμένεται να αξιοποιεί την μικροηλεκτρονική, την τεχνητή νοημοσύνη, την ρομποτική κτλ.¹¹

⁵Λάζος Γ. ο.π, σελ.19.

⁶Λάζος Γ., το ίδιο.

⁷Μάλιστα ο ENIAC αποτελεί τον πρώτο ηλεκτρονικό ψηφιακό υπολογιστή που χρησιμοποιούσε εξ ολοκλήρου λυχνίες κενού. Η κατασκευή του χρηματοδοτήθηκε από τον Αμερικανικό στρατό προκειμένου να αξιοποιηθεί στην επίλυση προβλημάτων βαλλιστικής. Για περισσότερα βλ.

<https://www.noesis.edu.gr/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1/%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AD%CF%82/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1/eniac/>.

⁸Λάζος Γ., το ίδιο.

⁹Λάζος Γ., το ίδιο.

¹⁰<https://www.noesis.edu.gr/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1/%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AD%CF%82/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1/4%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-1973-%CF%83%CE%AE%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1/>.

¹¹<https://www.noesis.edu.gr/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1/%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AD%CF%82/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1/5%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%AC%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-1973-%CF%83%CE%AE%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1/>.

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής ως συσκευή αποτέλεσε πράγματι επανάσταση, πιθανότατα όμως η χρήση του δεν θα ήταν τόσο διαδεδομένη χωρίς την εφεύρεση και την εξάπλωση του διαδικτύου. Πρόκειται για μια διαδικασία που εξελίχθηκε διαδοχικά από την δεκαετία του 1960 με την οικοδόμηση ενός δικτύου ηλεκτρονικών υπολογιστών, γνωστού ως APRANET, έως και την έκρηξη του παγκόσμιου ιστού την δεκαετία του 1990.¹² Ειδικότερα, ανατρέχοντας στην ιστορία του διαδικτύου με αφετηρία το 1969 η Υπηρεσία Προηγμένων Ερευνητικών Έργων (APRA) δημιουργεί το δίκτυο APRANET, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Το δίκτυο APRANET, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 1972 σε διεθνή συνδιάσκεψη στην Ουάσιγκτον.¹³ Τον επόμενο χρόνο, σχεδιάζεται ένα πρωτόκολλο ελέγχου μετάδοσης (TCP) απαραίτητο για την επικοινωνία μεταξύ δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών, το οποίο τελικά το 1978 χωρίζεται σε δυο μέρη με την προσθήκη του πρωτοκόλλου διαδικτύου (IP), ώστε να λάβει την μορφή TCP/IP βάσει του οποίου λειτουργεί και σήμερα το διαδίκτυο.¹⁴ Στα επόμενα χρόνια, πραγματοποιήθηκαν αρκετές αλλαγές μέχρις ότου το διαδίκτυο να γνωρίσει μια πραγματική έκρηξη και να εξαπλωθεί σε ολόκληρο τον κόσμο. Πρόκειται για την δεκαετία του 1990 και έπειτα, όποτε και δημιουργείται ο παγκόσμιος ιστός (www) ως μια εφαρμογή καταμερισμού πληροφοριών, ως ένα πρόγραμμα φυλλομετρητή/επεξεργασίας που αναπτύχθηκε από τον Άγγλο προγραμματιστή Τιμ- Μπέρνερς-Λι.¹⁵ Είναι η περίοδος που σηματοδοτεί την εμφάνιση των νέων τεχνολογιών στον τομέα της πληροφορικής. Όπως χαρακτηριστικά έχει λεχθεί, το διαδίκτυο δεν ήταν απότοκο της δραστηριότητας του επιχειρηματικού κόσμου αλλά μια τεχνολογία τολμηρή και ρηξικέλευθη,¹⁶ ώστε σήμερα με την ανάπτυξη που έχει γνωρίσει ο επιστημονικός και τεχνολογικός κλάδος και τις νέες εξελίξεις έχει μετατραπεί σε ένα εργαλείο αφενός κερδοφόρο για πολλές επιχειρήσεις και αφετέρου σε ένα εργαλείο επικοινωνίας αλλά και ψυχαγωγίας.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον τομέα της επικοινωνίας και της ψυχαγωγίας οι νέες τεχνολογίες κάνουν την εμφάνιση τους στα τέλη της δεκαετίας του 1990-αρχές δεκαετίας 2000 ενώ σήμερα βρίσκονται στο απόγειο τους με την πορεία τους να προβλέπεται ανοδική. Με την εμφάνιση των νέων τεχνολογιών παρατηρούμε ραγδαίες αλλαγές και καινοτόμες εφαρμογές που αντικαθιστούν σε σημαντικό βαθμό τις παραδοσιακές μορφές επικοινωνίας. Έξυπνα κινητά, γνωστά ως «smartphones», υπολογιστές «τελευταίας γενιάς», tablet είναι μερικά μόνο από τα δημιουργήματα των αναδυόμενων τεχνολογιών. Δημιουργήματα που διεκδικούν σημαντική θέση στην καθημερινότητα των ανθρώπων, έχοντας ως πρόταγμα την ταχύτερη επικοινωνία -υπερβαίνοντας τις

[CE%AC%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8E%CE%BD-1990/](#)

¹²Castells M. «Ο Γαλαξίας του Διαδικτύου. Στοχασμοί για το διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία» (Αστερίου Ε. μετάφραση), εκδόσεις Καστανιώτη, 2005.σελ.37επ.

¹³Castells M., ο.π.

¹⁴το ίδιο.

¹⁵το ίδιο.

¹⁶το ίδιο, σελ.50.

γεωγραφικές αποστάσεις και αξιοποιώντας όλα τα μέσα εικόνας και ήχου- την διευκόλυνση των συναλλαγών σε πραγματικό χρόνο με ασφάλεια, τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης με τους μαθητές να παρακολουθούν online διαλέξεις απο τον προσωπικό τους χώρο ή να έχουν πρόσβαση σε άφθονο οπτικοακουστικό υλικό που θα διευκολύνει την μελέτη τους αλλά και γενικότερα την βελτιστοποίηση των συνθηκών ζωής.

Είναι ωστόσο πράγματι τόσο ιδανικά τα πράγματα; Θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια «τέλεια τεχνολογία», αρωγό των ανθρώπων, που μόνο ευεργετικές επιδράσεις θα μπορούσε να έχει στην καθημερινή ζωή των τελευταίων; Δυστυχώς κάτι τέτοιο φαντάζει μάλλον ουτοπικό. Ο τρόπος αξιοποίησης ενός εργαλείου είναι εκείνος που καθορίζει και την ποιότητα της επίδρασης του στα άτομα και το ευρύτερο περιβάλλον τους. Φυσικά, δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά ούτε στην περίπτωση της τεχνολογίας. Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημανθεί, οι ραγδαία αναπτυσσόμενες δυνατότητες των νέων τεχνολογιών έχουν οδηγήσει, μεταξύ άλλων, στην εμφάνιση νέων μορφών εγκληματικότητας ή ακόμα και στην εξεύρεση νέων τρόπων διάπραξης παραδοσιακών εγκλημάτων.¹⁷ Με άλλα λόγια, έχει δημιουργηθεί πλέον πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση του ηλεκτρονικού εγκλήματος είτε αυτο διαπράττεται αποκλειστικά με την πρόσβαση στο διαδίκτυο, είτε με την χρήση οποιουδήποτε μέσου τεχνολογίας χωρίς διαδικτυακή σύνδεση.

B. Ηλεκτρονικό έγκλημα και ανήλικοι

Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, σύμφωνα με τα παραπάνω, έχει μεταβάλει ριζικά ποικίλους τομείς της καθημερινής ζωής ενώ ρηξικέλευθες είναι οι εξελίξεις και στο πεδίο της πληροφορικής και ευρύτερα της επικοινωνίας των ατόμων. Ένας τεράστιος όγκος δεδομένων είναι πλέον προσβάσιμος σε κάθε χρήστη, χωρίς βέβαια να μπορεί πάντα να επαληθευτεί η αξιοπιστία της εκάστοτε πηγής ενώ και η ψυχαγωγία και ιδιαίτερα των ανηλίκων συνδέεται, ως επί το πλείστον, άρρηκτα με τις νέες τεχνολογίες. Ερωτήματα, ωστόσο, ανακύπτουν αναφορικά με το αν η τεχνολογία ασκεί μόνο ευεργετική επίδραση στον χρήστη της και μάλιστα στον ανήλικο χρήστη, που λόγω της εύπλαστης -ακόμα- προσωπικότητας του και του νεαρού της ηλικίας του δεν είναι πάντα εφικτό να διακρίνει τους κινδύνους που ελλοχεύουν. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Ronald V. Clarke,¹⁸ η τεχνολογία αλλάζει τα πάντα, ακόμα και το έγκλημα. Ειδικότερα, επισημαίνει ότι μέσω του διαδικτύου έχει δημιουργηθεί πρόσφορο έδαφος ώστε παραδοσιακά εγκλήματα να ευδοκιμήσουν και να προσλάβουν νέες μορφές.¹⁹ Γενικότερα, έχει υποστηριχθεί ότι η πληροφορική τεχνολογία, οι νέες τεχνολογίες που διακρίνουν την σύγχρονη εποχή, εκτός των ευεργετημάτων που έχουν προσφέρει στην καθημερινή ζωή του ατόμου, παρέχουν

¹⁷«High Tech Crime Brief. Concepts and Terms», The Australian High Tech Crime Centre, 2005/01.

¹⁸Clarke R. «Technology, Criminology and Crime Science», European Journal on Criminal Policy and Research, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004, p.55.

¹⁹ο.π.

επίσης την δυνατότητα διάπραξης δραστηριοτήτων «που εκτείνονται απο το ανήθικο έως και το εγκληματικό».²⁰ Ως εκ τούτου, υπο αυτές τις συνθήκες διαπράττονται εγκλήματα, η πραγματοποίηση των οποίων απαιτεί εξειδικευμένη γνώση και υψηλή κατάρτιση.²¹

Πότε, όμως, τίθενται στην ουσία οι βάσεις αυτού του είδους εγκλημάτων, των ηλεκτρονικών εγκλημάτων; Σύμφωνα με τους Holinger και Lanza Kaduce, έτος σταθμός πρέπει να θεωρηθεί το 1983, οπότε και ορισμένοι επιστήμονες της περιόδου αρχίζουν να ασχολούνται συστηματικά με το ζήτημα.²² Αυτή η συστηματική ενασχόληση σε συνδυασμό με τον ευμετάβλητο χαρακτήρα της πληροφορικής τεχνολογίας, οδήγησε μάλιστα στην εδραίωση δυο συμπληρωματικών προσανατολισμών για την αντιμετώπιση των ραγδαίων ποιοτικών και ποσοτικών μεταβολών του ηλεκτρονικού εγκλήματος, ώστε απο την μια πλευρά ο νομικός προσανατολισμός να προσφέρει πρώτος τους επιμέρους ορισμούς του ηλεκτρονικού εγκλήματος, τις κατηγοριοποιήσεις του και τις συσχετιζόμενες με αυτόν μορφές εγκλήματος και απο την άλλη ο κοινωνιολογικός προσανατολισμός εισήγαγε στην επιστημονική σκέψη νέα ζητήματα επί του αντικειμένου.²³ Ειδικότερα, η εξέλιξη του ηλεκτρονικού εγκλήματος αποδίδεται στην εφεύρεση και διάδοση του ηλεκτρονικού υπολογιστή με την μορφή του συστήματος mainframe το 1950, στην εφεύρεση και διάδοση του προσωπικού υπολογιστή το 1980 και στην διάδοση του διαδικτύου το 1990.²⁴ Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας και των σκοπών που επιδιώκει, έμφαση δίνεται κυρίως στην διάδοση του διαδικτύου και γενικότερα των νέων τεχνολογιών που εμφανίζονται απο την δεκαετία του 1990 έως και σήμερα.

Το ηλεκτρονικό έγκλημα ή κυβερνοέγκλημα ή έγκλημα υψηλής τεχνολογίας²⁵ ή κατά άλλους πληροφορικό έγκλημα,²⁶ έχει ταυτιστεί με το έγκλημα που διαπράττεται με την χρήση της νέας τεχνολογίας. Ήδη απο την δεκαετία του 1990, παρακολουθούμε την δραστηριοποίηση διάφορων οργανώσεων υπέρ της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με χαρακτηριστικό παράδειγμα την οργάνωση Electronic Frontier Foundation,²⁷ η οποία αποσκοπούσε στην παροχή νομικής

²⁰ Λάζος Γ., ο.π., 2001, σελ.25.

²¹ ο.π.

²² ο.π.

²³ το ίδιο, σελ. 27-29.

²⁴ το ίδιο, σελ.30-33.

²⁵ Φαρσεδάκης Ι. «Το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και η αντιμετώπισή του», Π.Μ.Σ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2009.

https://criminology.panteion.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=386:CF%84%CE%BF%CE%AD%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%BF%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B7%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CF%84%CF%8E%CF%80%CE%B9%CF%83%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85&catid=128&Itemid=717&lang=el

²⁶ βλ. αναλυτικά Λάζος Γ., ο.π., 2001.

²⁷ Ίδρυτες της οργάνωσης υπήρξαν οι Mitch Kapor και John Perry Berlow, βλ. σχετικά και Χάιδου Α., «Σύγχρονη τεχνολογία και κοινωνικός έλεγχος» στο Χάιδου Α., «Εγκληματολογικά Κείμενα. Ανήλικοι, Ναρκωτικά, Κοινωνικός Έλεγχος», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ.103-104.

βοήθειας στους χρήστες πληροφορικής για την προστασία των δικαιωμάτων τους.²⁸

Το ηλεκτρονικό έγκλημα συνίσταται σε αξιόποινες εγκληματικές πράξεις που τελούνται με την χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και συστημάτων επεξεργασίας δεδομένων και διακρίνεται σε εγκλήματα που τελούνται με την χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών -και κατ' επέκταση και των λοιπών συστημάτων επεξεργασίας δεδομένων (*computer crimes*)- και σε εγκλήματα τελούμενα με την χρήση του διαδικτύου (*cyber crimes*).²⁹

Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, αν και αποτελούν μια σπουδαία τεχνολογική ανακάλυψη χωρίς την οποία βασικές, καθημερινές εργασίες θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθούν, δεν παύουν να είναι ευάλωτοι σε κακόβουλες επιθέσεις. Ειδικότερα, λόγω της πολυπλοκότητας στην κατασκευή και την λειτουργία τους ενδέχεται να σημειωθούν λάθη που αφήνουν κενά ασφαλείας, τα οποία και μπορούν να εκμεταλλευτούν οι επίδοξοι εγκληματίες.³⁰ Ταυτόχρονα, ακριβώς λόγω αυτής της πολυπλοκότητας μπορεί να καταστεί εφικτή η κρυφή εγκατάσταση κακόβουλου λογισμικού που θα βλάψει την συσκευή και τα αρχεία του ατόμου, πολλώ δε μάλλον όταν λόγω ανθρώπινης αμέλειας δεν έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για την αποτελεσματική προστασία τους ή ακόμα και λόγω απώλειας του απαραίτητου αποδεικτικού υλικού σε περίπτωση εγκληματικής ενέργειας, αφού πιθανότατα ο δράστης θα επιχειρήσει να καταστρέψει τα ηλεκτρονικά του ίχνη ενώ το γεγονός ότι μπορεί να δράσει εκτός της τοπικής περιοχής αρμοδιότητας των διοικητικών Αρχών που βρίσκεται ο προσβαλλόμενος υπολογιστής, δυσχεραίνει την κατάσταση.³¹

Όσον αφορά τα εγκλήματα με χρήση του διαδικτύου (*cyber crimes*), βασικό τους στοιχείο συνιστά η ύπαρξη ενός διασυνδεδεμένου σε σύστημα πληροφοριών ηλεκτρονικού υπολογιστή - ή άλλου πληροφοριακού μέσου όπως μια κινητή συσκευή- είτε ως εργαλείου διάπραξης του εγκλήματος, είτε ως βοηθητικό μέσο διάπραξης του εγκλήματος είτε ακόμα ως στόχου της εγκληματικής ενέργειας.³² Υπο αυτά τα πλαίσια, διακρίνουμε τρεις κατηγορίες διαδικτυακών εγκλημάτων (*cyber crimes*):³³

- γνήσια πληροφοριακά εγκλήματα. Πρόκειται για κλασικά ποινικά αδικήματα που διαπράττονται και μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή και λοιπών συστημάτων πληροφοριών (πχ απάτη ή πλαστογραφία).
- εγκλήματα σε σχέση με το ψηφιακό περιεχόμενο, τα οποία σχετίζονται με ποινικά αδικήματα που αφορούν την διακίνηση παράνομου περιεχομένου (πχ πορνογραφία ανηλίκων).

²⁸Χάιδου Α., ο.π, 2003, σελ.103-104.

²⁹Ν.4411/2016 Κύρωση της Σύμβασης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο

<https://www.e-nomothesia.gr/nomikes-plirofories/n44112016-kyrosi-tis-symvasis-gia-to-egklima-stonyvernochoro.html>

³⁰Φαρσεδάκης Ι., ο.π, 2009.

³¹ο.π.

³²Ν.4411/2016, ο.π.

³³το ίδιο.

- εγκλήματα κατά πληροφοριακών συστημάτων, που αφορούν ποινικά αδικήματα τα οποία και προσβάλλουν την εμπιστευτικότητα, την ακεραιότητα και την διαθεσιμότητα των πληροφοριακών συστημάτων και των ψηφιακών δεδομένων.

Μάλιστα το έγκλημα στο διαδίκτυο (cyber crime) περιλαμβάνει επιμέρους μορφές όπως:³⁴

- παράνομη πρόσβαση στα δεδομένα άλλων χρηστών-υποκλοπή δεδομένων.
- απάτες.
- κλοπή/υπεξαίρεση ταυτότητας.
- αποστολή ιών σε άλλους χρήστες.
- παράνομη συμμετοχή σε διαδικτυακά τυχερά παιχνίδια.
- παράνομη πώληση αντικειμένων.
- παράνομη διακίνηση εξαρτησιογόνων ουσιών.
- πειρατεία λογισμικού.
- δυσφήμιση.
- προσβολές με ανήθικο και επιθετικό περιεχόμενο.
- σεξουαλική ή άλλου είδους παρενόχληση.
- πορνεία.
- κυβερνοτρομοκρατία.

ενώ τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το διακρίνουν, καθιστούν την ποινική του δίωξη δυσχερή.

Ειδικότερα, το διαδικτυακό έγκλημα διακρίνεται για:³⁵

- την *ταχύτητα* του, όπου το έγκλημα διαπράττεται σε ελάχιστο χρόνο και το θύμα συχνά δεν το αντιλαμβάνεται εξ αρχής.
- την *ευκολία διάπραξης* του αδικήματος, αφού γίνεται απο τον προσωπικό χώρο του δράστη.
- την *ανωνυμία* που παρέχουν στον δράστη ορισμένες υποδομές του διαδικτύου.
- τον *διασυνοριακό του χαρακτήρα*, όπου τόσο οι προπαρασκευαστικές πράξεις όσο και οι πράξεις και τα αποτελέσματα του διαδικτυακού εγκλήματος, λαμβάνουν ταυτόχρονα χώρα σε πολλές δικαιοδοσίες.
- την *δυσχέρεια διερεύνησης και εξιχνίασής* του.

αλλά και

- την *έλλειψη επαρκούς καταγραφής* των διαδικτυακών εγκλημάτων συγκριτικά με το πραγματικό μέγεθος του ζητήματος.

³⁴Φαρσεδάκης Ι., ο.π., 2009.

³⁵Ν.4411/2016, ο.π.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι το ηλεκτρονικό έγκλημα συντίθεται μέσα απο μια στενή αλλά και μια ευρύτερη έννοια. Στην πρώτη, δηλαδή, περίπτωση αφορά εγκλήματα που για να τελεστούν απαιτούν ως κύριο εργαλείο διάπραξης της εγκληματικής πράξης τον ηλεκτρονικό υπολογιστή ή οποιοδήποτε άλλο σύστημα πληροφοριών, όπως οι κινητές συσκευές. Σύμφωνα δε με την ευρύτερη έννοια, συνίσταται στην τέλεση πράξεων στο διαδίκτυο, όπου οι ηλεκτρονικές συσκευές χρησιμοποιούνται συνεπικουρικά, δηλαδή ως μέσο για την πρόσβαση στο διαδίκτυο και άρα την τέλεση της εγκληματικής πράξης. Είναι πολύ σημαντικό οι χρήστες των ηλεκτρονικών συσκευών και του διαδικτύου γενικότερα και πολύ περισσότερο οι ανήλικοι χρήστες, να κατανοήσουν ότι η τέλεση αυτών των πράξεων, μπορεί να καταστεί εφικτή όχι μόνο διαμέσου ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή αλλά -όπως προαναφέρθηκε- κάθε ηλεκτρονικής συσκευής, όπως τα tablet, τα iPad ή τα κινητά τηλέφωνα. Ειδικότερα όσον αφορά τα κινητά τηλέφωνα, η πρόσβαση στο λειτουργικό τους, κάτω απο ορισμένες προϋποθέσεις, μπορεί να καταστεί εύκολη απο επιτήδειους, οπότε και θα πρέπει οι χρήστες να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα ώστε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα να μην διαρρεύσουν σε λάθος χέρια. Γενικότερα, οι χρήστες θα πρέπει να εκπαιδευθούν ώστε να προλάβουν τυχόν θυματοποίηση τους στο πλαίσιο ηλεκτρονικών εγκλημάτων μέσω κινητών συσκευών λαμβάνοντας μέτρα, όπως:³⁶

- η αναβάθμιση και η ενημέρωση του λογισμικού των κινητών με την τελευταία διαθέσιμη ενημέρωση που παρέχεται απο την κατασκευάστρια εταιρεία.
- η αποφυγή τεχνικών «jailbreak» σε κινητά με λειτουργικό iOS, που αλλάζει το λειτουργικό της συσκευής κατά παράβαση της άδειας χρήσης του τελικού χρήστη.
- η ενεργοποίηση του αυτόματου κλειδώματος και του κλειδώματος συνθηματικού μετά απο μια ορισμένη περίοδο αδράνειας του τηλεφώνου, ώστε να αποφεύγεται η πρόσβαση στις ευαίσθητες πληροφορίες του ατόμου σε περίπτωση απουσίας του απο τον χώρο που βρίσκεται η συσκευή.
- η αποφυγή σύνδεσης σε άγνωστα ασύρματα δίκτυα μέσω των οποίων τα δεδομένα που μεταδίδονται ασύρματα ενδέχεται να διαρρεύσουν.
- απενεργοποίηση των υπηρεσιών τοποθεσίας.
- ασφαλής χρήση της ηλεκτρονικής διεύθυνσης (email) με κρυπτογράφηση των συνδέσεων που χρησιμοποιεί ο χρήστης της συσκευής.
- ενεργοποίηση χαρακτηριστικών ασφαλείας κ.ο.κ.

³⁶«Γνωρίζετε τους κινδύνους του Διαδικτύου;», Φυλλάδιο Ενημέρωσης της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο:http://www.cyberkid.gov.gr/wp-content/pdf/kindinoi_sto_diadiktio.pdf

Σε κάθε περίπτωση οι χρήστες και ιδιαίτερα οι ανήλικοι, θα πρέπει να μεριμνούν για την ασφάλεια της συσκευής τους, την προστασία των ευαίσθητων δεδομένων τους, την ενημέρωση των γονέων τους για οποιαδήποτε ασυνήθιστη δραστηριότητα παρατηρήσουν στην συσκευή τους ή κατά την χρήση αυτής για την πρόσβαση τους στο διαδίκτυο ενώ ακόμα απαραίτητη είναι και η εκπαίδευση τους για ζητήματα παραβατικότητας και θυματοποίησης μέσω ηλεκτρονικών συσκευών, αφού θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι μια πράξη που ξεκινά ως αστείο, από θυμό ή παρορμητικότητα μπορεί να τους φέρει αντιμέτωπους με την δικαιοσύνη και κυρίως να προκαλέσει πόνο και στεναχώρια στο άτομο που απευθύνεται.

Όσον αφορά ειδικότερα την σχέση του ανηλίκου με το ηλεκτρονικό έγκλημα, θα πρέπει πρωτίστως να αποσαφηνιστούν βασικά ζητήματα όπως η ιδιότητα του ανηλίκου στην ελληνική νομοθεσία, που αφορά και το παρόν πόνημα. Οι ανήλικοι αποτελούν μια ιδιαίτερη πληθυσμιακή ομάδα. Τόσο η οικογένεια που αποτελεί τον πρώτο κοινωνικοποιητικό σταθμό ενός ανηλίκου όσο και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει και ενεργεί, οφείλουν να τον προστατεύουν από κάθε κίνδυνο που θα μπορούσε να διαταράξει την ανάπτυξη του αλλά και την ομαλή κοινωνικοποίηση του. Όπως προαναφέρθηκε, ο άνθρωπος προορίζεται να ζει μέσα σε οργανωμένες κοινωνίες, κοινωνίες που διέπονται από κανόνες και νόμους και που ισχύουν για όλα τα μέλη της εκάστοτε κοινωνίας προκειμένου να εξασφαλίζεται η εύρυθμη λειτουργία της. Σε κάθε κοινωνία, ο νομοθέτης ορίζει το περιεχόμενο κάθε πράξης αλλά και ποιος είναι εκείνος που φέρει μια ιδιότητα, ποια είναι τα δικαιώματα και ποιες οι υποχρεώσεις των πολιτών αλλά και κάθε επιμέρους ομάδας που δημιουργείται στο πλαίσιο του κοινωνικού γίνεσθαι. Ως εκ τούτου, ο νομοθέτης δεν θα μπορούσε να μην μεριμνήσει και για τους ανηλίκους, τους οποίους οφείλει να προστατεύει σε ενδεχόμενη θυματοποίηση τους αλλά και σε περίπτωση που οι ίδιοι τελέσουν μια εγκληματική πράξη. Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, ως ανήλικοι ορίζονται όσοι κατά τον χρόνο τέλεσης της εγκληματικής πράξης έχουν ηλικία μεταξύ οχτώ έως δεκαοχτώ ετών.³⁷

Πότε όμως αναγνωρίζεται σε έναν ανήλικο ποινική ευθύνη για μια πράξη που τέλεσε; Ο νομοθέτης, εναρμονιζόμενος με τις διεθνείς οδηγίες, μερίμνησε ώστε να αποσαφηνίσει πότε αναγνωρίζουμε έναν ανήλικο ως ποινικά υπεύθυνο και πότε ως ποινικά ανεύθυνο. Ειδικότερα, όπως ρητά προβλέπεται, ο ανήλικος παραβάτης χαρακτηρίζεται ως ποινικά υπεύθυνος, εφόσον έχει συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας του και προβεί σε πράξη που για έναν ενήλικο αποτελεί κακούργημα ή πλημμέλημα,³⁸ ώστε του επιβάλλονται μέτρα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά και σε ορισμένες περιπτώσεις ποινικός σωφρονισμός.³⁹ Σε αντίθετη περίπτωση, κατά την οποία ανήλικος οχτώ έως δεκαπέντε ετών διαπράττει αξιόποινη πράξη, η πράξη δεν του καταλογίζεται αλλά

³⁷Άρθρο 121 Π.Κ .

³⁸Χάιδου Α., «Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές Προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος», 2η έκδοση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2019, σελ.16.

³⁹ο.π, σελ.114-115.

χαρακτηρίζεται ως ποινικά ανεύθυνος και του επιβάλλονται μέτρα θεραπευτικά ή αναμορφωτικά και όχι ποινικός σωφρονισμός.

Έχοντας αποσαφηνίσει την έννοια του ανηλίκου στην ποινική νομοθεσία και την ποινική του ευθύνη, θα ήταν σκόπιμο να διερευνηθεί και ο προβληματισμός γύρω από τον χαρακτηρισμό της πράξης του ανηλίκου. Πρόκειται για μια πράξη «εγκληματική» ή «παραβατική» ή μήπως οι δυο έννοιες είναι ταυτόσημες; Μελετώντας την διαθέσιμη βιβλιογραφία, θα διαπιστώσουμε την διάσταση απόψεων των ειδικών, ώστε άλλοτε οι όροι «εγκληματικότητα ανηλίκων» και «παραβατικότητα ανηλίκων» να ταυτίζονται και άλλοτε να ερμηνεύονται διαφορετικά. Συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση η αξιόποινη πράξη ενός ανηλίκου λαμβάνει τον χαρακτηρισμό «παραβατική» αντί του όρου «εγκληματική», ώστε να αποφευχθούν οι στιγματιστικές συνέπειες που φέρει ο χαρακτηρισμός της ως εγκληματικής.⁴⁰ Στην δεύτερη περίπτωση, η παραβατικότητα ανηλίκων είναι ευρύτερη του όρου εγκληματικότητα ανηλίκων, αφού περιλαμβάνει και πράξεις που μολονότι δεν είναι ποινικοποιημένες, δεν τιμωρούνται δηλαδή από τον νόμο, συνιστούν μια μορφή συμπεριφοράς που παραβιάζει κανόνες που τίθενται από την κοινωνία, προκαλεί αποδοκιμασία και κάποια μορφή κοινωνικής αντίδρασης (πχ αλκοόλ, ομοφυλοφιλικές σχέσεις, παρενόχληση μέσω κινητού κ.ο.κ).⁴¹ Ταυτόχρονα, όπως έχει χαρακτηριστικά επισημανθεί, ο όρος παραβατικότητα ανηλίκων αντί του όρου εγκληματικότητα ανηλίκων, δεν αντικατοπτρίζει την αντιμετώπιση του ανήλικου από το κράτος, που παραμένει σε ένα αυστηρά ποινικό πλαίσιο δίχως εναλλακτικά μέτρα επίλυσης του ζητήματος.⁴² Ως εκ τούτου, στο παρόν πόνημα υιοθετείται η δεύτερη αντίληψη περί παραβατικότητας και εγκληματικότητας ανηλίκων. Οι όροι δηλαδή κατά την κρίση μας δεν είναι ταυτόσημοι, αλλά η έννοια της παραβατικότητας είναι ευρύτερη ώστε ενίοτε εμπεριέχει και πράξεις εγκληματικές και επομένως στα αντίστοιχα κεφάλαια της παρούσας διπλωματικής, θα γίνει λόγος όχι μόνο για πράξεις που κινητοποιούν τον ποινικό μηχανισμό αλλά και για πράξεις που αν και την δεδομένη στιγμή στην χώρα μας δεν είναι ποινικοποιημένες, συνιστούν παραβατική συμπεριφορά όπως αναλύθηκε παραπάνω.

Καθώς, ωστόσο, οι νέες τεχνολογίες έχουν εξαπλωθεί παγκοσμίως και η χρήση τους είναι πλέον εκτεταμένη και στην Ελλάδα, θα ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε και την χρήση των νέων τεχνολογιών από τους ανηλικούς στην χώρα μας. Με την πάροδο του χρόνου, παρατηρείται όλο και περισσότερο η χρήση αυτών σε όλο και νεότερες ηλικίες. Έτσι την εικόνα του ανηλίκου που παίζει μπάλα, κυνηγητό, κρυφτό ή επιτραπέζια με άλλα παιδιά στον δρόμο ή στην πλατεία, διαδέχεται τώρα η εικόνα του ανηλίκου μπροστά στην οθόνη ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή, ενός tablet ή μιας κινητής συσκευής. Το νόημα και η χαρά του φυσικού παιχνιδιού φαίνεται να έχουν ατονήσει για τον

⁴⁰Κουράκης Ν., «Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων», 2η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 2012, σελ.11.

⁴¹Χάιδου Α., ο.π., σελ.3-4.

⁴²το ίδιο

ανήλικο της σύγχρονης εποχής που αναζητά την δράση και το ενδιαφέρον στις ηλεκτρονικές συσκευές, το διαδίκτυο, και τα video games. Η επαφή του ανήλικου με τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα, άλλοτε είναι τυχαία και άλλοτε επιδιώκεται από τους γονείς ή το οικείο περιβάλλον -ήδη από πολύ μικρή ηλικία- που στην προσπάθειά τους να κρατήσουν τον ανήλικο απασχολημένο ώστε να τακτοποιήσουν τις δικές τους υποχρεώσεις, καταφεύγουν σε μέσα που θα κεντρίσουν το ενδιαφέρον του όπως ένα gadget ή μια ηλεκτρονική συσκευή, στην οποία μπορεί να παρακολουθήσει μια σειρά κινουμένων σχεδίων αν είναι σε πρώιμη ηλικία ή μια αγαπημένη σειρά αν πρόκειται για μεγαλύτερο παιδί ή να παίξει κάποιο ηλεκτρονικό παιχνίδι.

Σύμφωνα με την έρευνα του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, που υλοποιήθηκε το 2018 σε δείγμα 14.000 μαθητών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Αθήνα, την Πάτρα, την Θεσσαλονίκη, το Ηράκλειο και την Λάρισα, από το σύνολο του δείγματος το 41% δήλωσε ότι ξεκίνησε να χρησιμοποιεί το διαδίκτυο στην ηλικία των 7-8 ετών ενώ το 20% στην πολύ τρυφερή ηλικία των 4-6 ετών. Σε μικρότερο ποσοστό, οι μαθητές δήλωσαν ότι η ενασχόληση τους με το διαδίκτυο ξεκίνησε σε μεγαλύτερη ηλικία και συγκεκριμένα στην ηλικία των 9-10 ετών (26%) ή άνω των 10 ετών (12%).⁴³ Τα παραπάνω αποτελέσματα προκαλούν προβληματισμό, αφενός γιατί διαπιστώνεται πως σε ένα τέτοιο δείγμα 14.000 ανηλίκων, η ηλικία έναρξης χρήσης του διαδικτύου τοποθετείται σε μια αρκετά μικρή ηλικία και αφετέρου σε ένα σημαντικό ποσοστό του δείγματος η έναρξη τοποθετείται στην πολύ τρυφερή ηλικία των 4-6 ετών. Ο προβληματισμός αυτός έγκειται, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι μπορεί μεν η χρήση μιας ηλεκτρονικής συσκευής από έναν ανήλικο σε πολύ μικρή ηλικία να μην είναι επιθυμητή, ωστόσο μπορεί να κατανοηθεί υπό τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω. Δηλαδή, χωρίς να δικαιολογείται η πράξη αυτή εκ μέρους των γονέων, ως ένα βαθμό γίνεται αντιληπτή στα πλαίσια απασχόλησης του παιδιού για λίγες ώρες, ώστε να εκπληρώσουν απερίσπαστοι τις υποχρεώσεις τους. Αντίθετα, η χρήση του διαδικτύου και γενικότερα των νέων τεχνολογιών σε πολύ μικρή ηλικία υποδηλώνει την εξοικείωση του παιδιού με αυτά τα μέσα, η οποία σίγουρα σε αυτή την ηλικία δεν είναι επιθυμητή και φυσικά ούτε απαραίτητη. Ανησυχία προκαλεί, επιπλέον, το γεγονός πως σύμφωνα με την ίδια έρευνα με την πάροδο του χρόνου, ο μέσος όρος ενασχόλησης των ανηλίκων με το διαδίκτυο μειώνεται ώστε η έναρξη χρήσης του διαδικτύου στην ηλικία 4-6 ετών αναφέρεται με μεγαλύτερα ποσοστά από τα παιδιά Δημοτικού (25%) συγκριτικά με τους ανηλίκους που φοιτούν τώρα στο Γυμνάσιο (20%) και στο Λύκειο (14%).⁴⁴

⁴³ Η έρευνα υλοποιήθηκε σε δείγμα 14.000 ατόμων, ηλικίας 10-17 ετών, το διάστημα Νοέμβριος – Δεκέμβριος του 2018. Για περισσότερα βλ. Έκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2018, σελ.7.
<https://saferinternet4kids.gr/wpcontent/uploads/2019/06/2019%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1-%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF-GR.pdf>

⁴⁴ Έκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, ο.π., 2018, σελ.7

Θα πρέπει, ωστόσο, να κατανοήσουμε πως ο όρος «νέες τεχνολογίες» δεν παραπέμπει αποκλειστικά και μόνο στην χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή και διαδικτύου, αλλά δηλώνει την χρήση κάθε ηλεκτρονικής συσκευής, κάθε πληροφοριακού συστήματος που βρίσκει εφαρμογή στην σύγχρονη ζωή αυτοτελώς ή σε συνδυασμό με το διαδίκτυο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν, όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, τα κινητά, τα tablet, τα iPad κ.ο.κ. Καθώς, λοιπόν, στο παρόν πόνημα διερευνάται η επίδραση των νέων τεχνολογιών στην παραβατικότητα και την θυματοποίηση των ανηλίκων, δεν αρκεί η αναφορά στα παραπάνω αλλά θα πρέπει να μελετηθούν και άλλες παράμετροι όπως οι ηλεκτρονικές συσκευές που χρησιμοποιεί ο ανήλικος, η συχνότητα χρήσης κ.ο.κ. Προς επίρρωση αυτού του σκοπού, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά και σε επιμέρους πορίσματα της ίδιας έρευνας. Ειδικότερα, σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτηθέντων η πρώτη ηλεκτρονική συσκευή που χρησιμοποίησαν ήταν ο υπολογιστής ή το tablet των γονιών τους (39%), έπειτα το δικό τους κινητό ή tablet (20%) ή το κινητό των γονιών τους (19%) ενώ σε μικρότερο ποσοστό ακολουθούν οι κονσόλες παιχνιδιών (18%) ή άλλες συσκευές (4%). Μάλιστα, οι ανήλικοι μεγαλύτερων ηλικιών δήλωσαν ως πρώτη συσκευή που χρησιμοποίησαν την κονσόλα παιχνιδιών συγκριτικά με τους ανηλικούς μικρότερων ηλικιών που υπέδειξαν ως πρώτη συσκευή ενασχόλησης το κινητό, γεγονός που υποδηλώνει και την εκτεταμένη χρήση των κινητών τα τελευταία χρόνια που ενίοτε υποκαθιστούν συσκευές όπως ο υπολογιστής, το tablet κ.ο.κ.⁴⁵ Μάλιστα, η ευρεία χρήση του κινητού τηλεφώνου αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι από το σύνολο των 14.000 μαθητών του δείγματος, το 90% δήλωσε πως διαθέτετε ήδη κινητό με το 40% εξ αυτών να το απέκτησε στην ηλικία των 10-12 ετών έναντι του 23% που δήλωσε ότι το απέκτησε στην περίοδο των 8-10 ετών ενώ η συντριπτική πλειοψηφία (73%) του δείγματος δήλωσε πως χρησιμοποιεί το κινητό ως κύριο μέσο πρόσβασης στο διαδίκτυο.⁴⁶

Μελετώντας το ζήτημα βαθύτερα και επιδιώκοντας την κατανόηση του στην βάση διαχωρισμού των ηλικιών των ανηλίκων, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στα αποτελέσματα της έρευνας ανά ηλικιακή ομάδα. Έτσι, στην έρευνα του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου (2018), η χρήση του διαδικτύου ως κύριου μέσου πλοήγησης στο διαδίκτυο υποστηρίζεται από το 44 % των μαθητών Δημοτικού, το 79% των μαθητών Γυμνασίου και το 84% των μαθητών Λυκείου. Σε ερώτηση αναφορικά με τα είδη ενασχόλησης του ανηλίκου στο διαδίκτυο, οι μαθητές Δημοτικού δήλωσαν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι ακούν μουσική-βλέπουν ταινίες (35%) ή παίζουν παιχνίδια (31%), οι μαθητές Γυμνασίου ότι συνομιλούν με φίλους (37%) ή ακούν μουσική-βλέπουν ταινίες (32%) ενώ οι μαθητές Λυκείου δήλωσαν επίσης ότι συνομιλούν με φίλους (43%) ή ακούν μουσική-βλέπουν ταινίες (33%). Και στις τρεις ηλικιακές ομάδες, οι μαθητές δήλωσαν σε χαμηλότερο ποσοστό την

⁴⁵ο.π

⁴⁶ο.π, σελ.9

χρήση του διαδικτύου για την ενασχόληση με κάποια σχολική εργασία⁴⁷. Παρατηρείται, επομένως, μια ελαφρά διαφοροποίηση όσον αφορά τον τύπο ενασχόλησης των ανηλίκων με το διαδίκτυο με τα μεγαλύτερα παιδιά να το χρησιμοποιούν κυρίως για επικοινωνία και αλληλεπίδραση έναντι των μικρότερων που αναλίσκονται στην διασκέδαση μέσω ενός διαδικτυακού παιχνιδιού. Ενδιαφέροντα είναι και τα αποτελέσματα αναφορικά με τον τρόπο εκμάθησης της χρήσης του διαδικτύου, με την πλειοψηφία των ανηλίκων να δηλώνει ότι έμαθαν μόνοι τους να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο (58%), σε μικρότερο ποσοστό με την βοήθεια των γονιών (22%) ή του/της μεγαλύτερου/ης αδερφού/ής (16%) και μόλις το 4% του συνόλου να δηλώνει πως έμαθε να χειρίζεται το διαδίκτυο με την βοήθεια κάποιου καθηγητή. Η επίβλεψη ή όχι από τους γονείς, κατά την χρήση του διαδικτύου, διερευνήθηκε σε επόμενο στάδιο με την πλειοψηφία του δείγματος (83%) να δηλώνει πως πλοηγείται στο διαδίκτυο χωρίς γονική επίβλεψη ενώ το ανησυχητικό ποσοστό αυτό αφορά όχι μόνο τους ανηλίκους μεγαλύτερων ηλικιών αλλά και των μικρότερων με τα παιδιά του Δημοτικού να δηλώνουν εξίσου την πρόσβαση στο διαδίκτυο χωρίς επίβλεψη (65%). Εν τέλει, σημαντικό είναι ότι σε ικανοποιητικό ποσοστό οι ερωτηθέντες δήλωσαν «αρκετά» ενήμεροι για τους τρόπους προστασίας τους στο διαδίκτυο (49%), «πολύ» ενήμεροι σε ποσοστό 38% και «λίγο ή καθόλου» ενήμεροι σε ποσοστό μόλις 12%.⁴⁸

Σε κάθε περίπτωση η παραπάνω έρευνα είναι μονάχα ενδεικτική και η αναφορά της κρίθηκε σκόπιμη για την διαμόρφωση μιας γενικής εικόνας του ζητήματος στην χώρα μας. Καθώς, κατά την κρίση μας, η στατιστική απεικόνιση των αποτελεσμάτων μιας έρευνας μας βοηθά να κατανοήσουμε την τάση που παρουσιάζει ένα ζήτημα την περίοδο που εξετάζεται, αυτό δεν σημαίνει ότι τα αποτελέσματα μιας έρευνας δεν μπορούν να αμφισβητηθούν και πολύ περισσότερο όταν δεν λαμβάνονται υπόψη ποιοτικά χαρακτηριστικά του ζητήματος. Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι η παραπάνω έρευνα αποτελεί την μόνη πρόσφατη, επίσημη, διαθέσιμη έρευνα -τουλάχιστον μέχρι την ολοκλήρωση της συγγραφής της παρούσας εργασίας- για την ελληνική εμπειρία που εξετάζει σημαντικές παραμέτρους για το ζήτημα της ασφάλειας των ανηλίκων κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών και ειδικότερα του διαδικτύου, τα πορίσματα της αναφέρονται ενδεικτικά ώστε να αποκτήσει ο αναγνώστης μια πρώτη και σαφή εικόνα για το ζήτημα την δεδομένη στιγμή. Φυσικά, απαιτείται περαιτέρω θεωρητική εμβάθυνση και εμπειρική μελέτη του ζητήματος και συγκριτική αποτίμηση των αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης έρευνας με τα πορίσματα άλλων ερευνών.

⁴⁷το ίδιο, σελ.11.

⁴⁸το ίδιο, σελ.13.

3. Η παραβατικότητα των ανηλίκων υπο την επίδραση των νέων τεχνολογιών

A. Αιτιολογικές προσεγγίσεις της παραβατικότητας των ανηλίκων

Οι λόγοι που ένα άτομο οδηγείται στην τέλεση μιας εγκληματικής πράξης αποτελούν πάντα το θεμελιώδες ερώτημα των ειδικών που ασχολούνται με το εγκληματικό φαινόμενο. Είναι εκείνο το «γιατί» που οδηγεί τους επαΐοντες στην αναζήτηση της αλήθειας, στην προσπάθεια αντιμετώπισης -στον βαθμό, βέβαια, που αυτο είναι εφικτό- του ζητήματος. Ήδη απο τον 19ο αιώνα με την επικράτηση της θετικιστικής προσέγγισης στην επιστημονική σκέψη και εν συνεχεία την εμφάνιση της εγκληματολογίας, η οποία και έθεσε τις πρώτες βάσεις της πάνω σε αυτο το παράδειγμα, επιστρατεύτηκαν ποικίλες θεωρίες για την ερμηνεία της εγκληματικής συμπεριφοράς. Άλλοτε βιολογικές, άλλοτε ψυχολογικές και κάποτε κοινωνιολογικές προσεγγίσεις επιχείρησαν να προσδιορίσουν το νόημα κάθε εγκληματικής πράξης. Πρόκειται στην ουσία για θεωρητικές προσεγγίσεις που άλλοτε χρησιμοποιήθηκαν μεμονωμένα και άλλοτε αλληλοσυμπληρώνοντας η μια την άλλη για να εξηγήσουν το εγκληματικό φαινόμενο. Στην πορεία ενίοτε αμφισβητήθηκαν από ορισμένους επιστημονικούς κύκλους ενώ σήμερα αλληλοσυμπληρώνουν την γενική εικόνα μας περί εγκληματικού φαινομένου.

- **Βιολογικές προσεγγίσεις**

Η εγκληματολογική σκέψη, κατά τον 19ο αιώνα, επηρεασμένη απο την επιστήμη της ανθρωπολογίας και την επανάσταση στον τομέα της βιολογίας, αναζήτησε αρχικά τα αίτια της εγκληματικότητας του ατόμου σε βιολογικούς παράγοντες.⁴⁹ Ήδη, το 1825, ο Γερμανός γιατρός F.J. Gall στο έργο του «Sur les fonctions du cerveau et sur celles de chacune de ses parties» υποστήριξε ότι υπάρχει θετική συνάφεια μεταξύ της κρανιακής διάπλασης και του χαρακτήρα του ατόμου.⁵⁰ Ειδικότερα, ο τελευταίος υποστήριζε πως μπορούσε να αντιληφθεί μέσα απο την εξωτερική παρατήρηση ενός ανθρώπινου κρανίου ποιο τμήμα του εγκεφάλου ήταν περισσότερο ή λιγότερο ανεπτυγμένο σε κάθε άτομο.⁵¹ Βασική θέση του Gall ήταν ότι ο εγκέφαλος αποτελεί κέντρο της σκέψης ενώ συγκεκριμένα όργανα αυτού επιτελούν διαφορετικές λειτουργίες. Παράλληλα, υποστήριζε πως ορισμένα τμήματα του εγκεφάλου έχουν μεγαλύτερη σημασία και ως εκ τούτου το μέγεθος και η έκταση τους είναι, επίσης, μεγαλύτερα ενώ καθώς ο εγκέφαλος καλύπτει με ακρίβεια την μεμβράνη του μυαλού, τα όργανα διαφορετικής σπουδαιότητας που ποικίλουν και σε μέγεθος προκαλούν στο κρανίο του ατόμου και διαφορετικά εξογκώματα.⁵² Η δραστηριότητα, επομένως,

⁴⁹Χάιδου Α., «Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του Εγκληματικού Φαινομένου», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996,σελ. 21επ.

⁵⁰ο.π.

⁵¹Βλάχου Β., «Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19ο αιώνα. Η γένεση της Εγκληματολογίας», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ.34.

⁵²Χάιδου Α., ο.π., 1996, σελ.24επ.

του Gall ήταν πολύπλευρη και μολονότι προηγήθηκε της δημοσίευσης του Lombroso για τον «εγκληματία άνθρωπο» επηρέασε σημαντικά τις εξελίξεις στον τομέα της βιολογίας, της ανατομίας και της ψυχολογίας.⁵³ Ακολούθησαν αργότερα και άλλοι, που εμπλούτισαν τις βιολογικές προσεγγίσεις της εγκληματογένεσης εντούτοις καθώς δεν εξυπηρετούν τους σκοπούς της παρούσας εργασίας δεν θα αναφερθούν περαιτέρω.

Συγκεκριμένα όσον αφορά τις αιτιολογικές προσεγγίσεις της εγκληματογένεσης των ανηλίκων, έγινε αρχικά λόγος για την σχέση εγκληματικής συμπεριφοράς και σωματικής τυπολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο E. Kretschmer που διερευνώντας την σχέση σωματικής διάπλασης του ατόμου και της συμπεριφοράς του, υποστήριξε ότι υπάρχει θετική συνάφεια ανάμεσα στον συγκεκριμένο τύπο σωματικής κατασκευής και το είδος της ψυχικής νόσου που εκδηλώνει το άτομο.⁵⁴ Ως εκ τούτου, καθένας εκ αυτών των τύπων παρουσίαζε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που μπορούσαν -σύμφωνα με την θεωρία της εποχής- να συσχετιστούν ή όχι με την εκδήλωση τυχόν εγκληματικής συμπεριφοράς. Στην θεωρία του E. Kretschmer, στηρίχτηκε αργότερα ο H.Sheldon που προχώρησε επίσης στην διατύπωση τριών σωματικών τύπων ανθρώπου εξετάζοντας και εκείνος την σχέση σωματικής διάπλασης και συμπεριφοράς του ατόμου.⁵⁵

Οι θεωρίες που ακολούθησαν τα επόμενα χρόνια ήταν πολλές, άλλοτε εμπλουτίζοντας τις ήδη υπάρχουσες εκείνη την περίοδο και άλλοτε στρέφοντας το ενδιαφέρον σε επιμέρους πεδία των βιολογικών προσεγγίσεων. Ειδικότερα, όσον αφορά την στροφή της βιολογικής προσέγγισης σε επιμέρους πεδία σκέψης, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στον ρόλο της κληρονομικότητας σε ενδεχόμενη εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς του ατόμου αλλά και των οργανικών δυσλειτουργιών αυτού. Συγκεκριμένα, η μελέτη του ρόλου της κληρονομικότητας απασχόλησε τους επιστήμονες ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα και βρήκε γόνιμο έδαφος χάρη στην ταυτόχρονη εξέλιξη τόσο της βιολογίας όσο και στην αξιοποίηση της στατιστικής ως κύριου μεθοδολογικού εργαλείου.⁵⁶ Πρωτοπόρος στην μελέτη της κληρονομικότητας υπήρξε ο Mendel,⁵⁷ από την θεωρία του οποίου ανέκυψαν ερωτήματα αναφορικά με το κατά πόσο κληροδοτούνται στην επόμενη γενιά -εκτός των σωματικών χαρακτηριστικών των προγόνων- και ψυχικές ιδιότητες του ατόμου. Όπως έχει υποστηριχθεί,⁵⁸ εάν ισχύει κάτι τέτοιο, οι ψυχικές αυτές ιδιότητες θα πρέπει να εκληφούν απλώς ως προδιαθέσεις, η πραγματοποίηση των οποίων εξαρτάται από τον τρόπο ζωής του εκάστοτε ατόμου. Στην προσπάθεια μελέτης του ζητήματος σε βάθος, πραγματοποιήθηκαν ανθρωπομετρικές μελέτες με χαρακτηριστική εκείνη του Ch. Goring, έρευνες σε διδύμους αλλά και έρευνες σε υιοθετημένους. Τα μεθοδολογικά προβλήματα που συνεπάγεται η διερεύνηση της

⁵³το ίδιο.

⁵⁴Αλεξιάδης Στ. «Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας», εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ.57

⁵⁵ο.π., σελ.57.

⁵⁶Χάιδου Α., ο.π., 1996,σελ.36

⁵⁷Κατσιγαράκη Ε., «Οικογένεια και Παραβατικότητα», εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ.28

⁵⁸Χάιδου Α., ο.π., 1996, σελ.36

κληρονομικότητας, επιχείρησαν να υπερβούν όσοι ασχολήθηκαν με την μελέτη της εγκληματικότητας εκείνη την περίοδο, εξετάζοντας τους διδύμους. Χαρακτηριστικές, μεταξύ άλλων, είναι οι έρευνες του Βαυαρού ψυχιάτρου και φυσιολόγου Lange J. και λίγα χρόνια αργότερα του Δανού K. Christiansen.⁵⁹ Εντούτοις, λόγω των τρωτών σημείων που παρουσίαζαν οι έρευνες αυτές δεν ήταν δυνατή η εξαγωγή γενικών και ασφαλών συμπερασμάτων. Ειδικότερα, επρόκειτο για έρευνες που στηρίχθηκαν σε υλικό ατελές ή μη αντιπροσωπευτικό αριθμό διδύμων, δεν διευκρινίζεται αναλυτικά η εγκληματική συμπεριφορά του δεύτερου αδελφού ενώ και η αντικειμενικότητα τους είναι αμφισβητήσιμη, αφού παρατηρήθηκαν ποσοστιαίες διαφορές μεταξύ των ζευγών.⁶⁰

Σε μια προσπάθεια ολοκληρωμένης μελέτης του ρόλου της κληρονομικότητας, όπως προαναφέρθηκε, πραγματοποιήθηκαν και έρευνες σε υιοθετημένους. Ενδεικτικά, αναφέρεται η έρευνα του F. Schulsinger σε ψυχοπαθητικούς υιοθετημένους,⁶¹ των B.Hutchings και S.Mednick,⁶² του R. Crowe σε δείγμα υιοθετημένων στην Αιόβα αλλά και η σουηδική έρευνα των C. Cloninger, M. Bohman, S. Sigvardsson και A.L von Knorring.⁶³ Η μελέτη του ρόλου της κληρονομικότητας, ενισχύθηκε τα επόμενα χρόνια από την διερεύνηση των οργανικών δυσλειτουργιών και συγκεκριμένα την εξέταση του ρόλου των χρωμοσωμάτων και την επίδραση των ορμονικών διαταραχών στην συμπεριφορά του ατόμου.⁶⁴ Κάθε ανωμαλία οδηγεί στην εκδήλωση οργανικών δυσλειτουργιών ενώ στην ουσία εκείνο που ενδιαφέρει την εγκληματολογική έρευνα είναι το ζεύγος που προσδιορίζει το φύλο του ατόμου.⁶⁵

Κάνοντας μια συνολική αποτίμηση όλων των παραπάνω προσεγγίσεων, διαπιστώνουμε πως διακρίνονται από αδυναμίες και τρωτά σημεία, αφού οι έρευνες στις οποίες βασίστηκαν άλλοτε παρουσίαζαν μεθοδολογικές αδυναμίες και άλλοτε τα αποτελέσματα τους δεν επαληθεύονταν πάντα από τις μεταγενέστερες έρευνες ώστε να καθίσταται αδύνατη η εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων. Αντίθετα, τα αποτελέσματα ήταν και είναι ενίοτε αντικρουόμενα. Μολονότι οι παραπάνω προσεγγίσεις μας βοηθούν να κατανοήσουμε την εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης στην προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας του εγκλήματος, καθώς δεν εξυπηρετούν περαιτέρω

⁵⁹ Αλεξιάδης Στ. «Εγκληματολογία», εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1989, σελ.105.

⁶⁰ Αλεξιάδης Στ., ο.π, 1996, σελ.60

⁶¹ Χάιδου Α., ο.π, 1996, σελ.46 .Βλέπε επίσης Χάιδου Α., ο.π., 2019,σελ. 11

Έχοντας ως πειραματική ομάδα 57 ψυχοπαθητικούς υιοθετημένους και ως ομάδα ελέγχου 57 μη ψυχοπαθητικούς υιοθετημένους και πραγματοποιώντας ταυτόχρονα και έρευνα σε αρχεία, διαπίστωσε ότι το 14.4% των φυσικών γονέων των ψυχοπαθητικών υιοθετημένων εκδήλωναν παρεκκλίνουσα συμπεριφορά ενώ στην ομάδα ελέγχου το αντίστοιχο ποσοστό ήταν μόλις 6.7%.

⁶² το ίδιο

⁶³ Κουράκης Ν., ο.π., 2012, σελ. 107

⁶⁴ Ειδικότερα, όσον αφορά τα χρωμοσώματα κάθε άτομο γεννιέται κληρονομώντας 23 ζεύγη χρωμοσωμάτων τόσο από την μητέρα όσο και από τον πατέρα. Εξ αυτών των ζευγών, τα 22 ζεύγη ονομάζονται αυτοσωμικά και το 23ο απαρτίζει τα φυλοκαθοριστικά χρωμοσώματα, εκείνα δηλαδή που προσδιορίζουν το φύλο του ατόμου. Έτσι, στην γυναίκα το φυλετικό ζεύγος χρωμοσωμάτων συμβολίζεται με «XX» ενώ στον άντρα με «XY»

⁶⁵ Αλεξιάδης Στ., ο.π, 1989, σελ.107-108

τους σκοπούς της παρούσας εργασίας η αναφορά σε αυτές τις προσεγγίσεις είναι μονάχα ενδεικτική.

- **Ψυχολογικές προσεγγίσεις**

Οι βάσεις της ψυχανάλυσης τίθενται από τον Sigmund Freud και έμφαση δίνεται στην σύζευξη των τριών στοιχείων που κατά τους ίδιους συγκροτούν το άτομο, δηλαδή στο Εγώ, το Υπερεγώ και το Αυτό. Όπως υποστηρίζουν, όταν το άτομο αδυνατεί να διατηρήσει μια ισορροπία μεταξύ συνειδητού και ασυνειδητού, ανασύρονται στην επιφάνεια αντικοινωνικές ιδέες και ένστικτα που ωθούν το άτομο στην εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς.⁶⁶

Τι είναι όμως εκείνο που κάνει ένα άτομο και ιδιαίτερα έναν ανήλικο να αναπτύξει εγκληματική συμπεριφορά; Πώς ένας ανήλικος που τώρα πλάθει την προσωπικότητα του, που τώρα γνωρίζει την ζωή μπορεί να οδηγηθεί στο έγκλημα; Ειδικότερα, κατά τον Freud, διάφορες ορμές, δυσάρεστες εντυπώσεις της παιδικής ηλικίας και ηθικά αποδοκιμαζόμενες επιθυμίες του ατόμου απωθούνται στο ασυνείδητο ενώ στην εσωτερική σύγκρουση που βιώνει το άτομο στον άξονα υπερεγώ -εγώ- αυτό, το εγώ λειτουργεί, θα λέγαμε, πυροσβεστικά μέσα από την αξιοποίηση συνειδητών και υποσυνειδητών μεθόδων για την διατήρηση της ψυχικής ισορροπίας του ατόμου και την εξεύρεση των κατάλληλων λύσεων.⁶⁷ Στις δυσάρεστες όμως εντυπώσεις της παιδικής ηλικίας -εκτός από τον Freud- έδωσε έμφαση και ο A. Adler. Σύμφωνα με τον ίδιο, κάποια στιγμή το άτομο και εν προκειμένω ο ανήλικος ενδέχεται να βιώσει συναισθήματα κατωτερότητας είτε λόγω κάποιας φυσικής μειονεξίας είτε λόγω ανικανοποίητων επιθυμιών, ώστε στην προσπάθεια του να τα καταστείλει πιθανόν να εκδηλώσει έντονη παρόρμηση για ανωτερότητα.⁶⁸ Όταν μάλιστα συντρέχουν και άλλοι παράγοντες όπως η διαβίωση σε ένα δυσλειτουργικό περιβάλλον, το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό status, χαμηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση εκ μέρους του ατόμου, το αίσθημα μειονεξίας μπορεί να βιωθεί από το ίδιο με μεγαλύτερη ένταση.⁶⁹

Πρόκειται, θα λέγαμε, για έναν ατέρμονο αγώνα «εσωτερικής επιβίωσης» του ατόμου κατά τον οποίο, ήδη από την παιδική του ηλικία, επιχειρεί να απεκδυθεί τον μανδύα του μειονεκτικού και αντ' αυτού να εξεύρει όλα τα εφόδια που θα του επιτρέψουν να αποκτήσει δύναμη. Μια δύναμη που θα του επιτρέψει, φαινομενικά τουλάχιστον, να ανακτήσει την αυτοκυριαρχία του ενώ ενδέχεται να το οδηγήσει και σε τάσεις επιβολής έναντι των υπολοίπων. Διότι στην πραγματικότητα, οι πληγές στην ψυχή του ατόμου και ιδιαίτερα ενός μικρού παιδιού θέλουν αναζήτηση σε βάθος για να επουλωθούν. Είναι πράγματι λεπτές οι ισορροπίες της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης ώστε θέλει κόπο και επιμονή να συνταιριάζεις αρμονικά την λογική με το συναίσθημα, να αξιοποιήσεις το παρελθόν προς όφελος σου στο παρόν και το μέλλον.

⁶⁶ Αλεξιάδης Στ., ο.π, 1996, σελ.66.

⁶⁷ Χάιδου Α, ο.π, σελ. 98-101.

⁶⁸ Κατσιγαράκη Ε., ο.π., 2004, σελ.31.

⁶⁹ το ίδιο.

Σημαντική στην μελέτη των ψυχολογικών προσεγγίσεων περί εγκληματογένεσης των ανηλίκων είναι και η συμβολή του Αυστριακού A. Aichorn. Σύμφωνα με τον ίδιο, το παιδί στα πλαίσια διαμόρφωσης της προσωπικότητας του μιμείται την γονική συμπεριφορά, σχηματίζοντας ως εκ τούτου ασυνείδητα τις έννοιες του καλού και του κακού ενώ ανάλογα με την αποδοκιμασία ή την επιδοκιμασία των πράξεων του απο τους γονείς του θα διαμορφώσει τις έννοιες αυτές και για την δική του συμπεριφορά.⁷⁰ Στην διάρκεια των πρώτων πέντε χρόνων της ζωής του, το παιδί περνάει μέσα απο μια διαδικασία ταύτισης με τον γονέα, κατά την οποία τα αγόρια ταυτίζονται με τον πατέρα ενώ τα κορίτσια με την μητέρα τους. Η επιτυχής ταύτιση συνεπάγεται την ψυχική ισορροπία του ανηλίκου ενώ αντίθετα στην περίπτωση που η ταύτιση κριθεί ανεπιτυχής παρουσιάζονται συγκρούσεις με την οικογένεια, η πορεία των οποίων εξαρτάται απο το αν οι γονείς θα προσπαθήσουν σε επόμενο στάδιο να αποκαταστήσουν τις διαταραγμένες σχέσεις.⁷¹ Η αποκατάσταση της διαρραγείσας σχέσης είναι πολύ σημαντική. Αρκεί να αναλογιστούμε την διαρκή κόντρα στην οποία θα περιέλθει το παιδί με τους γονείς του, που θα φαντάζουν στα μάτια του εχθροί, «άλλοι», μη οικείοι και μάλιστα σε μια τρυφερή ηλικία, κατά την οποία ο ανήλικος έχει ανάγκη περισσότερο απο ποτέ την οικογένεια του. Η ανωριμότητα και η ευαλωτότητα της νεαρής ηλικίας καθιστούν τον ανήλικο επιρρεπή σε επιρροές που μπορεί να λειτουργήσουν καταστροφικά δίχως την παρουσία και την αγάπη του γονέα.

Η οικογένεια πρέπει να αποτελεί το καταφύγιο κάθε ανθρώπου και πολύ περισσότερο ενός μικρού παιδιού, ενός ανηλίκου που έχει ανάγκη την σωστή καθοδήγηση μέχρις ότου να βρει τον δρόμο του. Στην ελληνική κοινωνία αποτελεί κοινή αντίληψη ότι το πατρικό και το μητρικό πρότυπο πρέπει να ενσαρκώνονται απο τον πατέρα και την μητέρα αντίστοιχα ενώ σε διαφορετική περίπτωση το παιδί αποκτά μια λανθασμένη αντίληψη για τον ρόλο και τα όρια του, δεν κοινωνικοποιείται ορθά και ενδέχεται να αναπτύξει πιο εύκολα παραβατική συμπεριφορά. Μια τέτοια αντίληψη, ωστόσο, φαίνεται επιφανειακή και ανυπόστατη. Μολονότι ο πατέρας και η μητέρα είναι απαραίτητοι για κάθε παιδί, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε εκείνες τις περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο ένας εκ των δυο γονέων απουσιάζει είτε διότι δεν βρίσκεται πλέον στην ζωή είτε διότι επιλέγει συνειδητά να απομακρυνθεί απο την οικογένεια του, αλλά η ενσάρκωση του γονικού προτύπου πραγματοποιείται επιτυχώς απο τον άλλο γονέα που αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου την ανατροφή και την στήριξη του παιδιού του. Η στοργή, η ανεξάντλητη αγάπη και η δύναμη ψυχής ενός γονέα μπορούν ενίοτε να καλύψουν επαρκώς την απουσία αυτή. Σαφώς, αυτο δεν σημαίνει πως δεν θα προκύψουν δυσκολίες όμως η απουσία ενός εκ των δύο γονέων δεν συνεπάγεται αναπόδραστα την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου. Κάθε περίπτωση είναι διαφορετική και μοναδική, ώστε θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι παράγοντες που θα

⁷⁰Χάιδου Α., ο.π., 2019,σελ.15.

⁷¹το ίδιο.

επηρεάσουν την μετέπειτα συμπεριφορά του ανηλίκου.

- **Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις**

Η διερεύνηση των παραγόντων εγκληματογένεσης σε ένα άτομο και πολύ περισσότερο σε έναν ανήλικο, θα ήταν ημιτελής δίχως την μελέτη των κοινωνικών παραγόντων. Όπως μάλιστα έχει επισημανθεί, οι κοινωνιολογικές θεωρίες περί εγκληματογένεσης θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως καταλληλότερες για την ερμηνεία της νεανικής εγκληματικότητας, αφού εστιάζουν στην κοινωνικοποίηση των ανηλίκων, το κοινωνικό περιβάλλον και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει ένας ανήλικος.⁷² Η πρώτη προσπάθεια κοινωνιολογικής προσέγγισης του εγκλήματος γίνεται από την Σχολή του Σικάγο με επίκεντρο την μελέτη της εγκληματικής συμπεριφοράς που δημιουργείται ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον του⁷³ ενώ η απόδοση σε αυτή του όρου «οικολογική» ήταν απότοκο του παραλληλισμού της στροφής του ανηλίκου στο έγκλημα με την παραγωγή ασθενικών οργανισμών σε περίπτωση διατάραξης της βιοτικής ισορροπίας σε ένα συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον.⁷⁴ Οι ερευνητές Cl. Shaw και H. McKay μελετώντας συστηματικά την περιοχή του Σικάγο διέκριναν πέντε ζώνες που συναποτελούσαν την μεγαλούπολη και καθεμία εκ των οποίων έφερε διαφορετικά χαρακτηριστικά, ώστε το ποσοστό της εγκληματικότητας ποίκιλε ανάλογα με την ζώνη.⁷⁵ Για τους εκπροσώπους της Οικολογικής Σχολής ειδικότερα, η νεανική εγκληματικότητα ήταν απότοκο της συναναστροφής τους με τους εγκληματίες νεαρούς συντρόφους τους αλλά και του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ζούσαν.⁷⁶ Επρόκειτο δηλαδή για συνοικίες με έντονο το στοιχείο της οικονομικής ανέχειας και των αντικοινωνικών αντιλήψεων, ώστε η εγκληματική συμπεριφορά του ανηλίκου θεωρήθηκε απότοκο του συγχρωτισμού τους με νεαρούς εγκληματίες αλλά και της επίδρασης γενικότερα του κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζούσαν.⁷⁷ Η ύπαρξη, επομένως, ενός τοξικού περιβάλλοντος για τον ανήλικο, που διακρίνεται από υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, κακές συναναστροφές, λάθος πρότυπα, ισχνές κοινωνικές σχέσεις, χαμηλή αυτοεκτίμηση, ανάγκη να καταστεί αρεστός στους άλλους με οποιοδήποτε κόστος μα κυρίως έλλειψη του γονικού προτύπου ή αδιαφορία των γονέων για την ομαλή κοινωνικοποίηση του παιδιού, ενδέχεται να δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση της νεανικής εγκληματικότητας. Όσον αφορά δε το επίπεδο της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας του ανηλίκου, την έλλειψη πόρων για την επιβίωση των μελών και γενικότερα την οικονομική δυσπραγία στην οποία μπορεί να έχει περιέλθει το περιβάλλον του -για τα οποία πολλές φορές γίνεται λόγος στην προσπάθεια ερμηνείας του ζητήματος- δεν μπορούμε αυθαίρετα να

⁷²ο.π, σελ.18.

⁷³το ίδιο.

⁷⁴Αλεξιάδης Στ., ο.π, 1996, σελ.68.

⁷⁵Φαρσεδάκης Ι., «Στοιχεία Εγκληματολογίας», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005(α) , σελ.99.

⁷⁶Αλεξιάδης Στ., ο.π, 1996, σελ.68.

⁷⁷Χαΐδου Α., ο.π., 1996, σελ.139-140 .Βλέπε επίσης Χαΐδου Α., ο.π., 2019,σελ.19-20

υποστηρίζουμε ότι αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη εγκληματικής συμπεριφοράς του ανηλίκου και γενικότερα ενός ατόμου. Κάτι τέτοιο θα ήταν επικίνδυνο, αφού θα οδηγούσε αφενός στην στοχοποίηση μιας ολόκληρης πληθυσμιακής ομάδας, των οικονομικά ασθενέστερων, δημιουργώντας πόλωση στο εσωτερικό της κοινωνίας και αφετέρου θα οδηγούσε σε λάθος συμπεράσματα την εγκληματολογική επιστήμη. Η ερμηνεία της εγκληματικότητας δεν μπορεί να είναι ταξική. Οφείλει να στηρίζεται σε θεωρητικά τεκμήρια και ερευνητικά δεδομένα, τα οποία και αλληλοτροφοδοτούνται με σκοπό την γόνιμη προαγωγή της επιστήμης ενώ παράλληλα να λαμβάνει υπόψη όλους τους παράγοντες που επενεργούν κάθε φορά στην εκδήλωση μιας συμπεριφοράς. Κάθε άτομο είναι μοναδικό, το ίδιο και οι συνθήκες κοινωνικοποίησης του ώστε οποιαδήποτε αυθαίρετη γενίκευση δεν μπορεί να βρει αντίκρισμα στην επιστήμη, πολλώ δε μάλλον στις πραγματικές διαστάσεις ενός ζητήματος.

Συνεπικουρική προς την προσπάθεια κατανόησης της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, είναι και η θεωρία του Sutherland περί «διαφορικού συγχρωτισμού», κατά την οποία η εγκληματική συμπεριφορά «μαθαίνεται» -κατά αντίστοιχο τρόπο με τον οποίο μαθαίνεται η σύννομη συμπεριφορά- ως αποτέλεσμα της επαφής του ατόμου με εγκληματικές αλλά και μη εγκληματικές ομάδες, στο πλαίσιο των οποίων αποκτά αντιφατικές εμπειρίες και τελικά υπερισχύουν οι εγκληματικές.⁷⁸ Μάλιστα, η θεωρία αυτή μας παραπέμπει και στην θεωρία του Tarde περί μίμησης, κατά την οποία η μίμηση της συμπεριφοράς ενός ατόμου απο ένα άλλο συνίσταται σε τρία στοιχεία:⁷⁹

- στην συχνότητα των επαφών ενός ατόμου με ένα άλλο.
- στην επιρροή που ασκεί ο ιεραρχικά ανώτερος στον ιεραρχικά κατώτερο στα πλαίσια της ομάδας.
- στην σύγκρουση μεταξύ των δυο ομάδων συμφερόντων που θα προκύψουν, ώστε τελικά η μια εκ των δυο θα επικρατήσει.

Φυσικά και άλλες κοινωνιολογικές θεωρίες που ανήκουν στις «θεωρίες της εκμάθησης» και οι οποίες αξιοποιούνται, μεταξύ άλλων, για την ερμηνεία της παραβατικότητας των ανηλίκων, συμβάλλουν στην κατανόηση του ζητήματος. Ενδεικτική είναι η θεωρία του A.Bandura, κατά τον οποίο η συμπεριφορά του ατόμου επιβραβεύεται ή τιμωρείται πρωτίστως απο το οικογενειακό αλλά και το ευρύτερο περιβάλλον, επηρεάζοντας το και ιδιαίτερα όταν είναι ανήλικος.⁸⁰ Πρόκειται βέβαια για μια θεωρία, σύμφωνα με την οποία ορισμένες εγκληματικές πράξεις ενδέχεται να επιβραβεύονται ή να τιμωρούνται ενώ επίσης κάποια άτομα έχουν περισσότερες πιθανότητες να παροτρυνθούν απο την οικογένειά τους να υιοθετήσουν εγκληματική συμπεριφορά συγκριτικά με

⁷⁸Φαρσεδάκης Ι., 2005 (α), σελ.100.

⁷⁹το ίδιο, σελ.94-95.

⁸⁰Χάιδου Α., ο,π, 2019,σελ.21.

άλλα.⁸¹

Συμπληρωματικά με τα παραπάνω και θεωρίες εκμάθησης όπως των Sykes και Matza «περί τεχνικών εξουδετέρωσης» συμβάλλουν στην κατανόηση του ζητήματος, με τον Matza μάλιστα να υπογραμμίζει την εγκληματική - βίαιη δράση των νέων, την οποία και θεωρεί προϊόν ελεύθερης βούλησης των τελευταίων, λόγω της αδικίας που ενδέχεται να βιώνουν αλλά και της άρνησης τους για την ευθύνη και την υπαιτιότητά τους.⁸² Αντίστοιχα, επί του ζητήματος σημαντική είναι και η συμβολή της θεωρίας της ανομίας που βρίσκει έρεισμα κυρίως σε τομείς όπως αυτός της παραβατικότητας των ανηλίκων.⁸³ Κατά τον Merton, η ανομία λαμβάνει χώρα όταν η ισορροπία που υπάρχει σε κάθε κοινωνία ανάμεσα στους στόχους και τα επιδιωκόμενα μέσα ανατραπεί, ώστε το άτομο δεν διστάζει να καταφύγει σε αθέμιτα μέσα (και εν προκειμένω στο έγκλημα) για την επίτευξη των στόχων του.⁸⁴ Στην συγκεκριμένη περίπτωση, δηλαδή, το άτομο και εν προκειμένω ο ανήλικος προκειμένου να υλοποιήσει τον στόχο του που μπορεί να είναι κατά τ' άλλα θεμιτός, μπορεί να χρησιμοποιήσει είτε θεμιτά είτε αθέμιτα μέσα αν η πρόσβαση στα νόμιμα είναι αποκλεισμένη.

Σε κάθε περίπτωση, οι θεωρίες της εγκληματογένεσης και εν προκειμένω όσες εξηγούν την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων είναι πολλές και καθεμιά έχει συντελέσει με τον δικό της τρόπο στο ζήτημα. Καθώς όμως το παρόν πόνημα μελετά -εκτός από την θυματοποίηση και- την παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων με την χρήση των νέων τεχνολογιών και όχι γενικά την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, η αναφορά σε περαιτέρω θεωρίες δεν κρίνεται σκόπιμη. Κάνοντας μια ανασκόπηση των θεωριών που προαναφέρθηκαν και αναλογιζόμενοι τις ιδιαιτερότητες του ψηφιακού κόσμου, διαπιστώνουμε πως η διάπραξη μιας παραβατικής συμπεριφοράς από έναν ανήλικο με την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών δεν συνιστά αποτέλεσμα ενός μόνο παράγοντα. Οι νέες τεχνολογίες, επιτρέπουν στον ανήλικο να επικοινωνήσει με αγαπημένα του πρόσωπα υπερβαίνοντας τον χωροχρόνο, να διευκολύνει τις σπουδές του, να βρει εναλλακτικούς τρόπους διασκέδασης. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις η ανωνυμία του ψηφιακού κόσμου, η δυνατότητα όχι μόνο σύγχρονης αλλά και ασύγχρονης επικοινωνίας, η πρόσβαση σε πλήθος πληροφοριών δημιουργούν ενίοτε πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου και άρση των (ηθικών) αναστολών που σε μια κατ' ιδίαν επαφή δεν θα του επέτρεπαν πιθανότατα να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο. Θα πρέπει όμως να κατανοήσουμε πως η διαδικασία αυτή, από το να γίνει η σκέψη (της παράβασης) του ανηλίκου

⁸¹ο.π.

⁸²Βλάχου Β., «Η εξέλιξη των εγκληματολογικών θεωριών για την βία και την επιθετικότητα», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σελ. 55. Βλ. επίσης Sykes G.M, Matza D. «Techniques of Neutralization: A theory of delinquency», American Sociological Review, Vol.22, No.6, 1957, p.664-670.

⁸³Φαρσεδάκης Ι., 2005(α), σελ.102.

⁸⁴Αλεξιάδης Στ., ο.π, 1996, σελ.82.

πράξη δεν αποτελεί μια γραμμική διαδικασία, ούτε φυσικά μονόδρομο. Άλλοτε η έλλειψη αυτοπεποίθησης, άλλοτε ίσως το αίσθημα μειονεξίας που διατυπώθηκε από τον Adler και το οποίο ενδεχομένως να μην βρήκε τα κατάλληλα «κανάλια εκροής» ώστε ο ανήλικος να το αντιμετωπίσει δημιουργικά μπορεί -μαζί φυσικά και με άλλους παράγοντες- να επενεργήσουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να επιχειρήσει να κάνει ο ανήλικος αυτή την σκέψη πράξη. Άλλες φορές πάλι, παράγοντες όπως ο συγχρωτισμός με πρότυπα εγκληματικά, αισθήματα αδικίας που μπορεί να νιώθει δικαιολογημένα ή όχι ο νέος και η μίμηση συμπεριφορών παραβατών οικείων του ή ειδώλων που προβάλλονται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στις νέες συσκευές τεχνολογίας, κατά την περιήγηση του στον διαδικτυακό ιστό κ.ο.κ ενδεχομένως να κάμψουν πιο εύκολα τις αντιστάσεις του και να τον οδηγήσουν στην χρήση των νέων τεχνολογιών για αθέμιτους σκοπούς. Αν δε ο ανήλικος έχει κατορθώσει να αναπτύξει τεχνικές εξουδετέρωσης κατά την θεωρία των Sykes και Matza, όπως εν προκειμένω να αρνηθεί την υπαιτιότητα του, να αποδώσει την ευθύνη στο θύμα ή θεωρώντας ότι δεν μπορεί να επισημανθεί, οι αντιστάσεις του ενδεχομένως να καμφθούν πιο εύκολα. Μάλιστα, η απόδοση ευθυνών στο θύμα θα μπορούσε να γίνει με την δικαιολογία ότι το τελευταίο αξιοποιώντας τα νέα τεχνολογικά μέσα, ανήρτησε περιεχόμενο που ενδεχομένως -κατά την κρίση του- να τον έθιξε ή να τον προκάλεσε.

Το παράδειγμα αυτό, είναι μονάχα ένα από τα πολλά που μπορούμε να αναφέρουμε. Ως εκ τούτου, είναι αντιληπτή η πολυπλοκότητα του ζητήματος, αφού από την μια πλευρά έχουμε ένα ισχυρό εργαλείο, τις νέες τεχνολογίες που αν αξιοποιηθούν με λάθος τρόπο δίνουν στον επίδοξο δράστη τα απαραίτητα εφόδια για την υλοποίηση των σχεδίων του και αφετέρου έναν ανήλικο που δέχεται πολλαπλές επιδράσεις από το περιβάλλον του, που ακόμα διαπλάθει τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα του και είναι ανάγκη να προστατευθεί από πράξεις του που αργότερα μόνο αρνητικά και στιγμιαστικά θα λειτουργήσουν για τον ίδιο.

B. Ο ανήλικος ως δράστης στην εποχή της πληροφορίας

Στους κυβερνοεγκληματίες ή δράστες του πληροφορικού ή ηλεκτρονικού εγκλήματος, συγκαταλέγονται οι οργανωμένοι προσβολείς υποκινούμενοι απο κίνητρα πολιτικά, θρησκευτικά ή άλλα, οι επαγγελματίες προσβολείς υποκινούμενοι απο τον αθέμιτο ανταγωνισμό, δυσανεσχημένοι υπάλληλοι, σεξουαλικά διαταραγμένοι αλλά ακόμα και έφηβοι⁸⁵ και γενικότερα οι ανήλικοι που αποτελούν το κύριο αντικείμενο μελέτης του παρόντος πονήματος. Τα κίνητρα που μπορεί να ωθήσουν έναν νέο στην διάπραξη εγκληματικής συμπεριφοράς, μέσω των νέων τεχνολογιών, είναι η περιέργεια, η ανάγκη αυτοεπιβεβαίωσης ή αναγνώρισης απο τους συνομήλικους ενώ ακόμα ο ανήλικος μπορεί να τελέσει μια εγκληματική πράξη στα πλαίσια ενός παιχνιδιού κ.ο.κ.⁸⁶

Συμπληρωματικά με τα παραπάνω, το δυσαρμονικό οικογενειακό περιβάλλον, οι ισχνές κοινωνικές σχέσεις και ενδεχόμενη κοινωνική απομόνωση του ανηλίκου, αλλά και η ελλιπής διαπαιδαγώγηση του, η έλλειψη εφοδίων απαραίτητων για την ομαλή ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση του όπως η παιδεία και οι ηθικές αξίες, ενδέχεται να αποτελέσουν γόνιμο έδαφος για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, υπο την επενέργεια φυσικά και άλλων προϋποθέσεων. Πρόκειται επομένως για ένα ζήτημα σύνθετο που χρήζει ενδελεχούς μελέτης. Στο πλαίσιο του παρόντος πονήματος, μελετώνται ενδεικτικά ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός με δράστη ανήλικο, η ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου αλλά και η παρενοχλητική παρακολούθηση ως μορφές μη σύννομης συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου. Οι παραπάνω περιπτώσεις επιλέχτηκαν καθώς αποτελούν τα παραδείγματα που εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα στην ελληνική εμπειρία, συγκριτικά με άλλα είδη αδικημάτων που αφορούν την εγκληματική ή παραβατική δραστηριότητα των ανηλίκων υπο την χρήση των νέων τεχνολογιών. Ως εκ τούτου, περιπτώσεις όπως η διαδικτυακή ενασχόληση του ανηλίκου με τυχερά παιχνίδια, η συμμετοχή του σε υποθέσεις hacking, cracking κ.ο.κ αλλά και κάθε άλλη γνωστή μη αποδεκτή δραστηριότητα του κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, συνιστούν επίσης αντικείμενο προς διερεύνηση που δεν θα αναλυθεί ωστόσο στην παρούσα εργασία.

⁸⁵Φαρσεδάκης Ι., ο.π., 2009.

⁸⁶το ίδιο.

i. Ο Εθισμός του ανηλίκου στο διαδίκτυο

Ο εθισμός στο διαδίκτυο, δηλώνει την υπερβολική χρήση του διαδικτύου σε τέτοιο βαθμό ώστε ο χρήστης να παραμελεί βασικές βιολογικές ανάγκες και κοινωνικές του δραστηριότητες και λοιπές υποχρεώσεις του.⁸⁷ Ο χρήστης, δηλαδή, δαπανά αμέτρητες ώρες μπροστά σε έναν υπολογιστή, σε ένα tablet, σε ένα κινητό, ασχολούμενος με δραστηριότητες που απαιτούν χρήση του διαδικτύου όπως παιχνίδια υιοθέτησης ρόλων, επικοινωνία δια αλληλογραφίας ή δαπανά τον χρόνο του σε chat rooms, fora, social media, blogs ή περιηγείται σε θέματα γενικού περιεχομένου, σε οπτικοακουστικά αρχεία, επιχειρεί την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας ή ακόμα στρέφεται σε ζητήματα ειδικότερου προβληματισμού όπως πορνογραφία, διαδικτυακές αγοραπωλησίες ή διαδικτυακά τυχερά παιχνίδια.⁸⁸ Στην ουσία πρόκειται θα λέγαμε για έναν εικονικό κόσμο, μια «δεύτερη πραγματικότητα» για το άτομο που επιχειρεί να ξεφύγει από το άγχος της καθημερινότητας, να αποφορτιστεί, άλλοτε να διασκεδάσει εναλλακτικά μα άλλοτε ακόμα και να κάνει πράξη βαθύτερες επιθυμίες του που δεν συμβαδίζουν πάντα με την νομιμότητα, το ορθό και το ηθικό ή αλλιώς το κοινωνικά αποδεκτό, όπως αυτο ορίζεται από την εκάστοτε κοινωνία. Πίσω από την οθόνη του υπολογιστή, μέσα στην ανωνυμία και την ασφάλεια του ιδιωτικού του χώρου, ο χρήστης έχει την δυνατότητα να ζει την δική του πραγματικότητα ή καλύτερα την ιδανική πραγματικότητα που έχει διαμορφώσει στο μυαλό του, να επικοινωνεί, να μοιράζεται σκέψεις ή επιθυμίες χωρίς να αποκαλύπτει πάντα την πραγματική του ταυτότητα, χωρίς κανείς να τον βλέπει, να τον ακούει ή να τον αναγνωρίζει και αυτο αναμφισβήτητα ελλοχεύει κινδύνους όταν τα κίνητρα και οι σκέψεις του δεν είναι αγνές.

Η διαταραχή του εθισμού στο διαδίκτυο αναγνωρίζεται για πρώτη φορά στην Κίνα, το 2008 και οι πιο συνηθισμένες διαδικτυακές δραστηριότητες στις οποίες εθίζεται ο χρήστης είναι η διακίνηση πορνογραφικού υλικού, η αναζήτηση πληροφοριών, τα τυχερά παιχνίδια, οι διαδικτυακές αγορές και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.⁸⁹ Ο εθισμός στο διαδίκτυο αποτελεί μια νοσηρή κατάσταση. Ο χρήστης, κατά τρόπο ψυχαναγκαστικό βιώνει έντονα την επιθυμία να καθηλωθεί στον οθόνη του υπολογιστή -γεγονός που θα του προκαλέσει εφορία- ενώ όταν κληθεί να απομακρυνθεί από αυτόν τότε το άγχος, ο εκνευρισμός, ο θυμός ακόμα και η κατάθλιψη διαδέχονται την αρχική του εφορία

⁸⁷Κουράκης Ν. «Ο Εθισμός στο Διαδίκτυο»στο «Εξαρτήσεις στην Εφηβεία. Οι κίνδυνοι, η πρόληψη και η αντιμετώπιση τους» (Κουμούλα Α., Σκλάβου Κ. επιστημονική επιμέλεια, επιμέλεια έκδοσης: Σταφυλά Θ.) , Τμήμα Ψυχιατρικής Παιδιών και εφήβων του Γενικού Νοσοκομείου Αττικής ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΕΙΟ-ΑΜΑΛΙΑ ΦΛΕΜΙΝΓΚ Ν.Π.Δ.Δ, Αθήνα, 2013, σελ.105.

⁸⁸Κουράκης Ν, 2013, ο.π.

⁸⁹Σιώμος Κ., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο: Νεότερα Ελληνικά και Διεθνή Δεδομένα» στα Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σελ. 32.

συμπληρώνοντας την εικόνα του στερητικού συνδρόμου.⁹⁰ Ο εθισμένος στο διαδίκτυο χρήστης, σταδιακά παραμελεί την οικογένεια του και τις επαφές με τον κοινωνικό του περίγυρο αλλά και δραστηριότητες του όπως κοινωνικές εξόδους, αθλητισμό και ειδικότερα οι ανήλικοι το σχολείο ενώ δεν αργούν να εμφανιστούν και σωματικά συμπτώματα όπως ημικρανίες, στρες, διατροφικές διαταραχές, διαταραχές ύπνου αλλά και μυοσκελετικά προβλήματα όπως πόνοι στην μέση, στον καρπό και στα μάτια.⁹¹ Ακόμα, συμπτώματα εκδήλωσης αποτελούν η ξηροφθαλμία, το σύνδρομο καρπιαίου σωλήνα, η παραμέληση της προσωπικής υγιεινής αλλά και οι διαταραχές ύπνου.⁹²

Ειδικότερα, σημάδια υπερβολικής ενασχόλησης ενός ανηλίκου με το διαδίκτυο αποτελούν:⁹³

- οι ανεπιτυχείς προσπάθειες του ανηλίκου να ελαττώσει τον χρόνο ενασχόλησης του με το διαδίκτυο.
- η σταδιακά αυξανόμενη επιθυμία του για ενασχόληση με το διαδίκτυο.
- η παραμέληση της οικογένειας, των φίλων, σημαντικών σχέσεων αλλά και οι χαμηλές σχολικές επιδόσεις.
- η αδιαφορία για δραστηριότητες που παλαιότερα προκαλούσαν εφορία και η οποία τώρα βιώνεται μόνο μέσα από την ενασχόληση με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή.
- τα αισθήματα ενοχής ή η αμυντική συμπεριφορά σε ο.τι αφορά τον χρόνο παραμονής του στο διαδίκτυο.
- το συναισθηματικό κενό, η αδιαφορία ή ακόμα και επιθετικότητα όταν είναι αποσυνδεδεμένος από το διαδίκτυο ή επιχειρεί να περιορίσει την χρήση του.

Παράγοντες που συνεπικουρούν στην εκδήλωση διαταραχής εθισμού στο διαδίκτυο είναι μεταξύ άλλων το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, η αίσθηση απόρριψης από το σχολικό περιβάλλον, οι μαθησιακές δυσκολίες αλλά και ευρύτεροι κοινωνικοί λόγοι, τα πρότυπα μάθησης του ανηλίκου ή ιδιοσυγκρασιακοί παράγοντες.⁹⁴ Η συμπεριφορά του ανηλίκου διακρίνεται από επιθετικότητα και διαξιφισμούς μεταξύ αυτού και των γονέων του ενώ μάλιστα αυτή η επιθετικότητα εκφράζεται διαφορετικά από κάθε ανήλικο άλλοτε για να διεκδικήσει πράγματα και άλλοτε ως αντίδραση σε τιμωρία ή αδιαφορία του γονέα.⁹⁵

⁹⁰Κουράκης Ν., 2013, σελ.105.

⁹¹το ίδιο.

⁹²«Σωματικά Συμπτώματα Υπερβολικής Ενασχόλησης με το Διαδίκτυο», Καμπάνια Online Detox, Αφίσα Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου.

<https://saferinternet4kids.gr/wpcontent/uploads/2018/10/%CE%A3%CE%A9%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A3%CE%A5%CE%9C%CE%A0%CE%A4%CE%A9%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91.jpg>

⁹³ο.π

⁹⁴Νταφούλης Β., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο (I.A.D): Παρεμβάσεις σε εφήβους και γονείς» στα Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διευθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σελ.35επ.

⁹⁵το ίδιο.

Η αντιμετώπιση του προβλήματος απαιτεί συντονισμένες δράσεις τόσο απο το εγγύτερο περιβάλλον του ατόμου και εν προκειμένω του ανήλικου χρήστη όσο και απο την πολιτεία. Μάλιστα, πλέον λειτουργούν κλινικές απεξάρτησης τόσο στο εξωτερικό, όπως η κλινική Cario Nightingale στο Λονδίνο όσο και στην Ελλάδα, όπως η Μονάδα Εφηβικής Υγείας της Β' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών στο Π. και Α. Παιδιατρικό Νοσοκομείο Αθηνών, η Μονάδα Απεξάρτησης του «18 Άνω» του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αθηνών, η Ψυχιατρική Κλινική Παίδων και Εφήβων του Ιπποκράτειου Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης ενώ σημαντική είναι και η δράση της ΜΚΟ «Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής Εθισμού στο Διαδίκτυο» και του Έλληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου.⁹⁶ Όπως έχει προταθεί, για την αντιμετώπιση του προβλήματος θα ήταν πολύ ευεργετική η δημιουργία «κατασκηνώσεων απεξάρτησης» και στην Ελλάδα, στις οποίες κατασκηνώσεις βραχύχρονης παραμονής θα δίνεται έμφαση στην καλλιέργεια και σύσφιξη των κοινωνικών σχέσεων των νέων, στην ενασχόληση με το διάβασμα, αθλητικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες και ενώ η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή θα είναι περιορισμένη.⁹⁷

Παράλληλα, αποτελεσματικά θα μπορούσε να λειτουργήσει και η λήψη μέτρων απο τις εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης και η δημιουργία μητρώου καταγραφής χρηστών απο εταιρείες διάθεσης τυχερών παιχνιδιών στο διαδίκτυο, ώστε εάν ο χρήστης προβεί σε υπερβολική χρήση τους είτε απο άποψη χρονικής διάρκειας είτε λόγω των ποσών που στοιχηματίζει να μπλοκάρεται η χρήση τους αλλά και η ενσωμάτωση «φίλτρων προστασίας» στον η/υ των ανηλίκων.⁹⁸ Βέβαια, πρακτικές όπως η τοποθέτηση ειδικών φίλτρων στους η/υ μπορεί να λειτουργούν συνεπικουρικά στην προσπάθεια περιορισμού της καταχρηστικής ενασχόλησης με τον η/υ, εντούτοις δεν παύουν να αποτελούν ένα μέτρο απο τα πολλά που θα πρέπει να παρθούν και ταυτόχρονα θα πρέπει να συνοδευτούν απο προσπάθειες προσέγγισης και επικοινωνίας των γονέων, των καθηγητών και του εγγύτερου περιβάλλοντος με τον ίδιο τον ανήλικο.⁹⁹ Κάτι τέτοιο, είναι κατανοητό και αντιληπτό. Όσα αντικειμενικά προσκόμματα και να δημιουργήσουμε στον εξαρτημένο χρήστη του διαδικτύου και εν προκειμένω στον εξαρτημένο απο το διαδίκτυο ανήλικο, εάν ο ίδιος δεν κατανοήσει το μέγεθος του προβλήματος, εάν ο ίδιος δεν αντιληφθεί την θέση στην οποία έχει περιέλθει τίποτα δεν θα είναι αποτελεσματικό. Για να καρποφορήσουν οι προσπάθειες, είναι αναγκαίες οι παρεμβάσεις που απευθύνονται στον ίδιο τον χρήστη ώστε να αντιληφθεί πόσο επιζήμια είναι τελικά η υπερβολική ενασχόληση με το διαδίκτυο .

⁹⁶Κουράκης Ν., 2013, σελ.111.

⁹⁷ο.π.

⁹⁸το ίδιο.

⁹⁹το ίδιο, σελ.113.

ii. Ηλεκτρονικός εκφοβισμός με δράστη ανήλικο (Cyberbullying)

Ο ηλεκτρονικός ή διαδικτυακός εκφοβισμός, γνωστός και ως *cyberbullying* αποτελεί ένα έγκλημα που μολονότι δεν έχει προσλάβει -τουλάχιστον ακόμα- πολύ μεγάλες διαστάσεις στην χώρα μας, είναι ένα υπαρκτό φαινόμενο που ανεξάρτητα απο την φαινομενολογία του επιφέρει ολέθριες συνέπειες για το ανήλικο θύμα. Στο παρόν κεφάλαιο, όπου και εξετάζεται ο ρόλος των νέων τεχνολογιών στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην μελέτη του ηλεκτρονικού εκφοβισμού σε συνάρτηση όμως με τον δράστη, τον ανήλικο δράστη. Η άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού μεταξύ ανηλίκων είναι πιο πιθανό να συμβεί εκτός των σχολικών ωρών, ώστε οι εκφοβιστικές συμπεριφορές να μεταφέρονται απο το σχολείο στο σπίτι και το αντίστροφο και τελικά να λαμβάνουν γρήγορα μεγαλύτερες διαστάσεις.¹⁰⁰ Μια απο τις πιο διαδεδομένες τακτικές που χρησιμοποιούν οι δράστες ηλεκτρονικού εκφοβισμού είναι η πλαστοπροσωπία. Έτσι ο ανήλικος δράστης, στοχοποιεί τον συνομήλικό του προβαίνοντας σε προσβλητικά σχόλια εναντίον του θύματος σε ιστοχώρους κοινωνικής δικτύωσης ή σε δωμάτια συνομιλίας (chat rooms). Αν μάλιστα ο δράστης αποκτήσει πρόσβαση σε κωδικούς πρόσβασης των προσωπικών λογαριασμών του θύματος ή/και στις προσωπικές του πληροφορίες, μπορεί να υπονομεύσει την φήμη του ανηλίκου, να θέσει σε κίνδυνο τις φιλίες του θύματος που είναι απαραίτητες για την ομαλή του ανάπτυξη.¹⁰¹ Με την χρήση του διαδικτύου, ο ανήλικος δράστης μπορεί να γνωστοποιήσει τα κακόβουλα σχόλια του σε ένα ευρύ δίκτυο και μάλιστα με τέτοια ταχύτητα ώστε το θύμα να μην μπορεί να αντιδράσει.¹⁰² Επιπλέον, η ανωνυμία του διαδικτύου παρέχει στον δράστη την δυνατότητα να ασκεί ηλεκτρονικό εκφοβισμό, συχνά, χωρίς να φοβάται ότι θα επισημανθεί. Μάλιστα, οι δράστες ηλεκτρονικού εκφοβισμού γνωρίζουν το θύμα τους ενώ το θύμα ενδέχεται να μην γνωρίζει τον εκφοβιστή.¹⁰³

Επιδιώκοντας την θυματοποίηση του συνομηλίκου του, ο δράστης ενδέχεται να προβεί σε πρακτικές hacking ή cracking, δηλαδή στην αθέμιτη και χωρίς δικαίωμα πρόσβαση σε ηλεκτρονικά δεδομένα του θύματος, στην αποστολή ιών που θα προκαλέσουν βλάβη στον υπολογιστή ή τα ψηφιακά αρχεία του, στην αποστολή μαζικών μηνυμάτων κειμένου (sms) ή email με σκοπό την υπερφόρτωση του κινητού, των ηλεκτρονικών συσκευών του θύματος ακόμα και την λήψη και διάδοση προσβλητικού για το θύμα οπτικοακουστικού υλικού.¹⁰⁴

¹⁰⁰Chadwick Sh. «Impacts of Cyberbullying, Building Social and Emotional Resilience in Schools», Springer, North Ryde, NSW Australia, 2014, σελ.14.

¹⁰¹Nuccitelli M., «Cyberbullying Facts & Cyberbullying Prevention Education», iPredator, Inc., Q4, 2013, σελ.3.

¹⁰²ο.π,σελ.8.

¹⁰³το ίδιο.

¹⁰⁴Σπυρόπουλος Φ., «Digital και cyberbullying και αθέμιτη χρήση ηλεκτρονικών πληροφοριών ως το «bullying του μέλλοντος», Γνώση και πρόληψη» στα Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, Υπηρεσία Οικονομικής Αστυνομίας και Δίωξης Ηλεκτρονικού

Ποια είναι όμως τα κίνητρα που οδηγούν έναν ανήλικο να προβεί σε ηλεκτρονικό εκφοβισμό ενός άλλου ανηλίκου; Με άλλα λόγια, πως ένα ανήλικος δεν διστάζει να προκαλέσει φόβο, πόνο, στεναχώρια, άγχος σε έναν συνομήλικό του; Μεταξύ άλλων στα βασικότερα κίνητρα που παρακινούν τον ανήλικο στην άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού είναι η ύπαρξη θυμού στον ανήλικο δράστη αλλά και αισθημάτων όπως η απογοήτευση, άλλοτε για εκδίκηση ή για να προκαλέσει αντίδραση, η μη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου του και άλλοτε η αναζήτηση διασκέδασης με λάθος τρόπο.¹⁰⁵ Άλλες φορές πάλι, η άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού μπορεί να είναι αποτέλεσμα απερισκεψίας ή άγνοιας συνεπειών. Μια πράξη δηλαδή που μπορεί να ξεκινήσει ως αστείο θίγοντας, ωστόσο, την προσωπικότητα και την αξιοπρέπεια του θύματος ενώ παράλληλα ελλοχεύει ο κίνδυνος με την δημοσίευση προσβλητικού περιεχομένου στο διαδίκτυο, η δημοσίευση να αναδημοσιευτεί και να περιέλθει σε γνώση όχι μόνο του άμεσα ενδιαφερόμενου αλλά και άλλων χρηστών.¹⁰⁶

Τα ερευνητικά δεδομένα για τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό είναι περιορισμένα και συχνά αντικρουόμενα. Μάλιστα, όσον αφορά τους δράστες ηλεκτρονικού εκφοβισμού δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για να σκιαγραφήσουμε το πορτραίτο τους. Ωστόσο, έχει λεχθεί πως ο ανήλικος που ασκεί ηλεκτρονικό εκφοβισμό δεν είναι απαραίτητο να έχει αναπτύξει υψηλές κοινωνικές δεξιότητες, αφού μέσω του διαδικτύου μπορεί έχει την δυνατότητα να προβεί σε επιθετικές συμπεριφορές που σε μια κατ' ιδίαν επαφή δεν θα τολμούσε ακριβώς λόγω ενδεχόμενης έλλειψης δεξιοτήτων.¹⁰⁷ Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί από ορισμένους ερευνητές πως και τα δυο φύλα συμμετέχουν εξίσου στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό, παρουσιάζοντας εντούτοις διαφορετικό τύπο επιθετικότητας. Συγκεκριμένα τα αγόρια τείνουν προς επιθετικά φαινόμενα τύπου «happy slapping» που παραπέμπουν στην σκηνοθεσία σωματικής επίθεσης εναντίον ενός θύματος, την μαγνητοσκόπηση του ξυλοδαρμού και την διάδοση του αρχείου με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων σε αντίθεση με τα κορίτσια που επιδίδονται κυρίως στην διάδοση αρνητικών ή ανυπόστατων σχολίων, στην χρησιμοποίηση του διαδικτύου για να σπλώσουν τη φήμη του θύματος και να το περιθωριοποιήσουν απο την ομάδα των συνομηλίκων.¹⁰⁸ Υπάρχουν ωστόσο έρευνες που επισημαίνουν ότι ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μεταξύ συνομηλίκων, απαντάται περισσότερο μεταξύ νεότερων μαθητών με εκδήλωση λεκτικών επιθέσεων.¹⁰⁹

Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2013,σελ.66.

¹⁰⁵Nuccitelli M, 2013, σελ.12.

¹⁰⁶«Συμβουλές για το διαδικτυακό εκφοβισμό», Ενημερωτικό φυλλάδιο.

<http://www.saferinternet.gr/index.php?parentobjId=Page15>.

¹⁰⁷Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., «Κυβερνο-εκφοβισμός και κυβερνο-θυματοποίηση σε παιδιά και εφήβους: Συχνότητα εμφάνισης και παράγοντες επικινδυνότητας», Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση, Εργαστήριο Παιδαγωγικών Ερευνών & Εφαρμογών Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τόμος 1, Τεύχος 1, 2013, σελ.142.

¹⁰⁸Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., 2013, σελ.140. Βλ. επίσης και Chadwick Sh., 2014, p.19.

¹⁰⁹Chadwick Sh., 2014, p.43.

Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις ενδέχεται μεγαλύτερη πιθανότητα εκφοβισμού και δη αποκορίτσια να συγκεντρώνουν τα αγόρια.¹¹⁰ Αντίθετα, στην ελληνική έρευνα των Αντωνιάδου Ν. και Κόκκινου Κ. (2013) μεγαλύτερη συμμετοχή στην άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού σημειώθηκε από τα αγόρια έναντι των κοριτσιών που δήλωναν συχνότερα θύματα ανάλογων περιστατικών.¹¹¹ Και στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2016) για τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό μεταξύ ανηλίκων, επισημαίνεται ότι τα αποτελέσματα είναι αντιφατικά ώστε δεν μπορεί να εξαχθεί κάποια σταθερή εικόνα για το φύλο των δραστών, αφού σε άλλες έρευνες την μεγαλύτερη συμμετοχή στην άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού συγκεντρώνουν τα αγόρια ενώ σε άλλες τα ποσοστά μεταξύ των δυο φύλων είναι περίπου ίδια.¹¹² Αντικρουόμενα είναι επίσης τα πορίσματα αναφορικά με την σύνδεση ηλεκτρονικού εκφοβισμού και ηλικίας των συμμετεχόντων, αφού φαίνεται να διαφοροποιούνται ανάλογα με το αν ο ανήλικος είναι θύμα ή δράστης του ηλεκτρονικού εκφοβισμού.¹¹³

Εξετάζοντας βαθύτερα το ζήτημα, ορισμένες έρευνες έχουν επισημάνει τον ρόλο της άρσης των αναστολών κατά την χρήση του διαδικτύου στα περιστατικά ηλεκτρονικού εκφοβισμού.¹¹⁴ Γενικότερα, έχει λεχθεί πως η άσκηση εκφοβισμού είναι αποτέλεσμα της λεκτικής ή άλλου είδους κακοποίησης που το άτομο έχει δεχτεί από μικρή ηλικία ή και της έλλειψης στοργής και επικοινωνίας εκ μέρους των γονέων.¹¹⁵ Αυτό όμως δεν σημαίνει πως η πράξη του ανήλικου δράστη σε βάρος του ανήλικου θύματος μπορεί να δικαιολογηθεί και να απεκδυθεί τον άδικο χαρακτήρα της. Παραταύτα, μπορούμε να κατανοήσουμε το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει ο ανήλικος δράστης και το οποίο ενδέχεται να λειτουργεί υπέρ της εκδήλωσης τέτοιων συμπεριφορών, ώστε να χαράξουμε και το κατάλληλο σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση τους. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό πως στα σχετικά πορίσματα που παρουσιάζονται στην προαναφερθείσα έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2016) για τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό μεταξύ ανηλίκων, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων στην Γερμανία, την Ελλάδα, την Εσθονία, την Ιταλία, την Ρουμανία και την Πολωνία αποκρίθηκαν πως κατά την άποψη τους ο ανήλικος δράστης έχει προηγουμένως και ο ίδιος καταστεί θύμα ηλεκτρονικού εκφοβισμού.¹¹⁶ Αντίστοιχα, η πλειονότητα των ερωτηθέντων

¹¹⁰ο.π.

¹¹¹Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., 2013, σελ.160.

¹¹²«Cyberbullying Among Young People», Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs-European Parliament's Committee on Civil Liberties July 2016, p.33.
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf).

¹¹³ο.π, σελ.30.

¹¹⁴Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., 2013, σελ.161.

¹¹⁵Κουράκης Ν., «Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της», Ποινικά Χρονικά, ΝΘ' 2009, σελ.6. ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://courakis.gr/images/stories/pdf/morfes-sxolikis-bias.pdf> και <http://courakis.gr/artheta-keimena>.

¹¹⁶«Cyberbullying Among Young People», 2016, p.34.

υποστήριξε ότι ο ανήλικος δράστης ενδέχεται να έχει καταστεί θύμα σχολικού εκφοβισμού.¹¹⁷

Η αντιμετώπιση του ζητήματος προϋποθέτει την παροχή βοήθειας τόσο προς τα θύματα όσο και προς τον δράστη του ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Συμπληρωματικά με την παροχή βοήθειας προς τα θύματα, θα πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα και για τον ίδιο τον ανήλικο δράστη ώστε να καλλιεργήσει δημιουργική συμπεριφορά στο διαδίκτυο¹¹⁸ και να απαλλαγεί από τέτοιου είδους επιβλαβείς συνήθειες.

iii. Ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου (Sexting)

Η ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου ή αλλιώς sexting, αποτελεί ένα φαινόμενο που απαντάται και μεταξύ ανηλίκων και στην χώρα μας έχει ήδη κάνει την εμφάνιση του. Ποιο είναι όμως το έννομο αγαθό που απειλείται με την αποστολή ή ανταλλαγή τέτοιου υλικού, αν μάλιστα γίνεται με την συναίνεση των εμπλεκόμενων μερών; Μολονότι η διακίνηση του υλικού αυτού, τουλάχιστον ηθελημένα, μπορεί να φαντάζει αθώα στην ουσία δεν είναι. Οι ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας επιτρέπουν την διακίνηση υλικού ακόμα και αν ο κάτοχος και χρήστης της τεχνολογίας αποφασίσει να διαγράψει το υλικό. Συγκεκριμένα, η γνωστοποίηση σε τρίτους μηνυμάτων κειμένου ή οπτικοακουστικού υλικού σεξουαλικού περιεχομένου και κυρίως ανηλίκου συνιστά σοβαρό αδίκημα, αφού μπορεί να στοιχειοθετεί το αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας, όπως ορίζεται στο άρθρο 348 του Π.Κ¹¹⁹ που θα αναλυθεί σε επόμενα κεφάλαια. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι σύμφωνα με την συγκεκριμένη διάταξη υλικό παιδικής πορνογραφίας συνιστά η αναπαράσταση και η αποτύπωση, πραγματική ή εικονική, σε ηλεκτρονικό ή άλλο υλικό μέσο του σώματος του ανηλίκου ή μέρους αυτού, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλεί γενετήσια διέγερση και ως εκ τούτου η παραγωγή, διανομή, προσφορά, δημοσίευση, αγορά, απόκτηση ή κατοχή τέτοιου υλικού τιμωρείται.¹²⁰

Ο όρος sexting συντίθεται από τις λέξεις *sex* και *texting*¹²¹ και υποδηλώνει την ψηφιακή καταγραφή φωτογραφιών γυμνού ή γενικότερα σεξουαλικού περιεχομένου και την διανομή τους μέσω μηνυμάτων κινητής τηλεφωνίας ή χώρων κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, το Instagram και το Snapchat.¹²² Τα μηνύματα αυτά μπορεί να σταλούν σε ένα μόνο άτομο ή και περισσότερα.¹²³ Σε ορισμένες περιπτώσεις, το sexting μπορεί να γίνει με την συναίνεση και την

¹¹⁷ το ίδιο.

¹¹⁸ Σπυρόπουλος Φ, 2013 ,σελ.70.

¹¹⁹ «Sexting», ενημερωτικό φυλλάδιο της helpline, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο http://www.help-line.gr/wp-content/uploads/2015/01/sexting_brochure-web.pdf.

¹²⁰ Άρθρο 348Α Π.Κ

¹²¹ Chalfen R., «It's only a picture: sexting, smutty snapshots and felony charges», Visual Studies, Vol.24, No3, Routledge, December 2009, p.258.

¹²² Lee M., Crofts T., McGovern A., Milivojenic S., «Sexting among young people: Perceptions and practises», Trends & issues in Crime and Criminal Justice, Australian Institute of Criminology, No508, 2015.

¹²³ «Sexting», ενημερωτικό φυλλάδιο της helpline, ο.π.

θέληση του ανηλίκου, εφόσον ο ίδιος επιλέγει να στείλει σχετικό υλικό σε συνομήλικό του ενώ σε άλλες περιπτώσεις είναι προϊόν πίεσης που ασκείται στον ανήλικό, πολλώ δε μάλλον όταν παρουσιάζεται ως κοινωνική μόδα.¹²⁴ Εντύπωση βέβαια προκαλεί το γεγονός ότι ο εμπλεκόμενος στο sexting, που μάλιστα προβαίνει στην αποστολή επίμαχου υλικού με την θέληση του, φαίνεται να αδιαφορεί για την διαδρομή το υλικού του, για το ότι δηλαδή υπάρχει πιθανότητα να καταλήξει σε λάθος χέρια αλλά και για το πως θα αντιδράσουν οι ενήλικοι και εν προκειμένω οι γονείς, αν περιέλθει το ζήτημα σε γνώση τους.¹²⁵

Στην προσπάθεια κατανόησης του ζητήματος, θα πρέπει να εξεταστούν παράγοντες που επηρεάζουν την καθημερινότητα ενός εφήβου. Συγκεκριμένα, κρίνεται σκόπιμη η μελέτη του τρόπου με τον οποίο επηρεάζουν τον ανήλικο:¹²⁶

- η κουλτούρα των μέσων μαζικής επικοινωνίας, όπου οι εικόνες αποτελούν βασικό στοιχείο και ενίοτε εμπεριέχουν σεξουαλικό περιεχόμενο ενώ γίνονται αντιληπτές από τους ανηλίκους μέσα από την παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών, διαφημίσεων, ιστοτόπων περιοδικών κ.ο.κ.
- η κουλτούρα της τεχνολογίας, με τις ηλεκτρονικές συσκευές τελευταίας τεχνολογίας και ιδιαίτερα τα κινητά τηλέφωνα με ενσωματωμένη κάμερα να αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινής ενασχόλησης τους.
- η κουλτούρα της «οπτικής αναπαράστασης», που συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι προβάλλουν την εικόνα τους, αξιολογούν την προσωπική τους εμφάνιση και τους τρόπους αναπαράστασης της ζωής τους και του κόσμου από τον οποίο περιτριγυρίζονται.
- η ανηλικότητα, όπου διαφαίνεται σημαντικός και ο ρόλος των ορμονών στην ανάπτυξη του ανηλίκου, στην σεξουαλική του αφύπνιση, στην περιέργεια, την επαναστατικότητα, στην αναζήτηση της ταυτότητας του.

Επιπλέον, η βαθύτερη ανάλυση του ζητήματος προϋποθέτει την κατανόηση βασικών παραμέτρων του sexting όπως το ότι οι εμπλεκόμενοι σε αυτό εμπλέκονται είτε με την θέληση τους είτε ύστερα από εξαναγκασμό που μπορεί, όπως προαναφέρθηκε, να οφείλεται σε μόδα που υπαγορεύει στο άτομο να ακολουθήσει τέτοιες πρακτικές ώστε να είναι κοινωνικά αποδεκτό από τους συνομηλικούς του που αναλίσκονται επίσης σε ανάλογες πρακτικές.¹²⁷ Σε επόμενο στάδιο, η διάκριση αφορά εκείνον που κάνει sexting, αποστέλλει δηλαδή επίμαχο υλικό σε άλλο άτομο και στον παραλήπτη αυτού. Μάλιστα, οι παραλήπτες πρέπει να διακριθούν επιμέρους σε εκείνους που ζητούν να λάβουν το σχετικό υλικό και εκείνους που το λαμβάνουν δίχως την έγκρισή τους, δίχως προηγουμένως να έχουν εκφράσει αυτή την επιθυμία. Διάκριση απαιτείται και ανάμεσα στους

¹²⁴το ίδιο.

¹²⁵Chalfen R, 2009, p.258.

¹²⁶ο.π.

¹²⁷το ίδιο, p.261.

παραλήπτες που προβαίνουν άμεσα σε διαγραφή του υλικού και σε εκείνους που αποφασίζουν τελικά να το διατηρήσουν στην ηλεκτρονική τους συσκευή ενώ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και εκείνες τις περιπτώσεις, όπου το sexting γίνεται μεταξύ ανηλίκων -στο οποίο και αναφέρεται το παρόν κεφάλαιο- ή με την συμμετοχή ενηλίκων και ανηλίκων.¹²⁸

Καθώς το διαδίκτυο αποτελεί, θα λέγαμε, μια ανεξάντλητη δεξαμενή ψηφιακών αποτυπωμάτων ο χρήστης και ιδιαίτερα ο ανήλικος θα πρέπει να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα προστασίας. Ειδικότερα, δεδομένου ότι σε περίπτωση κλοπής της κινητής συσκευής ή ακόμα και μετά απο εκούσια αποστολή σε άλλο άτομο, το επίμαχο υλικό μπορεί να καταλήξει σε λάθος χέρια -εφόσον η όλη διαδικασία καθιστά εύκολη την αναμετάδοση του υλικού όχι μόνο προς τον αρχικό παραλήπτη αλλά και προς τρίτα πρόσωπα, χωρίς να έχει ληφθεί απαραίτητα η συγκατάθεση του αποστολέα-¹²⁹ το άτομο οφείλει να λάβει μια σειρά μέτρων, μεταξύ άλλων:¹³⁰

- ρύθμιση του απορρήτου στα κοινωνικά δίκτυα, ώστε το κοινό που μπορεί να έχει πρόσβαση στο περιεχόμενο που μοιράζεται ο ανήλικος να είναι περιορισμένο.
- συνετή επιλογή του υλικού που ο ανήλικος μοιράζεται στο διαδίκτυο, αφού ακόμα και μετά την διαγραφή του απο τον προσωπικό λογαριασμό του δεν είναι σε θέση να γνωρίζει αν κάποιος άλλος χρήστης αποθήκευσε το υλικό στην δική του ηλεκτρονική συσκευή.
- ορθή αποδοχή των αιτημάτων που δέχεται στα κοινωνικά δίκτυα.
- ενημέρωση των γονέων ή άλλου ενήλικου που εμπιστεύεται ο ανήλικος σε περίπτωση που δεχτεί επίμαχο υλικό που απεικονίζει άλλο πρόσωπο.

Σε διεθνές επίπεδο, το ερευνητικό υλικό αναφορικά με το sexting μεταξύ ανηλίκων είναι εξαιρετικά περιορισμένο, ώστε δεν μπορούμε να έχουμε μια σαφή και γενική εικόνα για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων μερών.¹³¹ Ωστόσο, ως βασικότερα κίνητρα εμπλοκής στο sexting, έχουν αναφερθεί η πρόκληση του ανηλίκου απο άλλον συνομήλικο με χαρακτηριστικό παράδειγμα την πρόκληση των ανηλικών κοριτσιών απο τον φίλο τους.¹³² Επιπλέον, γίνεται λόγος για την επιθυμία των ανηλίκων να προσελκύσουν μέσω της διαδικασίας του sexting το πρόσωπο που τους ενδιαφέρει, κοινώς να επιδοθούν σε μια διαδικασία φλερτ, αλλά και για την επιθυμία τους να επιβεβαιωθούν και να ικανοποιήσουν το «εγώ» τους, μέσα απο κολακευτικά σχόλια που μπορούν να λάβουν στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας αποστολής και λήψης επίμαχου υλικού αυτού του είδους.¹³³ Σε ορισμένες δε περιπτώσεις, το sexting αναφέρεται ως μια «ψηφιακή ασθένεια» και η ενασχόληση του ανηλίκου με αυτό υποκινείται απο την επιθυμία του να έρθει σε επαφή με νέα

¹²⁸ο.π.

¹²⁹ο.π.

¹³⁰«Sexting», ενημερωτικό φυλλάδιο της helpline.ο.π.

¹³¹Lee M., Crofts T., McGovern A., Milivojenic S., 2015, ο.π.

¹³²ο.π. Βλ. επίσης και Chalfen R., 2009, p.263.

¹³³Chalfen R., ο.π.

μοντέλα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης.¹³⁴

Οι επιπτώσεις της εμπλοκής του ανηλίκου στην διαδικασία του sexting ποικίλλουν και ενίοτε μπορεί να είναι καταστροφικές για την ομαλή ανάπτυξη και την ψυχική του υγεία. Είναι χαρακτηριστικό πως μέσω αυτής της διαδικασίας, οι ανήλικοι καθίστανται ευάλωτοι σε φαινόμενα σεξουαλικών επιθέσεων, απαγωγών ή πρόκλησης σωματικών βλαβών,¹³⁵ αφού είτε υποκινούν οι ίδιοι την αποστολή και λήψη επίμαχου υλικού είτε προκαλούνται από άλλους να εμπλακούν, το επίμαχο υλικό μπορεί να διαρρεύσει σε λάθος πρόσωπα με κακόβουλες προθέσεις. Επιπροσθέτως, ακριβώς λόγω της αδυναμίας του ατόμου να γνωρίζει ακριβώς που διακινούνται οι φωτογραφίες του, αφού μπορεί μεν ο ίδιος να την στείλει σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, αυτό όμως δεν αποκλείει την πιθανότητα εσκεμμένα ή εκ λάθους να διακινηθεί στην συνέχεια από τον αρχικό παραλήπτη προς τρίτα πρόσωπα και ως εκ τούτου να έρθει αντιμέτωπος με αισθήματα ταπείνωσης, ντροπής, λύπης και αμηχανίας.¹³⁶

iv. Παρενοχλητική παρακολούθηση με δράστη ανήλικο (Cyber Stalking)

Όπως εξ αρχής αποσαφηνίστηκε στο παρόν πόνημα, ο όρος «παραβατικότητα ανηλίκων» υιοθετείται ως ευρύτερος του όρου «εγκληματικότητα ανηλίκων», ώστε περιλαμβάνει και πράξεις που μολονότι εγείρουν την κοινωνική αντίδραση δεν συνιστούν ποινικό αδίκημα. Ένα παράδειγμα ηλεκτρονικής συμπεριφοράς που μέχρι πρόσφατα αποτελούσε παραβατική πράξη μη ποινικοποιημένη, είναι η ηλεκτρονική παρενοχλητική παρακολούθηση ή διαδικτυακή παρενοχλητική παρακολούθηση ή κατ' άλλους Cyber Stalking. Ύστερα από την ψήφιση του Ν.4531/2018 «Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας. Ενσωμάτωση της 205/214/ΔΕΥ απόφασης πλαίσιο Ν.4531/2018»,¹³⁷ και την συνακόλουθη τροποποίηση του άρθρου 333 του Ελληνικού Π.Κ, παρότι ο όρος cyber stalking δεν αναφέρεται αυτούσιος στην ελληνική νομοθεσία, προβλέπεται με τα παραπάνω η τιμωρία εκείνου που με την χρήση βίας ή άλλης αξιόποινης πράξης ή παράλειψης προκαλεί ανησυχία ή τρόμο, με την επίμονη καταδίωξη ή παρακολούθηση μέσω επανειλημμένων επισκέψεων του στον οικογενειακό, εργασιακό, κοινωνικό χώρο του ατόμου ή μέσω της επιδίωξης επανειλημμένης επαφής μέσω τηλεπικοινωνιακού ή ηλεκτρονικού μέσου και παρά την αντίθετη βούληση του ατόμου.¹³⁸ Πρόκειται επομένως για μια συμπεριφορά που μολονότι έθιγε εξ αρχής έννομα αγαθά του ατόμου, πολύ πρόσφατα ποινικοποιήθηκε και στην χώρα μας ύστερα από την συνειδητοποίηση -

¹³⁴ο.π.

¹³⁵ο.π.

¹³⁶ο.π, p.264.

¹³⁷ΦΕΚ 62/Α/5-4-2018.

¹³⁸Άρθρο 333 Π.Κ .

αν και καθυστερημένα- του νομοθέτη ότι η αθέμιτη χρήση των νέων τεχνολογιών μπορεί να οδηγήσει στην έξαρση ζητημάτων όπως αυτού.

Μελετώντας το ζήτημα στην ουσία του, διαπιστώνουμε ότι η ηλεκτρονική παρενοχλητική παρακολούθηση συνίσταται στην αποστολή μηνυμάτων κειμένου, email ή μηνυμάτων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και σε κάθε επίμονη επαφή μέσω τηλεπικοινωνιακού ή ηλεκτρονικού μέσου όπως ορίζεται και στο άρθρο 333 του Π.Κ. Ειδικότερα, θα λέγαμε πως αφορά δραστηριότητες καταδίωξης, παρακολούθησης στον κυβερνοχώρο με την επιστράτευση εργαλείων και εικονικών κοινοτήτων όπως email, chat rooms, newsgroups κ.α.¹³⁹. Έχουν προταθεί δυο τυπολογίες αναφορικά με το cyber stalking. Ειδικότερα, στην πρώτη τυπολογία η διάκριση γίνεται με βάση το μέσο που χρησιμοποιείται¹⁴⁰ για την επίτευξη της ηλεκτρονικής παρενοχλητικής παρακολούθησης ώστε να διακρίνεται επιμέρους σε:¹⁴¹

- παρενοχλητική παρακολούθηση μέσω email, που συνίσταται στην αποστολή ανεπιθύμητων μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ιών που θα καταστρέψουν τα αρχεία του θύματος και θα επιτρέψουν την πρόσβαση στο λειτουργικό μέσο του υπολογιστή ή της ηλεκτρονικής συσκευής του θύματος.
- παρενοχλητική παρακολούθηση μέσω διαδικτύου, που συνίσταται στην έκθεση του θύματος μέσω ψευδών πληροφοριών, προσωπικών πληροφοριών του θύματος ή οπτικοακουστικού υλικού του θύματος στο διαδίκτυο με σκοπό τον διασυρμό του.
- παρενοχλητική παρακολούθηση μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή -ή άλλου ηλεκτρονικού πληροφοριακού μέσου- που συνίσταται στην αποστολή trojans (δηλαδή δούρειων ίππων), ώστε να επιτευχθεί η μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση στην ηλεκτρονική συσκευή του θύματος.

Η δεύτερη τυπολογία που προτείνεται αφορά τον βαθμό αλληλοεπικάλυψης της ηλεκτρονικής παρενοχλητικής παρακολούθησης με την παρενοχλητική παρακολούθηση χωρίς την χρήση των νέων τεχνολογιών.¹⁴² Ερωτήματα που ανακύπτουν αφορούν το αν η ηλεκτρονική παρενοχλητική παρακολούθηση συνιστά εκτεταμένη μορφή της παραδοσιακής μορφής παρενοχλητικής παρακολούθησης (stalking) ή ένα νέο είδος εγκλήματος. Όπως έχει υποστηριχτεί, δεν πρέπει να θεωρηθεί εκτεταμένη μορφή ενός παραδοσιακού εγκλήματος αλλά ένα νέο είδος εγκλήματος, αφού

¹³⁹Roberts L. «Jurisdictional and definitional concerns with computer-mediated interpersonal crimes: An analysis on Cyber Stalking», International Journal of Cyber Criminology, Vol.2, Issue 1, January 2008, p.272.

¹⁴⁰Ogilvie E., «Cyberstalking». Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, No.166, Canberra;Australian Institute of Criminology όπως παραπέμπεται απο Roberts L., 2008, p.272.

¹⁴¹ο.π.

¹⁴²Spence-Diehl E., «Stalking and Technology: The double-edged sword», Journal of Technology in Human Services, 22 (1), 2003 όπως παραπέμπεται απο Roberts L., 2008, p.274.

συνίσταται στην παρενόχληση θυμάτων δίχως γεωγραφική εγγύτητα καθώς και ότι τα κίνητρα της ηλεκτρονικής παρενοχλητικής παρακολούθησης διαφέρουν από τα κίνητρα της παρενοχλητικής παρακολούθησης χωρίς την χρήση νέων τεχνολογιών.¹⁴³

Χαρακτηριστικό στοιχείο της παρενοχλητικής παρακολούθησης είναι το τραύμα που προκαλεί και το οποίο συνίσταται σε ένα γεγονός ή μια κατάσταση εξαιρετικά απειλητική για το άτομο και η οποία μπορεί να του προκαλέσει διάχυτη δυσφορία.¹⁴⁴ Γενικότερα, οι ψυχολογικοί ορισμοί του τραύματος αφορούν την εμπειρία ενός γεγονότος που περιλαμβάνει έκθεση του ατόμου σε απειλή της ζωής του ή στην αντίληψη του κινδύνου που διατρέχει.¹⁴⁵ Το άτομο που ασκεί ηλεκτρονική παρενοχλητική παρακολούθηση συνήθως διακρίνεται για την δυσκολία σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων¹⁴⁶ και χαμηλό επίπεδο ενσυναίσθησης¹⁴⁷ ενώ κάποτε αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως θύμα. Όσον αφορά δε τους ανηλίκους που εξετάζονται στο παρόν, το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, η έλλειψη ουσιαστικών κοινωνικών σχέσεων και η κοινωνική απομόνωση μπορεί να συντελέσουν στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών. Αντίστοιχα η ζήλια, ο θυμός, ένα πείραγμα που ξεκινά ως αστείο ενδέχεται να πυροδοτήσουν τέτοιες αντιδράσεις, ωστόσο, η ευαίσθητη ψυχοσύνθεση του ανηλίκου χρήζει προσεκτικής μελέτης για την διαπίστωση των πραγματικών αιτιών που συντελούν στην εκδήλωση αυτών των συμπεριφορών και την ουσιαστική αντιμετώπιση τους.

Τα αποτελέσματα της ηλεκτρονικής παρενοχλητικής παρακολούθησης του ατόμου μπορεί να περιλαμβάνουν επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του όπως φόβο, άγχος, ντροπή, τάσεις αυτοκτονίας, κατάθλιψη, στην κοινωνική του ευημερία όπως έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους άλλους ή περιορισμένες κοινωνικές δραστηριότητες ενώ άλλοτε μπορεί να έχουν οικονομικό κόστος, αφού το θύμα καλείται να λάβει πρόσθετα μέσα ασφαλείας και σε ορισμένες περιπτώσεις απουσιάζει ακόμα

¹⁴³Bocij P., Mac Farlane L. «Cyberstalking; The technology of hate», The Police Journal, 76, 2003 και Bocij P., Mac Farlane L. «Seven fallacies about Cyberstalking», Prison Service Journal, 149, 2003 όπως παραπέμπεται από Roberts L., 2008, p.276.

¹⁴⁴NICE «Posttraumatic stress disorder.The management of PTSD in adults and children in primary and secondary care».London:NICE, 2015 όπως παραπέμπεται από Short E., Guppy A., Hart J.A., Barnes A., «The Impact of Cyberstalking», Studies in Media and Communication, Vol.3, No.2, December 2015, p.2.

¹⁴⁵Short E., Guppy A., Hart J.A., Barnes A., 2015, p.2.

¹⁴⁶Tomaszek K., «Stalker-psychological characteristics of perpetrators of crimes "persistent harassment"», Studies in Psychology at KUL, volume 18, 2012 όπως παραπέμπεται από Siemieniescka D., Skibinska M., «Stalking and Cyberstalking as a form of violence», Society.Integration.Education, Proceedings of the International Scientific Conference, Volume III, May 2019.

Ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο

https://www.researchgate.net/publication/333255738_STALKING_AND_CYBERSTALKING_AS_A_FORM_OF_VIOLENCE?_iepl%5BgeneralViewId%5D=spYY0qlUNpvk7w91OfbEynI7tPK1iqeQQ9fX&_iepl%5Bcontexts%5D%5B0%5D=searchReact&_iepl%5BviewId%5D=Kd2Ct1OFFJypQOGDQ8SRa2Cbae4li8FzEEt&_iepl%5BsearchType%5D=publication&_iepl%5Bdata%5D%5BcountLessEqual20%5D=1&_iepl%5Bdata%5D%5BinteractedWithPosition1%5D=1&_iepl%5Bdata%5D%5BwithoutEnrichment%5D=1&_iepl%5Bposition%5D=1&_iepl%5BrgKey%5D=PB%3A333255738&_iepl%5BtargetEntityId%5D=PB%3A333255738&_iepl%5BinteractionType%5D=publicationTitle

¹⁴⁷Skarzynska-Sernaglia J., «Stalking in Poland-occurrence and characterization of the phenomenon», 2009, όπως παραπέμπεται από Siemieniescka D., Skibinska M., 2019, ο.π.

και απο την εργασία του αλλά και επιπτώσεις στην γενικότερη συμπεριφορά του ατόμου.¹⁴⁸ Πρόκειται στην ουσία για επιπτώσεις ενίοτε ολέθριες, πολλώ δε μάλλον όταν ο στόχος της συμπεριφοράς είναι επίσης ένας ανήλικος. Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του προβλήματος απαιτείται στοχευμένη παρέμβαση πρωτίστως απο το οικογενειακό περιβάλλον, ώστε το πρόβλημα τόσο απο πλευράς ανήλικου δράστη όσο και απο πλευράς ανήλικου θύματος να αντιμετωπιστεί εν τη γενέσει του, αφού η όξυνση της κατάστασης μόνο καταστροφικά μπορεί να λειτουργήσει και για τα δυο εμπλεκόμενα μέρη. Δεδομένου ότι το ζήτημα εξετάζεται στο παρόν μονάχα ενδεικτικά, απαιτείται μελέτη σε βάθος και σύγκριση με την διεθνή εμπειρία.

v. Ο ρόλος των ηλεκτρονικών παιχνιδιών στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου

Η ενασχόληση του ανηλίκου με ηλεκτρονικά παιχνίδια, video games και ευρύτερα με διαδικτυακά παιχνίδια, αποτελεί ακόμη ένα μέρος της δραστηριότητας του στο διαδίκτυο αλλά και ευρύτερα της χρήσης νέων τεχνολογιών. Τα ηλεκτρονικά παιχνίδια είναι δισδιάστατα ή τρισδιάστατα παιχνίδια που επιτρέπουν στο άτομο να παίζει και (συνήθως) να επικοινωνεί με άλλους χρήστες σε έναν εικονικό κόσμο ενώ η θεματολογία τους ποικίλει, με την πλειοψηφία αυτών να παρουσιάζει ένα πλαίσιο ηρωικής φαντασίας.¹⁴⁹ Η ενασχόληση με τα ηλεκτρονικά παιχνίδια καθίσταται εφικτή είτε μέσω δωρεάν παιχνιδιών που φιλοξενούνται στο διαδίκτυο, σε smartphones και γενικότερα σε κινητά τηλέφωνα, σε tablet και φορητές κονσόλες, είτε σε downloadable και boxed παιχνίδια σε υπολογιστές και κονσόλες όπως το Playstation, το Nintendo Wii ή το Xbox.¹⁵⁰ Όπως έχει υποστηριχθεί, η υπερβολική ενασχόληση με τα video games μπορεί να προκαλέσει στον χρήστη εθισμό.¹⁵¹ Ο εθισμός αυτός γίνεται στην πράξη αντιληπτός με τις χαμηλές επιδόσεις του ανηλίκου στο σχολείο, την εκδήλωση ή την αύξηση της επιθετικότητας εκ μέρους του, την ευερεθιστότητα που τον διακρίνει όταν δεν έχει πρόσβαση στο παιχνίδι αλλά και με ενδεχόμενη εκδήλωση μικροεγκληματικής συμπεριφοράς όπως η κλοπή χρημάτων από οικείους του προκειμένου να αγοράσει νέες κασέτες παιχνιδιών.¹⁵² Συμπληρωματικά με τα παραπάνω, αναγνωριστικά συμπτώματα του εθισμού ενός ανηλίκου στα ηλεκτρονικά παιχνίδια αποτελούν επίσης η αδυναμία του ανηλίκου να ελέγξει την διάρκεια, την συχνότητα και την ένταση

¹⁴⁸Spitzberg & Cupach, 2007 όπως παραπέμπεται απο Roberts L., 2008, p.272-273.

¹⁴⁹<https://www.cyberkid.gov.gr/1518%CE%B5%CF%84%CF%89%CE%BD/tips/%CE%B5%CE%B8%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%B1%CE%BA%CE%AC%CF%80%CE%B1%CE%B9%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%B1/>

¹⁵⁰«Οδηγός για το online gaming», ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wpcontent/uploads/2019/05/online-gaming.pdf>.

¹⁵¹Griffiths M., Wood R., «Risk Factors in Adolescence: The Case of Gambling, Videogame Playing, and the Internet», Journal of Gambling Studies Vol. 16, No. 2/3, 2000, p.212.

¹⁵²ο.π, p.213.

ενασχόλησης του με το παιχνίδι και η συνέχιση ή η κλιμάκωση της ενασχόλησης του με το παιχνίδι παρά τις αρνητικές συνέπειες.¹⁵³ Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, η υπερβολική ενασχόληση με ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι ενδέχεται να αποτελεί σύμπτωμα και όχι την πραγματική αιτία ενός προβλήματος.¹⁵⁴ Ο ανήλικος μπορεί δηλαδή να βρει στο ηλεκτρονικό παιχνίδι το καταφύγιο που αναζητά προκειμένου να αποφορτιστεί από προβληματικές καταστάσεις όπως η κατάθλιψη, το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον κ.ο.κ

Συνεπικουρικά προς τον εθισμό του ανηλίκου στα ηλεκτρονικά παιχνίδια, μπορούν να λειτουργήσουν τα εντυπωσιακά γραφικά, η εναλλαγή χρωμάτων, η στρατηγική, η πλοκή αλλά και η περιπέτεια που παρέχουν τα τελευταία στους χρήστες τους.¹⁵⁵ Το ηλεκτρονικό παιχνίδι μπορεί να λειτουργήσει για τον ανήλικο ως μέσο κοινωνικοποίησης, άλλοτε να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον και την περιέργεια του και άλλοτε να τον βοηθήσει να υποδυθεί έναν ρόλο που υπο άλλες συνθήκες δεν θα ήταν εφικτό.¹⁵⁶ Ωστόσο, ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι μπορεί να περιέχει εικόνες βίας και να προωθήσει επιθετικές συμπεριφορές προκαλώντας προβληματισμό, αφού η υπερβολική έκθεση σε βίαιες σκηνές ενδέχεται να προκαλέσει την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς από τον ανήλικο εφόσον βέβαια συντρέχουν και άλλοι παράγοντες, να προκαλέσει υπερένταση αφού ο ανήλικος χρήστης είναι πιθανό να ταυτίζεται με τον ρόλο που υποδύεται, να οδηγήσει στην απομυθοποίηση του θανάτου, της βίας και της χρήσης όπλων αλλά και να απευαισθητοποιήσει τον ανήλικο απέναντι σε φαινόμενα βίας.¹⁵⁷ Θα πρέπει ωστόσο να κατανοήσουμε πως αυτό δεν αποτελεί κανόνα. Η ενασχόληση ενός ανηλίκου με τα ηλεκτρονικά ή διαδικτυακά παιχνίδια δεν συνεπάγεται αναπόδραστα την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Αντίθετα, όπως έχει λεχθεί, παράγοντες που συντελούν σε αυτή την συμπεριφορά είναι το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, η προσωπικότητα του ίδιου του ανηλίκου αλλά και η εξοικείωση του με ένα βίαιο περιβάλλον.¹⁵⁸

Στον 21ο αιώνα με τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια λειτουργούν για τους χρήστες ως χώροι μάθησης, ως χώροι αλληλεπίδρασης μεταξύ πραγματικού και ψηφιακού κόσμου.¹⁵⁹ Όπως έχει λεχθεί, η εξελικτική βιολογία μολονότι μπορεί να εξηγήσει γιατί υπάρχουν παιχνίδια, δεν εξηγεί γιατί οι άνθρωποι αρέσκονται στην ενασχόληση με διάφορα ηλεκτρονικά παιχνίδια.¹⁶⁰ Αντιθέτως, υπάρχουν έρευνες σχετικές με τα διαδικτυακά παιχνίδια που έχουν προσδιορίσει τα κίνητρα που επενεργούν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η συμμετοχή του χρήστη να

¹⁵³«Οδηγός για το online gaming», ο.π.

¹⁵⁴ο.π.

¹⁵⁵Σολταρίδου Ε., «7 Χρήσιμα tips για την βία των video games», 7.5.2019, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://www.e-parenting.gr/articles/7-hrisima-tips-gia-ti-ton-video-games>

¹⁵⁶ο.π.

¹⁵⁷ο.π.

¹⁵⁸το ίδιο.

¹⁵⁹Kurt S., «From Content to Context: Videogames as Designed Experience», *Educational Researcher*, 35:8, 2006, π.22

¹⁶⁰Egenfeldt-Nielsen S., Smith J.H., Tosca Pajares S., «Understanding Video Games: The Essential Introduction», Routledge Taylor and Francis e-Library, 2009, p.4.

αυξάνεται. Ειδικότερα, σύμφωνα με τους Chou και Ting πρέπει να συντρέχουν πέντε προϋποθέσεις για να συμμετάσχει κάποιος σε ένα διαδικτυακό παιχνίδι. Πρέπει, δηλαδή, το άτομο να βιώνει την απώλεια της αίσθησης του χρόνου κατά την διάρκεια του παιχνιδιού και συνακόλουθα να δημιουργείται στον τελευταίο μια διαστρεβλωμένη αντίληψη του χρόνου, να απολαμβάνει το παιχνίδι και να επιθυμεί να το εξερευνήσει περαιτέρω ενώ ως παράγοντα επιρροής υποδεικνύουν και την τηλεπαρουσία.¹⁶¹ Αντίστοιχα, ο Yee υποδεικνύει ως παράγοντες συμμετοχής στο διαδικτυακό παιχνίδι την μηχανική που έχει το ίδιο το παιχνίδι, τον ανταγωνισμό ή την κοινωνικοποίηση που προσφέρει στον χρήστη του, την προσωποποιημένη λογική του, το αίσθημα διαφυγής από την πραγματικότητα αλλά και παράγοντες όπως τυχόν ομαδική προσπάθεια μεταξύ πολλών παικτών, την σχέση μεταξύ των τελευταίων αλλά και το αίσθημα ανακάλυψης ενός νέου κόσμου που παρέχει η εικονική πραγματικότητα ενός παιχνιδιού.¹⁶² Στο πλαίσιο της πανελλαδικής έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, το 70% των ερωτηθέντων αγοριών και το 30% των κοριτσιών του δείγματος δήλωσαν πως ασχολούνται με διαδικτυακά παιχνίδια. Μάλιστα, το 57% του συνολικού δείγματος δήλωσε πως ασχολείται μέχρι δύο ώρες την ημέρα ενώ μεγαλύτερη ενασχόληση δήλωσαν οι ανήλικοι μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου.¹⁶³

Στην προσπάθεια περιορισμού φαινομένων εθισμού στα ηλεκτρονικά ή διαδικτυακά παιχνίδια και αποτροπής εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα ώστε τα ηλεκτρονικά παιχνίδια να αποτελέσουν για τον ανήλικο ένα ασφαλές μέσο ψυχαγωγίας. Ειδικότερα, οι γονείς θα πρέπει να ελέγχουν την καταλληλότητα του εκάστοτε παιχνιδιού ανάλογα με την ηλικία του τέκνου τους, να θέτουν χρονικά όρια στην ενασχόληση του ανηλίκου με το ηλεκτρονικό παιχνίδι αλλά και να συζητούν με το ανήλικο τέκνο τους για ευαίσθητα ζητήματα όπως η βία, η επιθετικότητα και η χρήση όπλων με αφορμή την ενασχόληση του με το ηλεκτρονικό παιχνίδι.¹⁶⁴ Επιπλέον, αποτελεσματικά μπορεί να λειτουργήσει η ενθάρρυνση του ανηλίκου να ασχοληθεί με φυσικές δραστηριότητες που θα διευκολύνουν την σωματική και ψυχική του εκτόνωση, η ενημέρωση του γονέα για τις επιδόσεις και την συμπεριφορά του ανηλίκου στο σχολικό περιβάλλον, η επαγρύπνηση του για τυχόν προειδοποιητικά σημάδια, όπως η κοινωνική απομόνωση και η εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς, μα κυρίως η υιοθέτηση ενός υγιούς γονικού προτύπου και η εξασφάλιση ενός αρμονικού και προστατευτικού περιβάλλοντος για τον ανήλικο.¹⁶⁵ Είναι απολύτως κατανοητή η ανάγκη ενός παιδιού να ζει σε ένα περιβάλλον αρμονικό, δίχως

¹⁶¹Chou, T., and Ting, C., 2003, «The role of flow experience in cybergame addiction», *Cyber Psychology and Behavior*, 6(6), 663–675 όπως παραπέμπεται από Χατζούδης Δ., Αυλωνίτης Κ., Σαρηγιαννίδης Λ., Μαδυτινός Δ., «Παράγοντες που επηρεάζουν την συμμετοχή σε διαδικτυακά παιχνίδια: μια εμπειρική έρευνα», Εθνικό Συνέδριο Διοίκησης και Οικονομίας (ΕΣΔΟ), Καβάλα, 2010, σελ.197.

¹⁶²«Motivations for play in online games», *Cyber Psychology and Behavior*, 9(6), 772–774 όπως παραπέμπεται από Χατζούδης Δ., Αυλωνίτης Κ., Σαρηγιαννίδης Λ., Μαδυτινός Δ., 2010, σελ.197.

¹⁶³Έκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2018, ο.π.

¹⁶⁴Σολταρίδου Ε., ο.π.

¹⁶⁵το ίδιο.

εντάσεις και στεναχώριες. Σε ένα περιβάλλον που θα λειτουργεί για τον ανήλικο προστατευτικά, που θα του επιτρέπει να ανθίζει μέσα στους κόλπους του, να εκφράζεται ελεύθερα. Ζώντας σε ένα περιβάλλον δυσαρμονικό, ο ανήλικος ενδέχεται να δημιουργήσει λάθος πρότυπο για την βία και την επιθετικότητα καθώς και για τον τρόπο επίλυσης των προβλημάτων. Αναζητώντας διαφυγή δεν αποκλείεται να καταφύγει σε βλαπτικές συνήθειες ή εν προκειμένω να δημιουργήσει έναν δικό του κόσμο, έναν κόσμο εικονικό υποδυόμενος τον ρόλο του εκάστοτε ηλεκτρονικού παιχνιδιού. Μάλιστα, όταν οι συνθήκες και του ευρύτερου περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιείται δεν είναι ευνοϊκές και εφόσον η προσωπικότητα του είναι ευαίσθητη και ο ανήλικος δεν έχει δεχτεί τα κατάλληλα ερεθίσματα ώστε να αποφορτίζει το συσσωρευμένο άγχος ή τον θυμό του με εναλλακτικούς τρόπους, ενδέχεται με την συστηματική ενασχόληση του με τα ηλεκτρονικά παιχνίδια να αναπτύξει μια ιδιαίτερα επιθετική συμπεριφορά.

Γενικότερα, καθίσταται σαφές ότι τα βασικά ζητήματα που πρέπει να απασχολήσουν τους γονείς κατά την ενασχόληση του ανηλίκου με τα video games ή τα διαδικτυακά παιχνίδια, είναι το είδος του παιχνιδιού, η καταλληλότητα του ή όχι σύμφωνα με την ηλικία του ανηλίκου, ο χρόνος που αφιερώνει ο ανήλικος σε αυτό και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες παίζει.¹⁶⁶ Καθώς τα διαδικτυακά και γενικότερα τα ηλεκτρονικά παιχνίδια απευθύνονται σε κάθε ηλικία, είναι σημαντικό ο ανήλικος να προστατευθεί από παιχνίδια που θα μπορούσαν να προκαλέσουν κίνδυνο της σωματικής, κοινωνικής ή συναισθηματικής ακεραιότητάς τους.¹⁶⁷ Ειδικότερα, η λήψη μέτρων όπως η θέσπιση χρονικών ορίων στην διάρκεια ενασχόλησης του ανηλίκου με τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, η εγκατάσταση φίλτρων γονικού ελέγχου στις συσκευές που χρησιμοποιεί ο ανήλικος μα κυρίως η ενθάρρυνση του να ασχοληθεί με νέες δραστηριότητες δίχως την εμπλοκή της τεχνολογίας είναι ευκαταία και αν μη τι άλλο αναγκαία.¹⁶⁸ Επιπλέον, προσοχή θα πρέπει να δίνεται στο ακατάλληλο ή βίαιο περιεχόμενο ορισμένων ηλεκτρονικών παιχνιδιών καθώς και στον κίνδυνο επαφής του ανηλίκου με άτομα που έχουν κακόβουλες προθέσεις και μπορεί να θέσουν την ζωή του σε κίνδυνο, οπότε οι γονείς θα πρέπει να εκπαιδεύσουν τον ανήλικο να μην αποκαλύπτει προσωπικά του στοιχεία αλλά να χρησιμοποιεί ψευδώνυμο, να αποφεύγει την συνομιλία με αγνώστους στα παιχνίδια πολλαπλών παικτών, να τους αποκλείει από τα παιχνίδια και τις κονσόλες που χρησιμοποιεί σε περίπτωση παρενόχλησης του και φυσικά να ενημερώσει τους γονείς του για οποιοδήποτε ανησυχητικό περιστατικό.¹⁶⁹

Ένα φαινομενικά ακίνδυνο ηλεκτρονικό παιχνίδι, μπορεί καθώς φαίνεται να συντελέσει -υπό την επίδραση και των κατάλληλων προϋποθέσεων- στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ

¹⁶⁶«Οδηγός για το online gaming», ο.π.

¹⁶⁷ο.π.

¹⁶⁸ο.π.

¹⁶⁹το ίδιο.

μέρους του ανηλικού αλλά και στην θυματοποίηση του. Σε κάθε περίπτωση, είναι απαραίτητη η διαρκής παρουσία των γονέων στο πλευρό των παιδιών τους, ο γόνιμος και εποικοδομητικός διάλογος προς αντιμετώπιση αυτών των φαινομένων ενώ όταν το πρόβλημα εντοπίζεται στο οικογενειακό περιβάλλον του ανηλικού, ο τελευταίος θα πρέπει να απευθυνθεί σε κάποιον ενήλικο που εμπιστεύεται προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα και να προληφθούν περαιτέρω δυσμενείς καταστάσεις πρωτίστως για τον ίδιο, αφού η τρυφερή ηλικία της ανηλικότητας δεν του επιτρέπει να αντιμετωπίσει ψύχραιμα και ώριμα τυχόν συναισθηματικές εντάσεις και συγκρούσεις.

Γ. Ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media) στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλικού

Τα κοινωνικά δίκτυα ή social media, αποτελούν σήμερα αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ζωής του ατόμου και ιδιαίτερα του ανηλικού που λόγω και του νεαρού της ηλικίας του είναι πλήρως εξοικειωμένος με την χρήση τους. Ειδικότερα, όσον αφορά τα κοινωνικά δίκτυα συνιστούν ένα σύνολο διαδικτυακών υπηρεσιών που επιτρέπουν στο άτομο να δημιουργήσει ένα δημόσιο ή περιορισμένης ορατότητας διαδικτυακό προφίλ, μέσω του οποίου μπορεί δικτυωθεί με άλλα άτομα, να δημιουργήσει νέες σχέσεις ή να συσφίξει ήδη υπάρχουσες.¹⁷⁰ Πρόκειται στην ουσία, θα λέγαμε, για εικονικές κοινότητες που βασίζονται πρωτίστως στην online επικοινωνία¹⁷¹ και παρότι παρέχουν στους χρήστες την δυνατότητα εξ αποστάσεως επικοινωνίας, την πρόσβαση σε πλήθος πληροφοριών και πολλών ακόμη δραστηριοτήτων, στην πράξη διακρίνονται για τον εφήμερο χαρακτήρα τους και την αδυναμία τους να παρέχουν στον χρήστη την δυνατότητα να συνδυάσει την on-line αλληλεπίδραση με την φυσική.¹⁷² Ο πρώτος ιστότοπος κοινωνικής δικτύωσης, εμφανίζεται το 1997 και επρόκειτο για το SixDegrees.com που επέτρεπε στους χρήστες να δημιουργούν διαδικτυακά προφίλ και να επικοινωνούν με άλλους χρήστες.¹⁷³ Το SixDegrees.com μάλιστα αποτελεί ένα μέσο κοινωνικής δικτύωσης που υφίσταται και σήμερα ενώ στα πιο δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, το Facebook, το Instagram, το Twitter, το Viber, το Snapchat, το LinkedIn, το Youtube κ.ο.κ.

Για να κατανοήσουμε τους λόγους που ένα άτομο και συγκεκριμένα ένας ανήλικος δαπανά μεγάλο μέρος της καθημερινότητας του στα κοινωνικά δίκτυα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη δυο βασικές θεωρίες.¹⁷⁴

¹⁷⁰Boyd D. M., Ellison N.B., «Social Network Sites: Definition, History and Scholarship», *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2008, p.211. Βλέπε και Kwon O., Wen Y., «An empirical study of the factors affecting social network service use», *Computers in Human Behavior*, 26, 2010, p.255.

¹⁷¹Castells M., 2005, σελ.148.

¹⁷²ο.π., σελ.162.

¹⁷³Boyd D. M., Ellison N.B., 2008, p.214.

¹⁷⁴Kirsh S., «Media and Youth.A Developmental Perspective», Wiley-Blackwell, 2010, p.15-19

- την θεωρία της χρήσης και της ικανοποίησης, όπου πρωταρχικό ρόλο έχει η ικανοποίηση, η απόλαυση που λαμβάνει ο ανήλικος από την χρήση των κοινωνικών δικτύων που αισθάνεται ότι του παρέχουν συντροφικότητα μέσω της διαδικτυακής επικοινωνίας, δυνατότητα εκμάθησης νέων πραγμάτων, διαφυγή από το καθημερινό άγχος, χαλάρωση¹⁷⁵.

- την θεωρία του αυτοπροσδιορισμού, που μελετά του παράγοντες που επηρεάζουν τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στην συγκεκριμένη περίπτωση που αφορά την χρήση των κοινωνικών δικτύων, η θεωρία του αυτοπροσδιορισμού υποδεικνύει τρεις βασικές ψυχολογικές ανάγκες που ενισχύονται με την χρήση τους και συγκεκριμένα την αυτοεκτίμηση του ατόμου, την ζωτικότητα του και τα θετικά του συναισθήματα.

Ταυτόχρονα, στους λόγους ενασχόλησης των ανηλίκων με τα κοινωνικά δίκτυα συγκαταλέγονται η ανάγκη δημιουργίας ή διατήρησης της ήδη υπάρχουσας κοινωνικής τους ταυτότητας, η ενίσχυση της θέσης τους σε μια παρέα συνομηλίκων αλλά και η δυνατότητα να διαχειριστούν τα συναισθήματα τους και να αποφορτιστούν από μια στρεσογόνο ή συναισθηματικά φορτισμένη κατάσταση πχ ακούγοντας μουσική.¹⁷⁶ Στην έρευνα του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου που αναφέρθηκε σε παραπάνω κεφάλαιο, η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων (86%) δήλωσε πως διατηρεί προφίλ σε κάποιο κοινωνικό δίκτυο έναντι του 14% που αποκρίθηκε αρνητικά, με το 64% να δηλώνει πως το δημιούργησε με την συγκατάθεση των γονέων του ενώ το 34% χωρίς αυτή. Η ηλικία έναρξης με τα κοινωνικά δίκτυα, τοποθετείται στην ηλικιακή ομάδα των 8 έως 13 ετών για το 96% των μαθητών Δημοτικού, το 65% των μαθητών Γυμνασίου και το 43% των μαθητών Λυκείου.¹⁷⁷ Το γεγονός είναι ανησυχητικό, αν αναλογιστούμε πως -αν όχι σε όλα- τουλάχιστον στην πλειοψηφία των κοινωνικών δικτύων η επιτρεπτή ηλικία εισόδου είναι το 13ο έτος της ηλικίας.

Καθώς, λοιπόν, τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν έναν χώρο αλληλεπίδρασης μεταξύ των χρηστών, ενδέχεται σε κάποιες περιπτώσεις να λειτουργήσουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο χρήστης να επιδιώξει την διάπραξη μιας εγκληματικής συμπεριφοράς. Η απόφαση ενός ατόμου να χρησιμοποιήσει ένα μέσο κοινωνικής δικτύωσης -όπως για παράδειγμα το facebook που αποτελεί μια πολύ διαδομένη πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης- για την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς, εξαρτάται από παράγοντες ατομικούς και κοινωνικούς.¹⁷⁸ Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, το διαδίκτυο -και επομένως και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης- χαρακτηρίζονται από την δυνατότητα απρόσκοπτης επικοινωνίας, σύνδεσης και αλληλεπίδρασης με άλλους χρήστες, σύγχρονη και ασύγχρονη επικοινωνία αλλά και ανωνυμία. Σε αυτό το κλίμα

¹⁷⁵Sparks, G., «Media effects research: A basic overview. Belmont», CA: Wadsworth, 2001 όπως παραπέμπεται από Kirsh S., 2010, p.15.

¹⁷⁶Kirsh S., ο.π, p.22.

¹⁷⁷Εκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2018, σελ.7.

¹⁷⁸Asongu S., Izengbua Orim S.M, Chikaodi Nwachukwu J., «Crime and Social Media», p.8

ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/330533777_Crime_and_Social_Media.

ανωνυμίας, ο χρήστης και εν προκειμένω ο ανήλικος χρήστης μπορεί να επιχειρήσει να εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά σε βάρος άλλων χρηστών. Μελετώντας βαθύτερα το ζήτημα και σε μια προσπάθεια κατανόησης της συμπεριφοράς του, θα διαπιστώσουμε πως παραδοσιακές κοινωνιολογικές θεωρίες περί εγκληματικότητας βρίσκουν εφαρμογή στο συγκεκριμένο ζήτημα. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε την θεωρία του Hirschi, σύμφωνα με τον οποίο η έλλειψη βασικών κοινωνικών δεσμών και ευαισθησίας στις ανάγκες των άλλων ανθρώπων καθιστά το άτομο περισσότερο επιρρεπή στην διάπραξη εγκληματικής συμπεριφοράς.¹⁷⁹ Ειδικότερα, στην συγκεκριμένη περίπτωση των social media η θεωρία αυτή ερμηνεύεται μέσα από την ανάλυση των στοιχείων που την αποτελούν. Όπως δηλαδή διατυπώθηκε από τον Hirschi τα βασικά στοιχεία των κοινωνικών δεσμών είναι:¹⁸⁰

- η προσκόλληση και το ενδιαφέρον για άλλα άτομα.
- η προσωπική δέσμευση που συνίσταται σε έναν κομφορμιστικό τρόπο ζωής.
- η εμπλοκή σε συμβατικές δραστηριότητες.
- η πίστη στους κοινωνικούς κανόνες και τις κοινωνικές αντιλήψεις.

Έτσι, στην μελέτη του ρόλου των κοινωνικών δικτύων στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου γίνεται αντιληπτό ότι ο ρόλος αυτός ενισχύεται, αν ο ανήλικος έχει αναπτύξει ήδη μια παραβατική συμπεριφορά πχ εκτός διαδικτύου ή ακόμα και αν δεν έχει αναπτύξει επιχειρεί να το κάνει αφού παράγοντες που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν αποτρεπτικά, όπως η προσκόλληση του στην οικογένεια του πλέον δεν βρίσκουν αντίκρισμα.

Αν δηλαδή οι σχέσεις του ανηλίκου με το στενό οικογενειακό ή το ευρύτερο περιβάλλον του έχουν υποστεί τριγμούς τότε ο φόβος του να δεχτεί κριτική για την εγκληματική του πράξη εξαλείφεται. Δίχως παράγοντες συγκράτησης, που θα τον αποτρέψουν από το να αξιοποιήσει τις παροχές των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για τους αθέμιτους σκοπούς του οι αντιστάσεις του ανηλίκου κάμπτονται και έτσι η διάπραξη παραβατικής συμπεριφοράς διευκολύνεται. Κάτι αντίστοιχο, συμβαίνει και όταν ο ανήλικος επιχειρώντας να εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά στα πλαίσια της κοινωνικής του δικτύωσης, αναπτύσσει τεχνικές εξουδετέρωσης κατά τα πρότυπα των Sykes και Matza.¹⁸¹ Ως εκ τούτου, αρνείται την ευθύνη του και την βλάβη που προκαλεί στο θύμα του μέσω της διαδικτυακής συμπεριφοράς του, επιρρίπτει αλλού τις ευθύνες ή παρουσιάζει τον εαυτό του ως θύμα και θεωρεί το θύμα των πράξεων του άξιο των παθών του. Μπορεί, δηλαδή, να υποστηρίξει ότι προκλήθηκε από μια ανάρτηση του θύματος στα κοινωνικά δίκτυα κ.ο.κ. Ερμηνευτική της

¹⁷⁹Χάιδου Α., 1996, σελ.213.

¹⁸⁰Hirschi T., «Causes of Delinquency», University of California Press, Berkeley, 1969 όπως παραπέμπεται από Χάιδου Α., 1996, σελ.213-215.

¹⁸¹Φαρσεδάκης Ι., 2005 (α), σελ.109.

παραβατικής συμπεριφοράς του ανηλίκου στα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να είναι και η θεωρία του Reis περί εσωτερικού ελέγχου, σύμφωνα με την οποία η αδυναμία του ατόμου να εσωτερικεύσει αποδεκτές αξίες, νόμους και κανόνες συμπεριφοράς μειώνει την αντίσταση του στο έγκλημα.¹⁸² Έτσι, υπο την επίδραση των νέων τεχνολογιών, της ανωνυμίας και του απρόσωπου χαρακτήρα που τις διακρίνει σε συνδυασμό με την έλλειψη παραγόντων συγκράτησης ή αντίθετα με την επενέργεια παραγόντων ώθησης στο έγκλημα ή ευρύτερα στην παραβατική συμπεριφορά, ο ανήλικος είναι πιθανό να οδηγηθεί στην διάπραξη παραβατικής συμπεριφοράς και μάλιστα ίσως πιο εύκολα από ότι θα μπορούσε στην πραγματική ζωή. Σε κάθε περίπτωση, οι θεωρίες αυτές είναι μονάχα ενδεικτικές του συνόλου των θεωριών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την διερεύνηση της σχέσης κοινωνικών δικτύων και παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανηλίκων και θα πρέπει να μελετηθούν εκτενέστερα.

Γενικότερα, εξετάζοντας ολιστικά τον ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην διάπραξη παραβατικής συμπεριφοράς διαπιστώνουμε τελικώς πως οι απόψεις δίστανται, αφού σύμφωνα με άλλους ερευνητές οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης δεν συνδέουν απαραίτητα μεταξύ τους άτομα που έχουν κάποια διαφορά αλλά αντίθετα οι φιλικές αλληλεπιδράσεις κατά την δικτύωση μπορούν να προσφέρουν στο άτομο λύση σε ανησυχίες και προβληματισμούς που διαφορετικά θα επιλύονταν, ενδεχομένως, με την χρήση βίας.¹⁸³ Το άτομο, δηλαδή, μέσω της επικοινωνίας και της αλληλεπίδρασης στα πλαίσια των κοινωνικών δικτύων μπορεί να εξεύρει άλλους τρόπους επίλυσης των προβλημάτων του, να αποφορτιστεί μέσα από μια συζήτηση ανταλλαγής διαδικτυακών μηνυμάτων με φίλους του που μπορεί να γίνει ακόμα και αργά το βράδυ, οπότε και η κατ'ιδίαν επαφή θα ήταν δύσκολη και έτσι να αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα διαφορετικά, με τρόπο σύννομο και ορθολογικό. Βέβαια, καθίσταται σαφές ότι η επικοινωνία μέσω των κοινωνικών δικτύων ακόμα και αν αφορά την επίλυση προβλημάτων, δεν μπορεί να υποκαταστήσει την επικοινωνία με τους γονείς που μπορούν να δώσουν πραγματική λύση στον ανήλικο, να τον στηρίξουν και να τον αποτρέψουν από την διάπραξη συμπεριφορών που μόνο επίσημα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν τόσο για τον ίδιο όσο και για άλλους ανθρώπους. Ας γίνει, άλλωστε, κατανοητό ότι το ψηφιακό αποτύπωμα ακόμα και αν φαινομενικά διαγραφεί, στην πραγματικότητα πάντα διατηρείται. Ακόμα και αν ο ανήλικος διαπράξει μια παραβατική συμπεριφορά μέσω των νέων τεχνολογιών και εν προκειμένω των κοινωνικών δικτύων και αργότερα το μετανιώσει, είναι αμφίβολο το αν θα μπορεί να προστατευτεί αποτελεσματικά στο μέλλον από την κριτική για την πράξη του αφού τα ψηφιακά τεκμήρια μπορούν να αποθηκευτούν στις συσκευές άλλων χρηστών, να διακινηθούν και να επαναφέρουν στην επιφάνεια τα γεγονότα. Ως εκ τούτου, ο ανήλικος χρήστης των κοινωνικών δικτύων θα πρέπει κατά την πλοήγησή του σε αυτά να λειτουργεί σκεπτόμενος ορθολογικά. Η

¹⁸²Χάιδου Α., 1996, σελ.204.

¹⁸³Asongu S. et al., p.8.

δημοσίευση μιας φωτογραφίας ή ενός σχολίου που αφορούν είτε τον ίδιο είτε κάποιο πρόσωπο που επιθυμεί να στοχοποιηθεί, θα μπορούσε να τον φέρει σε δύσκολη θέση επηρεάζοντας την εικόνα της οικογένειας, των φίλων ή ενός μελλοντικού εργοδότη για τον ίδιο και φυσικά να προκαλέσει πόνο και στεναχώρια στο θύμα του.¹⁸⁴ Επιπλέον, θα πρέπει να σέβεται τους φίλους του και να μην κοινοποιεί δημόσια οπτικοακουστικό υλικό ή πληροφορίες που αφορούν και εκείνους, χωρίς την άδεια τους ενώ θα πρέπει να προσέχει και τα άτομα που συναναστρέφεται, οι δημοσιεύσεις των οποίων ενδεχομένως να μην αρμόζουν στο προφίλ που ο ίδιος θέλει να προβάλλει στον υπόλοιπο κόσμο¹⁸⁵ ή ακόμα και να τον επηρεάσουν αρνητικά και τελικώς να τον οδηγήσουν στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς μέσω των κοινωνικών δικτύων.

Το ζήτημα είναι σύνθετο και δεν μπορεί να λυθεί απλώς με ευχολόγια ή συμβουλές σε θεωρητικό επίπεδο. Οι γονείς, το σχολικό περιβάλλον και η πολιτεία θα πρέπει να είναι σε εγρήγορση, ώστε αφενός να προλαμβάνουν φαινόμενα παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων στο Διαδίκτυο και αφετέρου να τα αντιμετωπίζουν στην ρίζα τους, όταν αυτά εμφανιστούν.

Δ. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν παραπάνω, η εκδήλωση εγκληματικής ή ευρύτερα παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανηλίκων, κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, έχει υποστεί *ποιοτικές αλλά και ποσοτικές μεταβολές* συγκριτικά με τα αντίστοιχα περιστατικά χωρίς την χρήση των νέων τεχνολογιών. Τόσο το διαδίκτυο όσο και η εξέλιξη των σταθερών υπολογιστών, η εφεύρεση σύγχρονων πληροφοριακών ηλεκτρονικών μέσων όπως τα έξυπνα κινητά που αντικατέστησαν τα κινητά παλαιάς τεχνολογίας, η εμφάνιση των tablet και των iPad κ.α -και εφόσον η χρήση όλων αυτών γίνεται με αθέμιτους σκοπούς- έχουν δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση και την όξυνση της παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς των ανηλίκων. Η άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού (cyberbullying) βρίσκει έδαφος να αναπτυχθεί με την χρήση των νέων τεχνολογιών ενώ καθώς αποτελεί θα λέγαμε σύγχρονη μορφή άσκησης του παραδοσιακού εκφοβισμού, στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών οξύνεται και οι συνέπειες του εκτείνονται όχι μόνο στην διαδικτυακή ζωή του ατόμου αλλά και στην πραγματική. Επιπλέον, αδικήματα όπως το sexting και εν προκειμένω μεταξύ ανηλίκων αποτελούν μια νέα μορφή εγκληματικότητας στην ψηφιακή εποχή, αφού συνίσταται στην αποστολή και λήψη μηνυμάτων κειμένου και οπτικοακουστικού υλικού επίμαχου περιεχομένου με την χρήση ηλεκτρονικών πληροφοριακών συστημάτων. Ταυτόχρονα η ηλεκτρονική παρενοχλητική παρακολούθηση με δράστη ανήλικο, που

¹⁸⁴«Social media και Facebook. Κίνδυνοι και συμβουλές σχετικά με τα δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα στο Internet», Φυλλάδιο ενημέρωσης από την Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.cyberkid.gov.gr/wp-content/pdf/10x21socialmedia.pdf>.

¹⁸⁵ο.π.

μέχρι πρότινος αποτελούσε μια παραβατική συμπεριφορά, κινητοποιούσε δηλαδή την άτυπη κοινωνική αντίδραση αλλά δεν τιμωρείτο από τον νόμο, πλέον αποτελεί ποινικό αδίκημα.

Επιπλέον, οι συμπεριφορές αυτές μπορούν να οξυνθούν από φαινόμενα εθισμού στο διαδίκτυο, κατά τα οποία η ενασχόληση με το διαδίκτυο γίνεται η απόλυτη προτεραιότητα του χρήστη ενώ η αδυναμία ενασχόλησης με αυτό ενδέχεται να προκαλέσει επιθετικές συμπεριφορές, ευερεθιστότητα και άγχος. Αντίστοιχα, στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών μπορούν να συντελέσουν και η υπερβολική ενασχόληση με τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και ειδικότερα η έκθεση του ανηλίκου σε περιεχόμενο βίας, ώστε απαιτείται γονική επίβλεψη και το αδιάλειπτο ενδιαφέρον των γονέων για το ανήλικο τέκνο τους που θα πρέπει να αισθάνεται την ασφάλεια και την στοργή των τελευταίων και δίχως φόβο να συζητάει μαζί τους για τους προβληματισμούς που ανακύπτουν κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών. Παράλληλα, η εγκληματικότητα ή η παραβατικότητα των ανηλίκων στην ψηφιακή εποχή, διευκολύνεται ενίοτε και από την ενασχόληση με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που παρέχουν στον ανήλικο δράστη την δυνατότητα να παρενοχλήσει το θύμα του εύκολα και με ποικίλους τρόπους ενώ κάποτε μπορεί να πυροδοτήσουν και μια έκρυθμη κατάσταση, όπως στην περίπτωση που με αφορμή ένα δημοσίευμα ο ανήλικος δράστης θεωρήσει ότι προκλήθηκε από το θύμα του. Κάτι δηλαδή που στην πραγματική ζωή, στον ιδιωτικό χώρο του ατόμου και έξω από τα σύνορα του ψηφιακού κόσμου δεν θα ήταν τόσο εύκολο να συμβεί.

Οι παράγοντες που επενεργούν στην εκδήλωση μη σύννομης συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου είναι ποικίλοι και εν προκειμένω όσον αφορά πράξεις που λαμβάνουν χώρα κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, σύνθετοι. Ως εκ τούτου, εξετάζονται παράγοντες βιολογικής, ψυχολογικής και φυσικά κοινωνιολογικής διάστασης πάντα υπό το πρίσμα της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Η αποτελεσματική αντιμετώπιση αυτών των συμπεριφορών εκ μέρους του ανηλίκου, προϋποθέτει αναμφισβήτητα την γνώση αυτών των παραγόντων και του τρόπου που επενεργούν στο άτομο. Ο ανήλικος έχει ανάγκη την αγάπη, την στοργή και το ενδιαφέρον των γονέων του που θα τον προστατεύουν και αν τυχόν παρεκκλίνει από την ορθή πορεία του θα τον επαναφέρουν με σύνεση και υπευθυνότητα, μεριμνώντας πάντα για την ασφάλεια και το συμφέρον του.

4. Η επίδραση των νέων τεχνολογιών στην θυματοποίηση των ανηλίκων

Οι νέες τεχνολογίες, παρά την ευεργετική τους δράση σε ποικίλους τομείς της καθημερινότητας, ενίοτε έχουν δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση εγκληματικών συμπεριφορών σε βάρος των ανηλίκων χρηστών. Η ανωνυμία του διαδικτύου, η έλλειψη ελέγχου αναφορικά με την ταυτότητα του συνομιλητή στον ψηφιακό κόσμο, η εξάπλωση των social media αλλά και η ευρεία χρήση των κινητών τηλεφώνων συχνά με αθέμιτους σκοπούς αποτελούν μερικούς μόνο από τους παράγοντες που συντελούν στην διευκόλυνση της θυματοποίησης των ανηλίκων. Όταν μάλιστα μαζί με αυτούς του παράγοντες επενεργούν και άλλα στοιχεία όπως το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, η ισχνή και μη ουσιαστική επικοινωνία του ανηλίκου με τους γονείς αλλά και η έλλειψη του κατάλληλου υποστηρικτικού πλαισίου από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, καθώς και η ευαίσθητη προσωπικότητα του ανηλίκου τα αποτελέσματα μπορούν να είναι καταστροφικά για τον ανήλικο.

Ο ψηφιακός κόσμος των γραφικών και των χρωμάτων, της ελευθερίας και των ψευδαισθήσεων διεκδικεί ολοένα και μεγαλύτερο μέρος στην ζωή του ανηλίκου που μέσα σε αυτόν μπορεί να εκδηλώσει ελεύθερα τις βαθύτερες σκέψεις του –αφού η ανωνυμία που του εξασφαλίζει ως επί το πλείστον εμποδίζει την αποκάλυψη της ταυτότητας του και άρα την επισήμανση του και την άσκηση κριτικής σε βάρος του- και να οικοδομήσει ίσως εικονικά τον πραγματικό του κόσμο, όπως εκείνος θα ήθελε. Κάπου εδώ όμως ο ανήλικος ταλαντεύεται μεταξύ πραγματικού και ονειρικού, ασφάλειας και κινδύνου. Ο ψηφιακός κόσμος δεν αποτελεί παρά ψευδή προέκταση του πραγματικού κόσμου που συχνά χρησιμοποιείται με δόλιους σκοπούς για την πραγματοποίηση πράξεων που στην πραγματική ζωή, στην κατ' ιδίαν επαφή δεν θα ήταν επιτεύξιμες με την ίδια ευκολία. Ως εκ τούτου, είναι αντιληπτό πως οι κίνδυνοι στην εποχή των νέων τεχνολογιών για έναν ανήλικο είναι πολλοί και βρίσκουν έρεισμα όχι μόνο στην χρήση του διαδικτύου αλλά και στην αξιοποίηση των κινητών συσκευών και κάθε άλλο τεχνολογικού μέσου πληροφόρησης και επικοινωνίας. Στο παρόν πόνημα, αναφέρονται ενδεικτικά οι περιπτώσεις της πορνογραφίας ανηλίκων, η διαδικτυακή αποπλάνηση ανηλίκου (grooming) και η άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού σε βάρος ανηλίκου (cyber bullying), καθώς αποτελούν τις συχνότερες μορφές θυματοποίησης του ανηλίκου στην χώρα μας, κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών. Φυσικά, οι ψηφιακές απειλές κατά ανηλίκων ποικίλλουν και περιλαμβάνουν εκτός των προαναφερθέντων, αδικήματα όπως οι διαδικτυακές απάτες, εγκλήματα περί τα ήθη, διακίνηση/πειρατεία λογισμικού, διακίνηση ναρκωτικών ή άλλων παράνομων ουσιών με την χρήση των νέων τεχνολογιών, παραβιάσεις των προσωπικών δεδομένων κ.ο.κ.¹⁸⁶ Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο που αφορά την θυματοποίηση των ανηλίκων, ο όρος «ανήλικος» δεν υιοθετείται με την στενή ποινική του έννοια αλλά με την ευρύτερη, ώστε η αναφορά στην

¹⁸⁶Σφακιανάκης Ε., Σιώμος Κ., Φλώρος Γ., «Εθισμός στο διαδίκτυο και άλλες συμπεριφορές υψηλού κινδύνου», εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σελ.19

θυματοποίηση του ανηλίκου να αφορά κάθε άτομο κάτω των δεκαοχτώ ετών. Δηλαδή, την θυματοποίηση του ανηλίκου από την πρόωμη βρεφική ηλικία μέχρι και την ενηλικίωση του, εν αντιθέσει με το προηγούμενο κεφάλαιο περί παραβατικότητας του ανηλίκου στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών, όπου ο όρος περιλαμβάνει μόνο άτομα οχτώ έως δεκαοχτώ ετών.

A. Πορνογραφία ανηλίκων

Νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία του ανηλίκου από το αδίκημα της πορνογραφίας ανηλίκων στο διαδίκτυο

Η πορνογραφία ανηλίκων ή παιδική πορνογραφία αποτελεί ένα έγκλημα με ιδιαίτερη ηθική απαξία, η αντιμετώπιση του οποίου απαιτεί την συντονισμένη δράση όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Με την εμφάνιση του διαδικτύου, το αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας έχει προσλάβει νέες διαστάσεις αφού έχει αυξήσει τον όγκο του οπτικοακουστικού υλικού σεξουαλικού περιεχομένου κατά ανηλίκων αλλά και την προσβασιμότητα σε αυτό.¹⁸⁷ Στην ελληνική νομοθεσία, το ζήτημα της παιδικής πορνογραφίας ορίστηκε αρχικά μέσα από το άρθρο 348Α σε μια προσπάθεια της χώρας να εναρμονιστεί με τα διεθνή κείμενα. Ωστόσο, καθώς με το συγκεκριμένο άρθρο το αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας τιμωρούνταν μόνο για λόγους κερδοσκοπίας και χωρίς να δίνεται η δέουσα προσοχή στις περιπτώσεις χρησιμοποίησης πορνογραφικού υλικού, το άρθρο αναδιατυπώθηκε.¹⁸⁸ Έτσι, το βασικό άρθρο 348Α και τα 348Β-348Γ του ελληνικού ποινικού κώδικα με τις προσθήκες αρχικά των νόμων Ν.3625/2007 και Ν.3727/2008, περιέλαβε εκτός από τις περιπτώσεις κερδοσκοπίας και κάθε άλλη πράξη παιδικής πορνογραφίας ενώ προβλέφθηκαν και αυστηρότερες ποινές -κακουργηματικού χαρακτήρα- για όλες εκείνες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το αδίκημα τελείται κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια.¹⁸⁹ Δεν θα μπορούσε, άλλωστε, να γίνει διαφορετικά αν αναλογιστούμε την ιδιαιτερότητα του ζητήματος και εφόσον μάλιστα πρόκειται για ένα αδίκημα που στρέφεται κατά ανηλίκων. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου και υπο το πρίσμα των καθημερινών κοινωνικών αλλαγών, ο νομοθέτης προέβη σε νέες νομοθετικές ρυθμίσεις προς αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του ζητήματος. Έτσι, με την ψήφιση του Ν.4267/2014 περί «Καταπολέμησης της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και άλλες διατάξεις»,¹⁹⁰ τα άρθρα 348Α-348Γ τροποποιήθηκαν και εναρμονίστηκαν με την οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αναφορικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας ενώ αργότερα έγιναν περαιτέρω τροποποιήσεις με τον Ν.4411/2016. Μελετώντας επομένως την

¹⁸⁷Krone T. «A Typology of Online Child Pornography Offending» στο «Trends and Issues in Crime and Criminal Justice», Australian Institute of Criminology, July 2004, No. 279.

¹⁸⁸ Κουράκης Ν. «Η πορνογραφία ανηλίκων στο διαδίκτυο (άρθρο 348Α ΠΚ). Τα όρια μιας δημοκρατικής και εφικτής ποινικής καταστολής της». περιοδικό Εγκληματολογία, τεύχος 1, 2012, σελ.14.

¹⁸⁹Κουράκης Ν. , ο.π.

¹⁹⁰<https://www.e-nomothesia.gr/kat-anilikoi/n-4267-2014.html>.

ελληνική νομοθεσία, διαπιστώνουμε πως σύμφωνα με αυτή υλικό παιδικής πορνογραφίας συνιστά η «αναπαράσταση ή η πραγματική ή εικονική αποτύπωση, σε ηλεκτρονικό ή άλλο υλικό φορέα, των γεννητικών οργάνων ή του σώματος εν γένει του ανηλίκου, κατά τρόπο που προδήλως προκαλεί γενετήσια διέγερση, καθώς και της πραγματικής ή εικονικής ασελγούς πράξης που διενεργείται απο ή με ανήλικο».¹⁹¹ Ταυτόχρονα, ο νομοθέτης μερίμνησε και για τις περιπτώσεις πορνογραφικών αναπαραστάσεων ανηλίκων, τις οποίες και όρισε ως οργανωμένη απευθείας έκθεση με σκοπό την θέαση ή ακρόαση -μέσω και της τεχνολογίας των πληροφοριών- των ανηλίκων που επιδίδονται σε εικονική ή πραγματική πράξη γενετήσιου χαρακτήρα ή του σώματος ή των γεννητικών οργάνων του ανηλίκου και μάλιστα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλείται γενετήσια διέγερση.¹⁹²

Η κύρωση ωστόσο ενός νόμου ως εθνικού και η εφαρμογή του δεν συνιστούν πάντα μια εύκολη υπόθεση. Προϋποθέτουν σκέψη, σωστό σχεδιασμό, ορθή κρίση και φυσικά σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα τόσο του θύματος όσο και του εγκληματία. Συχνά δε δημιουργούν και προβληματισμούς και διαφωνίες στην επιστημονική κοινότητα και την ευρύτερη κοινωνία, αφού αυτό που είναι πρόδηλα λογικό πρέπει να αιτιολογείται, να βρίσκει έρεισμα στον νόμο και όπως επισημάνθηκε παραπάνω να λαμβάνει υπόψη την προστασία των δικαιωμάτων όλων των εμπλεκόμενων. Εν προκειμένω, πρόκειται για έναν νόμο που αφορά ένα ευαίσθητο ζήτημα όπως είναι η σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων. Ερωτήματα που δημιουργήθηκαν στην επιστημονική κοινότητα ήδη πριν την ψήφιση του Ν.4267/2014 και την συνακόλουθη τροποποίηση των άρθρων 348Α-348Γ, αφορούσαν τον δικαιολογητικό λόγο τιμώρησης της παιδικής πορνογραφίας στις περιπτώσεις που αφορούσε μόνο την πράξη της απλής κατοχής πορνογραφικού υλικού. Αν και αρχικά η άποψη που διατυπώθηκε αφορούσε το ενδεχόμενο αυτός που λαμβάνει πορνογραφικό υλικό να προχωρήσει εν συνεχεία σε πραγματικές ασελγείς πράξεις με ανηλίκους, κάτι τέτοιο δεν φάνηκε να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα οπότε και αναζητήθηκαν άλλοι λόγοι τιμώρησης.¹⁹³ Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι η διακίνηση και κατοχή πορνογραφικού υλικού σε βάρος ανηλίκου αποτελεί έμμεση μορφή εκμετάλλευσης του τελευταίου¹⁹⁴ καθώς και ότι η κατοχή του πορνογραφικού υλικού αφενός συντελεί στην διατήρηση μιας αγοράς μεταξύ διαφόρων κρατών μέσω του διαδικτύου και αφετέρου προϋποθέτει στην πράξη την σεξουαλική εκμετάλλευση ή εμπορία ανηλίκων.¹⁹⁵ Με άλλα λόγια, υποστηρίχθηκε ότι η διατήρηση επίμαχου υλικού τέτοιου είδους ενισχύει την αγορά της πορνογραφίας ανηλίκων και την εκμετάλλευσή τους, αφού όσο

¹⁹¹Άρθρο 348Α, παρ.3, βλ. Κοτσαλής Λ. Ποινικός Κώδικας, 14η έκδοση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018.

¹⁹²Άρθρο 348Γ, παρ.3, ο.π., 2018.

¹⁹³Κουράκης Ν., 2012, σελ.15. Βλ. επίσης και υποσημείωση 13 του ίδιου.

¹⁹⁴T. Hörnle, Grob anstössiges Verhalten, Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, 2005, σελ. 427επ. όπως παραπέμπεται απο Κουράκης Ν., 2012, σελ.16.

¹⁹⁵Hochmayr G., Strafbarer Besitz von Gegenständen, Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2005, σελ.31επ. όπως παραπέμπεται απο Κουράκης Ν., 2012, ο.π.

υπάρχει ζήτηση υπάρχει και προσφορά.¹⁹⁶ Ως εκ τούτου, ως προστατευόμενο αγαθό ορίζεται όχι μόνο η προστασία της προσωπικότητας των ανηλίκων που εμφανίζονται στο πορνογραφικό υλικό αλλά και το αγαθό της ανηλικότητας και της νεότητας, το οποίο και ορίζεται στο Ελληνικό Σύνταγμα.¹⁹⁷ Στην ουσία, οι παραπάνω προβληματισμοί αν και στην πλειονότητα τους προηγήθηκαν του Ν.467/2014 αλλά και του πιο πρόσφατου Ν.4411/2016, φαίνεται να δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για τον περαιτέρω προβληματισμό του νομοθέτη και την εναρμόνιση του με τις διεθνείς οδηγίες ώστε τελικά η Ελλάδα να οδηγηθεί στην ψήφιση των επόμενων νόμων.

Ειδικότερα, μελετώντας την αιτιολογική έκθεση του Ν.4267/2014,¹⁹⁸ παρατηρούμε πως ο νομοθέτης αντιλαμβανόμενος τις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών και την πιθανότητα αξιοποίησης της προς επίρρωση αθέμιτων πρακτικών όπως η σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων και η παιδική πορνογραφία, επιχειρεί να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες μορφές εγκληματικότητας εφαρμόζοντας αποτελεσματικά τους ποινικούς νόμους της χώρας. Πράγμα που για να καταστεί εφικτό σημαίνει ότι η χώρα αντιλαμβάνεται τις διαστάσεις του ζητήματος, του κινδύνους που ελλοχεύει και άρα (πρέπει να) ενισχύει το ποινικό της οπλοστάσιο με νόμους ορθολογικούς και αποτελεσματικούς. Αξιωματιμότερη εδώ είναι η αντικατάσταση του όρου «δια συστήματος ηλεκτρονικού υπολογιστή ή με τη χρήση διαδικτύου» στο άρθρο 348Α -όπως αυτο είχε διατυπωθεί πριν τις τροποποιήσεις του παρόντος νόμου- με τον όρο «μέσω της τεχνολογίας των πληροφοριών και επικοινωνιών». Ο νομοθέτης διασφαλίζει έτσι την υπαγωγή περισσότερων μέσων τέλεσης της παιδικής πορνογραφίας στον ορισμό που δίνει, αντιλαμβανόμενος τις ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας και παροχή ολοένα και περισσότερων αλλά και νέων τρόπων διάπραξης του συγκεκριμένου εγκλήματος.¹⁹⁹ Παράλληλα, είναι σημαντικό πως με τον νέο νόμο προστατεύεται και ο ανήλικος ώστε να μην τιμωρείται όταν ακριβώς λόγω της θυματοποίησης του αναγκάστηκε να συμμετάσχει σε εγκληματικές δραστηριότητες. Ο νόμος του 2014 δεν συνέβαλε μόνο στα παραπάνω. Μεταξύ άλλων, με τις τροποποιήσεις που εισήγαγε, όρισε ως αξιόποινη πράξη την «προσέλκυση ανηλικού κάτω των δεκαπέντε ετών από ενήλικο, μέσω της τεχνολογίας της πληροφόρησης και της επικοινωνίας, χωρίς να απαιτείται ως αναγκαία η μεσολάβηση και άλλου ενηλικού, όπως μέχρι τώρα προέβλεπε η νομοτυπική μορφή της διάταξης» ενώ οριοθετείται ρητά και η έννοια της πορνογραφικής παράστασης του ανηλικού ως απευθείας έκθεση του είτε σε ζωντανή μετάδοση είτε μέσω σύγχρονων μέσων επικοινωνίας όπως skype κ.ο.κ.²⁰⁰

¹⁹⁶Κελεσιδου Α., «Πορνογραφία ανηλίκων - προαγωγός της το διαδικτυο;», ηλεκτρονικό περιοδικό Expressis VerbisLawJournal,ELSA,Thessaloniki, τεύχος1,2017,σελ.77 <http://ejournals.lib.auth.gr/XVLaw/article/view/5896>

¹⁹⁷Κουράκης Ν. , 2012, σελ.16.

¹⁹⁸Αιτιολογική Έκθεση για το σχέδιο νόμου «Καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας», Βουλή των Ελλήνων.
<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-kakop-eis.pdf>

¹⁹⁹Αιτιολογική Έκθεση, ο.π.

²⁰⁰ο.π.

Ταυτόχρονα λήφθηκε υπόψη η δυσκολία καταγγελίας του αδικήματος απο το ίδιο το ανήλικο θύμα, ώστε η νομοθετική επιτροπή να λαμβάνει και τα αντίστοιχα μέτρα προς αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος αλλά και η ανωνυμία του δράστη στο διαδίκτυο ενώ καθίσταται δυνατή η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών σε τέτοιου είδους εγκλήματα.²⁰¹ Και αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, αν αναλογιστούμε πόσο ευαίσθητη είναι η παιδική ψυχοσύνθεση, πόσο δύσκολο είναι για έναν ανήλικο να καταγγείλει ένα τέτοιο περιστατικό όταν δεν έχει την ωριμότητα να διαχειριστεί σωστά την πίεση, το άγχος και τον φόβο που μια τέτοια κατάσταση μπορεί να του προκαλέσει. Η ψυχολογική υποστήριξη του ανηλίκου, ο κατάλληλος χειρισμός του περιστατικού απο τις Αρχές και η άρση του απορρήτου, μπορούν να βοηθήσουν τον ανήλικο να αντιμετωπίσει την στρεσογόνο κατάσταση που βιώνει, να συνεργαστεί με τους αρμόδιους και με την αξιοποίηση όλων των απαραίτητων αποδείξεων που θα εξασφαλιστούν τόσο απο αυτή την συνεργασία όσο και απο τα ευρήματα που θα προκύψουν απο τους προσωπικούς λογαριασμούς επικοινωνίας του ανηλίκου, να οδηγήσουν σε μια όσο το δυνατόν πιο ανώδυνη και άμεση αντιμετώπιση του ζητήματος.

Ερωτήματα ωστόσο δημιουργούνται αναφορικά και με τις ίδιες τις ιστοσελίδες που φιλοξενούν πορνογραφικό περιεχόμενο. Δεν θα έπρεπε η νομοθεσία κάθε χώρας να λαμβάνει μέριμνα και για αυτό; Ένας σοφός νομοθέτης οφείλει να προβλέπει κάθε περίπτωση, κάθε πιθανότητα να συμβεί μια πράξη και κάτω απο ποιές προϋποθέσεις. Έτσι, ο έλληνας νομοθέτης μερίμνησε για την κατάργηση της ιστοσελίδας, την προσωρινή απενεργοποίηση του ονόματος του χώρου ή την φραγή της πρόσβασης σε αυτή ανάλογα με το αν η επίμαχη ιστοσελίδα φιλοξενείται στην Ελλάδα ή όχι. Μολονότι η κίνηση αυτή είναι σημαντική για τον περιορισμό της διακίνησης πορνογραφικού υλικού, δεν παύει να είναι μια λύση επιχειρησιακή. Στοχεύοντας απλά στην αναζήτηση τέτοιων ιστοχώρων και την κατάργηση τους ή την φραγή της πρόσβασης τους το πρόβλημα δεν παύει να υπάρχει. Μπορεί προσωρινά μια επίμαχη ιστοσελίδα αυτού του είδους να απενεργοποιηθεί, παραταύτα οι δημιουργοί και οι επισκέπτες της είναι αμφίβολο ότι θα σταματήσουν την δράση τους. Πιο πιθανό φαντάζει το να αναζητήσουν άλλους ιστοχώρους παρόμοιας δραστηριότητας ή ακόμα και να δημιουργήσουν νέους, αφού αντιμετωπίζοντας το σύμπτωμα δεν λύνεις το πρόβλημα. Η αντιμετώπιση ενός ζητήματος -κατ' αντίστοιχο τρόπο με μια ασθένεια- προϋποθέτει την ανεύρεση της αιτίας και την καταπολέμηση αυτής, όχι του συμπτώματος.

Στην ίδια φιλοσοφία κινήθηκε και η αιτιολογική έκθεση του αμέσως επόμενου και πιο πρόσφατου -μέχρι στιγμής- Ν.4411/2016 περί του ίδιου ζητήματος.²⁰² Οι εξελίξεις της τεχνολογίας είναι αναμφισβήτητα ραγδαίες. Αντίστοιχα, οι εγκληματικές πράξεις που σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες αλλάζουν τόσο γρήγορα, ώστε ο νομοθέτης καλείται να προσαρμοστεί στην ροή των

²⁰¹ το ίδιο.

²⁰² Αιτιολογική Έκθεση Ν.4411/2016.

<http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=m5Usw3g6Li%3D&tabid=132>.

γεγονότων. Αυτό συνέβη και στην περίπτωση της νομοθεσίας για την προστασία του ανηλίκου από την παιδική πορνογραφία. Η Ελλάδα, ακολουθώντας την οδηγία 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου περί επιθέσεων κατά των συστημάτων πληροφοριών, με τον Ν.4411/2016 προέβη το 2016 στην κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και του πρόσθετου πρωτοκόλλου της σχετικά με την ποινικοποίηση της ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών. Με τον νέο νόμο του 2016, το βασικό άρθρο 348Α για την παιδική πορνογραφία αλλάζει και περιλαμβάνει πλέον σχετικά με το μέσο τέλεσης της πράξης αντί του όρου «μέσω της τεχνολογίας των πληροφοριών και επικοινωνιών» τον όρο «μέσω πληροφοριακών συστημάτων».²⁰³ Αυτή η αλλαγή, ήταν απαραίτητη προκειμένου ο νομοθέτης να συμπεριλάβει όλα τα δυνατά μέσα τέλεσης του εγκλήματος της παιδικής πορνογραφίας που αλλάζουν και εμφανίζονται συνεχώς λόγω των ραγδαίων εξελίξεων των νέων τεχνολογιών.

Κάνοντας μια συνολική αποτίμηση, παρατηρούμε πως με τις νέες αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν και την εκ νέου τροποποίηση των άρθρων 348Α-Γ, ο Έλληνας νομοθέτης επιδιώκει να προστατεύσει την γενετήσια ελευθερία και την σωματική ακεραιότητα των ανηλίκων, αλλά και το αγαθό της ανηλικότητας ειδικότερα από την οικονομική και σεξουαλική εκμετάλλευση.²⁰⁴ Ταυτόχρονα προσδιορίζει ρητά, ως προϋπόθεση, την πρόθεση για την τέλεση του αδικήματος.²⁰⁵

Η πορνογραφία ανηλίκων με την χρήση των νέων τεχνολογιών

Η παιδική πορνογραφία δεν αποτελεί μια νέα μορφή εγκλήματος που εμφανίζεται στην ανθρώπινη ιστορία με την έλευση των νέων τεχνολογιών και εν προκειμένω του διαδικτύου. Όπως έχει χαρακτηριστικά επισημανθεί, η παιδική πορνογραφία συνιστά ένα έγκλημα παραδοσιακό που με την ανορθολογική αξιοποίηση του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών ευρύτερα έχει προσλάβει νέες διαστάσεις ενώ και ποιοτικά έχει μεταλλαχθεί.²⁰⁶ Ειδικότερα στην Ελλάδα, η παιδική πορνογραφία ως αδίκημα γίνεται αισθητή ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι την σημερινή περίοδο, οπότε και γνωρίζει νέες διαστάσεις υπο την επίδραση των νέων τεχνολογιών.²⁰⁷

²⁰³Κελεσίδου Α., 2017, σελ.76.

²⁰⁴ο.π., σελ.77.

²⁰⁵«Όποιος με πρόθεση παράγει, διανέμει, δημοσιεύει, επιδεικνύει, εισάγει στην Επικράτεια ή εξάγει από αυτήν, μεταφέρει, προσφέρει, πωλεί ή με άλλον τρόπο δια θέτει, αγοράζει, προμηθεύεται, αποκτά ή κατέχει υλικό παιδικής πορνογραφίας ή διαδίδει ή μεταδίδει πληροφορίες σχετικά με την τέλεση των παραπάνω πράξεων», βλ.

<https://www.lawspot.gr/nomikes-pliροφοries/nomothesia/pk/arthro-348a-poinikos-kodikas-pornografia-anilikon>

²⁰⁶Κιούπης Δ., «Το έγκλημα της παιδικής πορνογραφίας στο διαδίκτυο» στα Πρακτικά 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και της Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σελ.115επ.

²⁰⁷Κελεσίδου Α., 2017, σελ.76.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, η παιδική πορνογραφία στοιχειοθετείται με την παραγωγή ή διακίνηση υλικού αναπαράστασης ή την πραγματική ή εικονική αποτύπωση, σε ηλεκτρονικό ή άλλο υλικό φορέα, είτε των γεννητικών οργάνων είτε του σώματος εν γένει του ανηλίκου, κατά τρόπο που προδήλως προκαλεί γενετήσια διέγερση, καθώς και της πραγματικής ή εικονικής ασελγούς πράξης που διενεργείται απο ή με ανήλικο. Μολονότι σε κάθε χώρα ο ορισμός της πορνογραφίας ανηλίκων παρουσιάζει επιμέρους διαφορές, στις περισσότερες νομοθεσίες υπάρχουν ορισμένα στοιχεία κοινά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ζήτημα των εικόνων που συνιστούν υλικό παιδικής πορνογραφίας. Ειδικότερα, έχει γίνει λόγος για ψευδοφωτογραφίες που ταξινομούνται σε τρεις τύπους και συγκεκριμένα φωτογραφίες ψηφιακά επεξεργασμένες, στις οποίες απεικονίζεται το σώμα του ανηλίκου κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλείται η σεξουαλική διέγερση. Λόγου χάρη, ενώ στην αρχική φωτογραφία απεικονίζεται ένα παιδί με το μαγιό του, το μαγιό τελικά αφαιρείται μέσω ειδικής επεξεργασίας.²⁰⁸ Άλλη κατηγορία ψευδοφωτογραφίας συνιστά η σύνθεση πολλών φωτογραφιών σε μία ενιαία, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργείται μια ψευδής αποτύπωση σεξουαλικού περιεχομένου ενώ ο τρίτος τύπος ψευδοφωτογραφιών συνίσταται σε ένα μοντάζ εικόνων, εκ των οποίων ορισμένες έχουν σεξουαλικό περιεχόμενο.²⁰⁹

Πως όμως διαπράττεται στην πράξη το αδίκημα της πορνογραφίας ανηλίκων online; Όπως υποστήριξαν οι Taylor and Quayle, το διαδίκτυο παρέχει όλες εκείνες τις συνθήκες για την αύξηση της παιδικής πορνογραφίας.²¹⁰ Ειδικότερα, οι συνθήκες αυτές μπορεί να είναι αποτέλεσμα κοινωνικών, ατομικών ή τεχνολογικών διεργασιών. Στους κοινωνικούς παράγοντες, συγκαταλέγεται η αξιοποίηση του διαδικτύου απο τους παραβάτες του νόμου περί πορνογραφίας ανηλίκων ως μιας κοινότητας απευθείας σύνδεσης για την εξυπηρέτηση των αθέμιτων σκοπών τους ενώ στους ατομικούς συγκαταλέγεται η χρησιμοποίηση του διαδικτύου απο το άτομο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει πρόσβαση σε πορνογραφικό υλικό και ταυτόχρονα να επικοινωνεί με άλλους μέσω ενός τερματικού υπολογιστή που φαινομενικά τουλάχιστον του παρέχει την δυνατότητα να εκφράσει την σεξουαλική φαντασία του. Ταυτόχρονα με την εξέλιξη της τεχνολογίας και την αθέμιτη χρήση της, παρέχεται στο άτομο η δυνατότητα πρόσβασης σε ένα υλικό που εντείνει όλο και πιο πολύ ακραίες σεξουαλικές φαντασιώσεις ενώ ακόμη το άτομο μπορεί να επιδιώξει την μετουσίωση αυτών των φαντασιώσεων στην πράξη είτε μέσα απο απευθείας σύνδεση είτε μέσω κατ' ιδίαν συναντήσεων που διοργανώνονται στο διαδίκτυο.²¹¹

Παρά την ύπαρξη των εκάστοτε συνθηκών που μπορεί να διευκολύνουν-κατά περίσταση- την εμπλοκή ενός ατόμου στο αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας, στην πραγματικότητα η πρόσβαση

²⁰⁸Krone T., 2004, p.2.

²⁰⁹Krone T., ο.π.

²¹⁰Taylor M & Quayle E. 2003. «Child pornography: an Internet crime». Hove: Brunner-Routledge όπως παραπέμπεται από Krone T., 2004, p.3.

²¹¹Taylor M & Quayle E., 2003., ο.π. όπως παραπέμπεται απο Krone T., 2004, p.3.

σε ιστοχώρους τέτοιου είδους δεν συνιστά μια εύκολη υπόθεση. Η πρόσβαση σε ιστοχώρους, δωμάτια συζητήσεων (chat rooms) ή άλλα μέσα παρακολούθησης, κατοχής και διακίνησης πορνογραφικού υλικού συνιστά μια πολύπλοκη διαδικασία που μπορεί να λάβει χώρα μόνο στον βαθύ ιστό (deep web). Ο βαθύς ιστός, αποτελεί τμήμα του διαδικτύου που δεν είναι δυνατό να προσπελαστεί από τις μηχανές αναζήτησης ενώ υποσύνολο αυτού συνιστά το darknet. Το darknet αποτελεί ένα σύνολο ανώνυμων δικτύων επικοινωνιών με ιδιαίτερη απήχηση στους εγκληματίες που μέσω αυτού εμπορεύονται όπλα, ναρκωτικά, πλαστές ταυτότητες, κλοπιμαία και εν προκειμένω υλικό παιδικής πορνογραφίας.²¹² Η ανωνυμία σε αυτό το δίκτυο, επιτυγχάνεται μέσα από την χρήση ειδικών δικτύων όπως το TOR (The Onion Router) και το I2P (Invisible Internet Project) ενώ οι παράνομες αγορές πραγματοποιούνται μέσω συστημάτων ανώνυμων πληρωμών και την χρήση εικονικών νομισμάτων.²¹³ Ειδικά προγράμματα εισόδου και πρόσβασης, κρυπτογράφηση, ειδικοί λογαριασμοί και κωδικοί είναι μερικά μόνο από τα μέσα που επιστρατεύονται για την εγκληματικότητα στο βαθύ δίκτυο και στην συγκεκριμένη περίπτωση για την παραγωγή, διακίνηση και απόκτηση υλικού πορνογραφικού περιεχομένου.

Πως όμως απαντάται στην πράξη η παιδική πορνογραφία; Γιατι μπορεί ο νομοθέτης να ορίζει γραπτώς και ρητώς ποια πράξη συνιστά αδίκημα, ωστόσο θα πρέπει και ο πολίτης να αντιλαμβάνεται το γράμμα του νόμου στην πράξη και όχι απλώς μέσα από την ανάγνωση μιας διάταξης, που ενδεχομένως να μην είναι απόλυτα κατανοητή για όλους τους πολίτες. Όπως έχει επισημανθεί, υλικό παιδικής πορνογραφίας συνιστούν:²¹⁴

- ▶ εικόνες που απεικονίζουν γυμνές ή ερωτικές πόζες, χωρίς περαιτέρω σεξουαλική δραστηριότητα.
- ▶ αποτύπωση σεξουαλικής δραστηριότητας μεταξύ ανηλίκων.
- ▶ αποτύπωση μη ολοκληρωμένης σεξουαλικής επαφής μεταξύ ενηλίκου (ων) και ανηλίκου (ων).
- ▶ αποτύπωση ολοκληρωμένης σεξουαλικής επαφής μεταξύ ενηλίκου (ων) και ανηλίκου (ων).
- ▶ εικόνες σεξουαλικού περιεχομένου με σαδιστικά στοιχεία ή ακόμα και εμπλοκή ζώων.

Για την βαθύτερη κατανόηση και αντιμετώπιση του ζητήματος κρίνεται σκόπιμη και η μελέτη της τυπολογίας των παραβατών του αδικήματος της πορνογραφίας ανηλίκων στο διαδίκτυο.

²¹²<https://cyberalert.gr/darknet/>

²¹³το ίδιο.

²¹⁴Sentencing Advisory Panel, 2002 όπως παραπέμπεται από Krone T., 2004, p.3.

Στην τυπολογία των ατόμων που μπορούν να εμπλακούν στο αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας συναντάμε:²¹⁵

- το άτομο-περιηγητή του διαδικτύου, που μέσω ανεπιθύμητης επίμαχης αλληλογραφίας μπορεί να μεταβεί, εν αγνοία του, σε ιστοσελίδα πορνογραφικού περιεχομένου, οπότε εδώ για να υφίσταται το αδίκημα της πορνογραφίας ανηλίκων εξετάζεται το κατά πόσο διατήρησε επαφή με τον συγκεκριμένο ιστοχώρο μετά την πρώτη τυχαία επίσκεψη.
- τους αλιευτές, που επιδίδονται σε ενεργό αναζήτηση πορνογραφικού υλικού με την χρήση ανοιχτών προγραμμάτων περιήγησης. Οι αλιευτές δεν έχουν ισχυρή δικτύωση ενώ σύμφωνα με τον Taylor τα κίνητρα τους ποικίλουν. Μπορεί δηλαδή το άτομο στην συγκεκριμένη περίπτωση να αναζητά γενικά σεξουαλικό περιεχόμενο και το πορνογραφικό υλικό ανηλίκων να αποτελεί ένα μέρος μόνο της αναζήτησης του είτε να πειραματίζεται με πορνογραφικό υλικό ανηλίκων χωρίς να επιδιώκει περαιτέρω εμπλοκή είτε ακόμα να επιχειρεί την πρόσβαση σε αυτο το υλικό θεωρώντας πως είναι ελεύθερος να έχει πρόσβαση σε οποιοδήποτε υλικό επιθυμεί.
- απο έναν «μη ασφαλή συλλέκτη», ο οποίος αγοράζει, μεταφορτώνει ή ανταλλάζει υλικό παιδικής πορνογραφίας με την χρήση ανοιχτά διαθέσιμων πηγών στο διαδίκτυο ή χώρων συνομιλίας που δεν επιβάλλουν φραγμούς ασφαλείας.
- απο έναν «ασφαλή συλλέκτη», που για να εξασφαλίσει πορνογραφικό υλικό ανηλίκων χρησιμοποιεί εμπόδια ασφαλείας και ως εκ τούτου συμμετέχει σε ομάδες που εκτός απο την κρυπτογράφηση ενδέχεται να έχουν απαιτήσεις εισόδου ώστε τα μέλη της ομάδας να αλληλοπροστατεύονται και κάθε μέλος υποχρεούται να παράσχει στην ομάδα εικόνες παιδικής πορνογραφίας για να συμμετάσχει στην ομάδα.
- απο έναν «groomer», που επιδιώκει να καλλιεργήσει μια διαδικτυακή επαφή με τον ανήλικο, αποβλέποντας στην καθιέρωση μιας σεξουαλικής επαφής, φυσικής ή διαδικτυακής.²¹⁶
- απο άτομο που προβαίνει στην σεξουαλική κακοποίηση ανηλίκων και χρησιμοποιεί την παιδική πορνογραφία για την ικανοποίηση της σεξουαλικής του επιθυμίας, ώστε το παραγόμενο υλικό χρησιμοποιείται για προσωπική χρήση του ίδιου του ατόμου και όχι για περαιτέρω διαμοιρασμό.
- απο τον «παραγωγό», ο οποίος συμμετέχει στην σεξουαλική κακοποίηση του ανηλίκου και προβαίνει σε διαμοιρασμό του παραγόμενου υλικού σε άλλους χρήστες επίμαχων ιστοχώρων.

²¹⁵Krone T., 2004, p.4-5. Βλ. ιδιαίτερα και τον πίνακα «Table 3 A typology of online child pornography offending», στο ίδιο.

²¹⁶βλ. συμπληρωματικά και Merdian H. L., Curtis C., Thakker J, Wilson N. & Boer D.P, «The three dimensions of online child pornography offending», Journal of Sexual Aggression, Online First Publication, 2011, p.3.

- τον «διανομέα», που διακινεί τον υλικό παιδικής πορνογραφίας χωρίς να έχει απαραίτητα σεξουαλικό ενδιαφέρον για την πορνογραφία ανηλίκων.
- μια ιδιαίτερη κατηγορία που αναφέρεται σε αυτή την τυπολογία, είναι εκείνη του ατόμου που στην φαντασία του έχει σεξουαλική επαφή με έναν ανήλικο. Μολονότι, η σκέψη του ανθρώπου και μόνο δεν μπορεί να αποτελέσει προϊόν ποινικοποίησης, εάν η σκέψη αυτή μετουσιωθεί σε πράξη τότε ο Νόμος καλείται να παρέμβει. Ως εκ τούτου στην συγκεκριμένη περίπτωση, αν το άτομο υπερβεί τα όρια της ιδιωτικής φαντασίας του, των ενδόμυχων σκέψεων και επιθυμιών του και προβεί στην πραγματοποίησή τους τότε εμπλέκεται άμεσα στο αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας.

Η τυπολογία της πορνογραφίας ανηλίκων και των δραστών της καθώς και οι λόγοι που ωθούν τα άτομα στην εμπλοκή με τέτοιες δραστηριότητες είναι σύνθετοι και χρήζουν προσεκτικής ανάλυσης. Ωστόσο, δεδομένου ότι δεν εξυπηρετούν τους σκοπούς της παρούσας εργασίας αναφέρονται μόνο ενδεικτικά.

Η πορνογραφία ανηλίκων αποτελεί αναμφισβήτητα ένα έγκλημα ειδικής φύσης που εγείρει την κοινωνική αντίδραση. Η φύση του αδικήματος και η πολυπλοκότητά του, τόσο ως προς τον τρόπο διάπραξης του στην σύγχρονη εποχή όσο και ως προς την αντιμετώπιση του συνιστούν πρόκληση για κάθε κοινωνία. Όπως έχει λεχθεί, οι νέες τεχνολογίες έχουν οδηγήσει μεταξύ άλλων στην εμφάνιση νέων μεθόδων παραγωγής υλικού πορνογραφικού περιεχομένου ανηλίκων ενώ είναι χαρακτηριστικό πως ακόμα και ο εντοπισμός αυτών των περιστατικών και η συγκέντρωση των απαραίτητων αποδεικτικών στοιχείων αποτελούν συχνά μια δύσκολη υπόθεση, αφού σε περιστατικά κακοποίησης σε απευθείας μετάδοση (live streaming) ο δράστης πρέπει να εντοπιστεί την στιγμή της μετάδοσης εν αντιθέσει με την απλή κατοχή πορνογραφικού υλικού ανηλίκων που μπορεί να εντοπιστεί σε ψηφιακά μέσα ύστερα από την κατάλληλη εγκληματολογική διερεύνηση.²¹⁷ Όπως άλλωστε επισημάνθηκε και σε σχετική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, το διαδίκτυο έχει επιφέρει μεγάλη αύξηση των περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων, αφού παρέχει τα τεχνικά μέσα και μέτρα ασφαλείας που μπορούν να διευκολύνουν την ανωνυμία ενώ ακριβώς το καθεστώς αυτής της ανωνυμίας η διερεύνηση και η δίωξη τέτοιου είδους εγκλημάτων καθίσταται δύσκολη.²¹⁸ Ανησυχητικές είναι και

²¹⁷ Παπαθανασίου Α., Γερμανός Γ. « Εξέλιξη και ανάπτυξη νέων μορφών ψηφιακής εγκληματικότητας στον Κυβερνοχώρο σε εποχές κρίσης», Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Κουράκη Ν., Αθήνα, 2014, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://crime-in-crisis.com/%CE%B5%CE%BE%CE%AD%CE%BB%CE%B9%CE%BE%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7%CE%BD%CE%AD%CF%89%CE%BD%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CF%8E%CE%BD%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9/>

²¹⁸ Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο για την αξιολόγηση της εφαρμογής των μέτρων που αναφέρονται στο άρθρο 25 της οδηγίας 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας, COM (2016) 872 final Βρυξέλλες, Δεκέμβριος 2016, σελ.3.

οι νέες διαστάσεις που μπορεί να προσλάβει το ζήτημα με την επιστράτευση μεθόδων όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός των ανηλίκων, ώστε οι τελευταίοι να εξαναγκαστούν να μοιραστούν προσωπικό οπτικοακουστικό υλικό με αγνώστους.²¹⁹ Ταυτόχρονα, ανησυχία προκαλεί και το γεγονός πως το πορνογραφικό υλικό ανηλίκων έχει καταστεί πλέον μέσο οικονομικής συναλλαγής αλλά και εισιτήριο για την πρόσβαση σε επίμαχες ιστοσελίδες τέτοιου είδους. Για την εξασφάλιση δηλαδή και τη διατήρηση της πρόσβασης στα φόρουμ και τους αντίστοιχους ιστοχώρους, οι συμμετέχοντες συχνά είναι υποχρεωμένοι να υποβάλλουν νέο υλικό τακτικά, γεγονός που ενθαρρύνει τη διάπραξη σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων.²²⁰ Εν αντιθέσει, όπως έχει υποστηριχθεί, πριν την ευρεία εξάπλωση του διαδικτύου, στις περισσότερες χώρες του κόσμου ήταν εξαιρετικά δύσκολη η απόκτηση υλικού παιδικής πορνογραφίας αφού προϋπέθετε ότι ο ενδιαφερόμενος γνώριζε κάποιο άτομο που είχε στην κατοχή του τέτοιο υλικό διαφορετικά διέτρεχε κίνδυνο να επισημανθεί.²²¹ Μολονότι, όπως αντιλαμβανόμαστε, οι αλλαγές είναι ραγδαίες και οι προβληματισμοί πολλοί, από την ενδεικτική αναφορά των παραπάνω διαπιστώνουμε πως το αδίκημα της παιδικής πορνογραφίας συνιστά ένα φαινόμενο ιδιαίτερα σύνθετο και ευρέως διαδεδομένο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Ίδρυμα Παρακολούθησης του Διαδικτύου (Internet Watch Foundation), στην διάρκεια του έτους 2018, αφαιρέθηκαν από τους αναλυτές του ιδρύματος 105.047 ιστοσελίδες πορνογραφικού περιεχομένου.²²² Σύμφωνα με την έκθεση του ιδρύματος για το ίδιο έτος, το 78% των εικόνων απεικονίζει κορίτσια ενώ το 17% των εικονιζόμενων θυμάτων αφορά αγόρια, το 4% των περιπτώσεων αφορά ανηλίκους και των δύο φίλων ενώ σε μικρό ποσοστό εικόνων το φύλο των θυμάτων δεν μπορεί να προσδιοριστεί.²²³ Η ηλικιακή κατανομή ποικίλει, με το 39% να αφορά θύματα ηλικίας 10 ετών και κάτω²²⁴ ενώ στις 5 χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά ηλεκτρονικών διευθύνσεων που φιλοξενεί πορνογραφικό υλικό ανηλίκων, συγκαταλέγονται η Ολλανδία (48%), οι Η.Π.Α (12%), η Σλοβακία (11%), η Γαλλία (6%) και η Ρωσία (11%).²²⁵ Στην Ελλάδα -στην οποία και επικεντρώνεται η παρούσα εργασία- τα διαθέσιμα στοιχεία είναι πολύ περιορισμένα, ώστε δεν είναι εφικτή η αποτύπωση της πραγματικής εικόνας του ζητήματος στο παρόν πόνημα. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τα πιο πρόσφατα στοιχεία που συλλέχθηκαν κατά την συγγραφή του παρόντος πονήματος. Ειδικότερα, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Ελληνικού

²¹⁹ Παπαθανασίου Α., 2014, ο.π.

²²⁰ Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο για την αξιολόγηση της εφαρμογής των μέτρων που αναφέρονται στο άρθρο 25 της οδηγίας 2011/93/ΕΕ, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, 2016, σελ.3.

²²¹ Carr J., «Online Crimes against children στο Cybercrimes», Freedom from Fear magazine, United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law and Basel Institute of Governance, July 2010, Issue no 7, p.26.

²²² <https://www.iwf.org.uk/>

²²³ Once upon a year, Annual Report 2018, The Internet Watch Foundation, p.18.

<https://www.iwf.org.uk/report/2018-annual-report>.

²²⁴ το ίδιο.

²²⁵ ο.π., p.33.

Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου για το έτος 2017-2018, οι καταγγελίες για υλικό παιδικής πορνογραφίας ανήλθαν στο 23% του συνόλου των καταγγελιών που έλαβε το Κέντρο και συγκεκριμένα σε 994 καταγγελίες.²²⁶ Στην πράξη, τα επίσημα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία για το σύνολο των υποθέσεων πορνογραφίας που χειρίστηκε η Αστυνομία και συγκεκριμένα η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος είναι περιορισμένα ή ελλιπή. Ως εκ τούτου, προκειμένου να έχουμε μια εικόνα των υποθέσεων που χειρίστηκε η Αστυνομία συγκριτικά με το σύνολο των καταγγελιών που επισημάνθηκαν παραπάνω, αναφέρουμε ενδεικτικά τον ετήσιο απολογισμό της ΕΛ.ΑΣ για το έτος 2017, όπου και αναφέρεται πως για το συγκεκριμένο έτος η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, χειρίστηκε 3.120 νέες υποθέσεις, εκ των οποίων οι 164 αφορούσαν παράβαση του νόμου περί πορνογραφίας ανηλίκων και εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας.²²⁷ Ταυτόχρονα, βάσει των ίδιων στοιχείων συνελήφθησαν 8 άτομα για παράβαση του νόμου περί πορνογραφίας ανηλίκων.²²⁸ Επιπροσθέτως, στον ετήσιο απολογισμό της ΕΛ.ΑΣ για το έτος 2018, οι νέες υποθέσεις που χειρίστηκε η Δ.ΔΙ.Η.Ε ανήλθαν σε 4.857, εκ των οποίων οι 282 αφορούσαν παράβαση του νόμου περί πορνογραφίας ανηλίκων και εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας. Μολονότι εκ πρώτης όψεως φαίνεται μια αύξηση των νέων υποθέσεων πορνογραφίας ανηλίκων και εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, το 2018, συγκριτικά με το προηγούμενο έτος, στην πράξη η αύξηση αυτή είναι μόλις 0.6%.²²⁹ Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι τα παραπάνω στοιχεία καθώς και εκείνα των προηγούμενων ετών που είναι διαθέσιμα, αποτελούν την δήλη εγκληματικότητα και ως εκ τούτου ένα σημαντικό ποσοστό της πραγματικής διάστασης του φαινομένου παραμένει άγνωστο λόγω του σκοτεινού αριθμού που συνοδεύει αυτού του είδους την εγκληματικότητα αλλά και ευρύτερα την καταγγελία των εγκλημάτων.

B. Διαδικτυακή αποπλάνηση ανηλίκου (Grooming)

Νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία του ανηλίκου απο το αδίκημα της διαδικτυακής αποπλάνησης

Στην ελληνική νομοθεσία, η αποπλάνηση ανηλίκου στο διαδίκτυο ρυθμίζεται μέσω των άρθρων 337 «Προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας» του Ποινικού μας Κώδικα καθώς και του άρθρου

²²⁶Όπως αναφέρεται στην έκθεση, το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου για το έτος 2017-2018 έλαβε συνολικά 4.326 καταγγελίες για ακατάλληλο περιεχόμενο εκ των οποίων το 23% αφορούσε υλικό παιδικής πορνογραφίας, σελ.17επ. Για περισσότερα βλ.Ετήσια Έκθεση του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2017-2018 https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2018/05/report_2017_2018.pdf

²²⁷http://www.hellenicpolice.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=77997&Itemid=2052&lang=

²²⁸ το ίδιο.

²²⁹Αρκεί να αναλογιστούμε το σύνολο των νέων υποθέσεων που χειρίστηκε η Δ.ΔΙ.Η.Ε τα δύο αυτά έτη και τον αριθμό των υποθέσεων που αφορούσαν υποθέσεις πορνογραφίας ανηλίκων. Κάνοντας τους αντίστοιχους υπολογισμούς διαπιστώνουμε πως επί του συνόλου των νέων υποθέσεων, οι υποθέσεις που αφορούσαν πορνογραφία ανηλίκων και εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας αποτελούσαν το 5.2% του συνόλου το 2018 και το 5,8% το 2018.

348B του Π.Κ. Ειδικότερα, όπως προβλέπεται στο άρθρο 337 του Π.Κ, η προσέγγιση ανηλίκου μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας από ενήλικο με σκοπό την προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας του, είναι ποινικά κολάσιμη. Μάλιστα, η ποινή του δράστη διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία του θύματος.²³⁰ Αντίστοιχα στο άρθρο 348B «Προσέλκυση παιδιών για γενετήσιους λόγους» του Π.Κ, προβλέπεται ποινή φυλάκισης και χρηματική ποινή για εκείνον που με πρόθεση προτείνει σε ενήλικο να προσεγγίσει ανήλικο μέσω της τεχνολογίας των επικοινωνιών και της πληροφόρησης με σκοπό την διάπραξη σε βάρος του των αδικημάτων που ορίζονται στα άρθρα 339 παρ.1 και 2 και 348^A.²³¹

Στην πραγματικότητα, σημαντικό βήμα για την προστασία του ανηλίκου από τις προσβολές της γενετήσιας αξιοπρέπειας του στο διαδίκτυο, αποτέλεσε η ψήφιση του Ν.3727/2008, με τον οποίο η χώρα πραγματοποίησε την κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των ανηλίκων από το αδίκημα της γενετήσιας εκμετάλλευσης. Η Σύμβαση υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, ως αποτέλεσμα της ανησυχίας των μελών του για τις ανησυχητικές διαστάσεις που έχει προσλάβει το φαινόμενο της γενετήσιας εκμετάλλευσης και της κακοποίησης των ανηλίκων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, εξαιτίας της αυξημένης χρήσης του διαδικτύου και γενικότερα των τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας από τους ανηλίκους αλλά και από τους επίδοξους δράστες. Η Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ την 25.10.2007 ενώ στην Ελλάδα κυρώθηκε με την ψήφιση του Ν.3727/2008.²³² Με τον συγκεκριμένο νόμο πραγματοποιήθηκαν τροποποιήσεις στον ελληνικό Ποινικό Κώδικα και εν προκειμένω στα άρθρα 337 του Π.Κ με την προσθήκη των παραγράφων 3 και 4 και του άρθρου 348B που αναφέρθηκαν παραπάνω.²³³

Η αποπλάνηση του ανηλίκου με την χρήση των νέων τεχνολογιών

Η αποπλάνηση ανηλίκου στο διαδίκτυο (*Grooming*) συνίσταται στην προσέγγιση ενός ανηλίκου από έναν ενήλικο που επιδιώκει να τον κακοποιήσει σεξουαλικά, αφού πρώτα δημιουργήσει το απαραίτητο κλίμα εμπιστοσύνης που θα του επιτρέψει ακριβώς να έρθει σε επικοινωνία με το ανήλικο θύμα.²³⁴ Η διαδικτυακή αποπλάνηση του ανηλίκου, μπορεί να λάβει χώρα μεταξύ άλλων στα κοινωνικά δίκτυα, στα διαδικτυακά παιχνίδια, σε δωμάτια συνομιλίας (chat rooms)²³⁵ ενώ επίσης σε dating apps και εφαρμογές live streaming.²³⁶ Ο δράστης προσποιούμενος ότι είναι έφηβος,

²³⁰ Άρθρο 337, παρ.1 και 2 <http://www.cybercc.gr/el/nomo8esia/parenohlsh-anhlikoy/>.

²³¹ Άρθρο 348B, παρ.1 και 2 <http://www.cybercc.gr/el/nomo8esia/parenohlsh-anhlikoy/>.

²³² <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4d3410592>.

²³³ <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n3727-2008/arthro-3-nomos-3727-2008>.

²³⁴ Gillespie, A., «Child protection on the internet: challenges for criminal law», Child and Family Law Quarterly, 14, 2002 όπως παραπέμπεται από Craven S., Brown S., Gilchrist E., « Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations», Journal of Sexual Aggression: An international, interdisciplinary forum for research, theory and practice, November 2006, Vol. 12, No. 3, 2006, p.288.

²³⁵ «Grooming: Η αποπλάνηση μέσω Διαδικτύου», Γραμμή Βοηθείας

help-line http://www.help-line.gr/wp-content/uploads/2015/01/Brochure_Grooming_web.pdf

²³⁶ <https://www.childline.org.uk/info-advice/bullying-abuse-safety/online-mobile-safety/online-grooming>

αφού αποκτήσει την εμπιστοσύνη του ανήλικου επιχειρεί σταδιακά να προσδώσει στην συζήτηση σεξουαλικό χαρακτήρα ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις δεν διστάζει να στείλει στο υποψήφιο θύμα φωτογραφίες πορνογραφικού περιεχομένου υποστηρίζοντας ότι είναι κάτι αποδεκτό και φυσιολογικό.²³⁷ Συνεπώς, οι μέθοδοι που χρησιμοποιούν οι δράστες με σκοπό την προσέγγιση του υποψήφιου ανήλικου θύματος είναι είτε η παρουσίαση μιας διαφορετικής εικόνας τους όπως το να προσποιηθούν ότι είναι έφηβοι, συνομήλικοι του υποψήφιου θύματος είτε η χειραγώγηση τους μέσω ψυχολογικών και συναισθηματικών τεχνικών.²³⁸ Η διαδικτυακή προσέγγιση ενός ανήλικου και εν συνεχεία η αποπλάνηση του δεν προκύπτουν ως αποτέλεσμα μια τυποποιημένης διαδικασίας. Όπως έχει επισημανθεί, πρέπει να πληρούνται ορισμένοι παράγοντες, να έχει φτάσει ο δράστης σε ένα επίπεδο κινήτρων που θα τον οδηγήσουν στην τέλεση της πράξης.²³⁹ Η αποπλάνηση ανήλικου αποτελεί την πιο διαδεδομένη μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης κατά ανήλικου. Ο δράστης επιχειρεί να δικαιολογήσει την σεξουαλική συμπεριφορά του, παρουσιάζοντας την πράξη του στον ανήλικο ως μέσο σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης του τελευταίου και ταυτόχρονα υποστηρίζοντας ότι η σεξουαλική επαφή μεταξύ ενηλίκων και ανήλικων είναι αποδεκτή.²⁴⁰ Ταυτόχρονα, ο δράστης μετέρχεται ψυχολογικά μέσα ώστε αφενός να κάμψει τις αντιστάσεις του ανήλικου και αφετέρου να εξασφαλίσει την σιωπή του.²⁴¹ Μάλιστα, σε αυτή την προσπάθεια εξασφάλισης της σιωπής του ανήλικου, ο δράστης μπορεί να χρησιμοποιήσει ακόμα και απειλές εναντίον του ίδιου του ανήλικου ή της οικογένειάς του είτε να επιχειρήσει να τον δωροδοκήσει.²⁴² Η τακτική αυτή εκ μέρους του δράστη, φαίνεται να λειτουργεί ως όπλο για την υλοποίηση των επιθυμιών του. Πείθοντας τον ανήλικο ότι η πράξη του είναι αποδεκτή, δωροδοκώντας τον με υλικά αγαθά, χρήματα ή αλλά προνόμια ή ακόμα και δημιουργώντας του ενοχές, αμφιβολίες για το αν θα γίνει πιστευτός σε περίπτωση που αποκαλύψει το γεγονός σε άλλο πρόσωπο, ο δράστης επιχειρεί να κάμψει τις αντιστάσεις του ανήλικου, να τον αδρανοποιήσει ώστε αφενός να υλοποιήσει πιο εύκολα τον σκοπό του και αφετέρου η πράξη του να μην αποκαλυφθεί.

Όπως έχει επισημανθεί από τους Davidson J. και Gottschalk P, υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το διαδίκτυο και τις υπηρεσίες του, η μελέτη των οποίων θα μπορούσε να διευκολύνει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο ανήλικος επίδοξος δράστης θα προσεγγίσει το ανήλικο θύμα του με σκοπό την αποπλάνηση του. Ειδικότερα, στα χαρακτηριστικά

²³⁷<http://www.saferinternet.gr/index.php?objId=Category18&childobjId=Category26&parentobjId=Page2>

²³⁸«Παρουσίαση για το grooming σε μορφή pptx», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, διαφάνεια 3, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-ef/grooming-ef/>

²³⁹Craven S., Brown S., Gilchrist E., 2006, p.289.

²⁴⁰Berliner & Conte, 1990, Leberg, 1997 όπως παραπέμπεται από Craven S., Brown S., Gilchrist E., 2006, p.295.

²⁴¹Craven S., Brown S., Gilchrist E. 2006, p.295.

²⁴²Christiansen, J. R. & Blake, R. H. «The grooming process in father daughter incest». στο Horton A. L. (Ed.), «The Incest Perpetrator: A Family Member No One Wants to Treat», Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc, 1990 όπως παραπέμπεται από Craven S., Brown S., Gilchrist E. 2006, ο.π.

αυτά εντάσσονται.²⁴³

- η *αποσυνδεδεμένη φύση της προσωπικής επικοινωνίας*, όπου μπορεί η επικοινωνία μέσω διαδικτύου να είναι προσωπική ως προς το περιεχόμενο, εντούτοις είναι απρόσωπη ως προς την πραγματική της υπόσταση. Μάλιστα, οι Davidson J. και Gottschalk P. αναφέρουν πως ενώ η αποπλάνηση του ανηλίκου στο διαδίκτυο μπορεί να καταστεί πιο εύκολη λόγω της άρσης των αναστολών που ενδεχομένως να παρέχει στον δράστη η ανωνυμία του διαδικτύου.
- η χρήση του διαδικτύου *ως τεχνολογίας διαμεσολάβησης*, κατά την οποία επιχειρείται η επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο, πρόσωπο με ομάδα και ομάδας προς ένα πρόσωπο ώστε να προσεγγιστεί το υποψήφιο θύμα. Όπως δε τονίζουν οι Davidson J. και Gottschalk P. στις περιπτώσεις συγκεκριμένα της διαδικτυακής αποπλάνησης του ανηλίκου, με την πάροδο του χρόνου μπορεί να παρατηρηθεί αλλαγή στην διασύνδεση των ατόμων, ώστε η αρχική επαφή μεταξύ ενός ατόμου και της ομάδας να μεταφερθεί σε μια επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο οπότε και ο επίδοξος δράστης έχει εντοπίσει το πιθανό θύμα του.
- η *οικουμενικότητα του διαδικτύου* που επιτρέπει την υπέρβαση του χρονικού πλαισίου και των γεωγραφικών αποστάσεων μεταξύ των χρηστών. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της διαδικτυακής αποπλάνησης του ανηλίκου παρέχει στον επίδοξο δράστη την δυνατότητα να αναζητήσει και να προσεγγίσει εξ αποστάσεως το θύμα του χωρίς να προηγηθεί φυσική επαφή μεταξύ των δύο.
- η *επέκταση και ευρεία χρήση* του διαδικτύου, ώστε όσο περισσότεροι είναι οι ανήλικοι χρήστες του διαδικτύου τόσο πιο πολύτιμο εργαλείο καθίσταται αυτό για τον δράστη. Και αυτό διότι έχει την δυνατότητα να αναζητήσει και να επιδιώξει να προσεγγίσει περισσότερα υποψήφια θύματα.
- η χρήση του διαδικτύου *ως κανάλι διαμοιρασμού οπτικοακουστικού υλικού, αρχείων, ειδήσεων κ.ο.κ* που στην προκειμένη περίπτωση επιτρέπει στον δράστη όχι μόνο την επικοινωνία του με το υποψήφιο θύμα αλλά και την αποστολή σε αυτό ψηφιακού υλικού για να κεντρίσει το ενδιαφέρον του ή να ελέγξει τις αντιδράσεις του (πχ μέσω της αποστολής πορνογραφικού υλικού)
- η *υπέρβαση του χρόνου αλλά και του χώρου*, κατά την οποία η θυματοποίηση του ανηλίκου μπορεί να διευκολυνθεί μέσω της αποστολής μηνυμάτων ή άλλου υλικού από τον δράστη ακόμα και αν ο ανήλικος δεν είναι συνδεδεμένος, ώστε να τα λάβει όταν συνδεθεί εκ νέου στο διαδίκτυο. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι σε μια κατ' ιδίαν συνάντηση απαιτείται η ταυτόχρονη φυσική παρουσία των προσώπων, στην διαδικτυακή επικοινωνία η επαφή είναι

²⁴³Davidson J., Gottschalk P., «Characteristics of the Internet for criminal child sexual abuse by online groomers», *Criminal Justice Studies: A Critical Journal of Crime, Law and Society*, 24 (1), 2011, p.28-32.

εφικτή ακόμα και όταν δράστης και υποψήφιο θύμα βρίσκονται σε διαφορετικό χωροχρονικό πλαίσιο.

- το χαμηλό κόστος χρήσης του διαδικτύου συγκριτικά με άλλα μέσα επικοινωνίας.
- η προώθηση μέσω του διαδικτύου μιας διαστρεβλωμένης εικόνα του ατόμου, διαφορετικής απο την πραγματική του ταυτότητα. Ειδικότερα, στην περίπτωση της διαδικτυακής αποπλάνησης ανηλίκου ο δράστης έχει την δυνατότητα να παράσχει στον ανήλικο τέτοιες πληροφορίες, ώστε ο τελευταίος να σχηματίσει μια διαφορετική εικόνα για το πρόσωπο που επικοινωνεί.
- η πρόσβαση των χρηστών σε πλήθος πληροφοριών και εν προκειμένω των υποψήφιων θυμάτων.
- η απεριόριστη πρόσβαση στο διαδίκτυο, δίχως χρονικούς περιορισμούς.
- η λειτουργία του κυβερνοχώρου ως εναλλακτικού τρόπου ζωής με την δική του ιδιαίτερη κουλτούρα.
- η επικράτηση δυναμικών κοινωνικών δικτύων που επιτρέπουν στους χρήστες να γίνονται μέλη επιμέρους διαδικτυακών ομάδων, άλλοτε να επεκτείνουν τα δίκτυα τους και άλλοτε να τα περιορίζουν. Όπως επισημαίνουν οι Davidson J. και Gottschalk P., όταν ο επίδοξος δράστης και το υποψήφιο θύμα επεκτείνουν τα κοινωνικά τους δίκτυα, η πιθανότητα διαδικτυακής επαφής τους αυξάνεται.
- η δυνατότητα διαδραστικότητας που στην περίπτωση της διαδικτυακής αποπλάνησης του ανηλίκου, επιτρέπει την αμφίδρομη επικοινωνία μεταξύ επίδοξου δράστη και υποψήφιου θύματος.

Καθώς φαίνεται, το διαδίκτυο και γενικότερα οι νέες τεχνολογίες εκτός απο τα πλεονεκτήματα που παρέχουν στον χρήστη, ελλοχεύουν και κινδύνους. Η λήψη μέτρων για την προστασία των ανηλίκων απο τις ψηφιακές απειλές είναι σημαντική. Όπως επισημαίνει η Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής Εθισμού στο Διαδίκτυο,²⁴⁴ ο ανήλικος χρήστης του διαδικτύου για να προστατευθεί απο τις διαδικτυακές απειλές και εν προκειμένω απο την διαδικτυακή αποπλάνηση θα πρέπει να είναι προσεκτικός στις διαδικτυακές συναναστροφές του, κατανοώντας πως το πρόσωπο που επικοινωνεί μαζί του ενδέχεται να αποκρύπτει την πραγματική του ταυτότητα και να παρουσιάζεται ως κάποιος άλλος. Επιπλέον, ο ανήλικος θα πρέπει να διαφυλάσσει τα προσωπικά του στοιχεία, να μην τα κοινοποιεί σε τρίτους και ταυτόχρονα να μην αποδέχεται αιτήματα διαδικτυακής φιλίας απο αγνώστους. Εν τέλει, για την προστασία του ανηλίκου αποδοτικά μπορεί να λειτουργήσει και η εκμάθηση απο μέρους του εργαλείων ασφαλείας πχ να αποθηκεύσει το

²⁴⁴Πρόκειται για Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία που ιδρύθηκε το 2008 απο ειδικούς Ψυχικής Υγείας με σκοπό την μελέτη και αντιμετώπιση της διαταραχής εθισμού στο διαδίκτυο και την πρόληψη των δυσμενών της μη έγκαιρης διάγνωσης στην Ελλάδα. <https://www.e-parenting.gr/bloggers/hasiad>.

επίμαχο μήνυμα, να μπλοκάρει ή να αναφέρει τον χρήστη που τον ενοχλεί.²⁴⁵

Γ. Ηλεκτρονικός εκφοβισμός ανηλίκου (Cyberbullying)

Νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία του ανηλίκου απο τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό (cyberbullying)

Ο όρος διαδικτυακός εκφοβισμός ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός ή κυβερνοεκφοβισμός, γνωστός και ως *Cyberbullying*, δεν περιλαμβάνεται αυτούσιος στην ελληνική νομοθεσία. Ο τρόπος ωστόσο με τον οποίο εκδηλώνεται, αν και ποικίλει κατά περίπτωση, αποτελεί ποινικά διωκόμενο αδίκημα και τις περισσότερες φορές βρίσκει εφαρμογή στον νόμο.²⁴⁶ Γενικότερα, ο όρος «εκφοβισμός» ποινικοποιήθηκε για πρώτη φορά με ειδική διάταξη το 2015 και συγκεκριμένα με τον Ν.4322/2015, με τον οποίο η πράξη του εκφοβισμού μεταξύ ανηλίκων παραμένει ατιμώρητη, εκτός εάν υπάρχει διαφορά ηλικίας άνω των τριών ετών.²⁴⁷ Ειδικότερα με τον νέο νόμο, το άρθρο 312 του Π.Κ τροποποιείται και λαμβάνει τον τίτλο «Πρόκληση βλάβης με συνεχή σκληρή συμπεριφορά»²⁴⁸ ενώ όσον αφορά το θύμα έρχεται να καλύψει το προηγούμενο νομοθετικό κενό που αφορούσε μόνο θύματα κάτω των 17 ετών που υφίσταντο κάκωση της υγείας τους, χωρίς να λαμβάνεται μέριμνα για την ψυχική τους υγεία.²⁴⁹

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός του ανηλίκου κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός συνίσταται στη χρήση του διαδικτύου, των κινητών τηλεφώνων ή άλλων ψηφιακών τεχνολογιών προκειμένου να εκφρασθεί μια επαναλαμβανόμενη και εχθρική συμπεριφορά απέναντι σε ένα πρόσωπο ή σε μία ομάδα προσώπων, με σκοπό την πρόκληση συναισθηματικής και ψυχολογικής βλάβης.²⁵⁰ Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός διακρίνεται για το καθεστώς ανωνυμίας που παρέχει στον δράστη, την έλλειψη άμεσης επαφής θύματος και δράστη αλλά και την υπέρβαση του χρόνου και των γεωγραφικών αποστάσεων.²⁵¹ Μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει πειράγματα με στόχο την διασκέδαση σε βάρος του θύματος, την διάδοση

²⁴⁵ «Grooming: 4 tips για να προστατεύσουμε τα παιδιά», 28.5.2019, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://www.e-parenting.gr/articles/grooming-4-tips-gia-na-prostateysoyme-ta-paidia>

²⁴⁶ «Νομοθετικός-Συμβουλευτικός οδηγός για το Cyberbullying», Safeline: Ελληνική ανοιχτή γραμμή καταγγελιών για παράνομο περιεχόμενο στο Διαδίκτυο, σελ.8.

²⁴⁷ το ίδιο.

²⁴⁸ Ν.4322/2015 «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις», 42 Α' / 27.04.2015, Βουλή των Ελλήνων, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bcc26661-143b-4f2d-8916-0e0e66ba4c50/m-prison-pap.pdf>

²⁴⁹ «Νομοθετικός-Συμβουλευτικός οδηγός για το Cyberbullying», ο.π.

²⁵⁰ το ίδιο, σελ.3

²⁵¹ Cappello G., «Cyberbullying & Company. From Myths to Empirical Evidence» στα Πρακτικά του 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου του Ευρωπαϊκού Δικτύου κατά του Σχολικού Εκφοβισμού « Το Φαινόμενο του Εκφοβισμού στο Σχολικό και Διαδικτυακό Περιβάλλον. Με το Βλέμμα στην Ευρώπη», European Antibullying Network, 11-12 Ιουνίου 2014, Athens Ledra Hotel, Αθήνα, σελ. 182.

προσβλητικών φημών online, την δυσφήμιση του θύματος σε τρίτους μέσω email, sms, την αποστολή μηνυμάτων με υβριστικό ή σεξουαλικό περιεχόμενο.²⁵²

Ο ακριβής ορισμός του ηλεκτρονικού εκφοβισμού δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί καθώς τόσο στην ελληνική όσο και στην διεθνή βιβλιογραφία οι ορισμοί είναι πολλοί και διαφορετικοί. Παραταύτα, σε μια προσπάθεια διευκόλυνσης της κατανόησης και αντιμετώπισης του ζητήματος, της ανταλλαγής απόψεων και πρακτικών μεταξύ των επιστημόνων, οι τελευταίοι έχουν υιοθετήσει ένα κοινό σημείο αναφοράς. Ως εκ τούτου και ενώ ο όρος «εκφοβισμός» (bullying) υποδηλώνει μια σκόπιμη επιθετική πράξη με διάρκεια στο χρόνο, που εκδηλώνεται από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων σε βάρος ενός άλλου ατόμου, το οποίο δεν μπορεί να υπερασπιστεί εύκολα τον εαυτό του, ο όρος «διαδικτυακός ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός» (cyberbullying) συνίσταται στον εκφοβισμό που λαμβάνει χώρα στο διαδίκτυο κυρίως με την χρήση κινητών τηλεφώνων ή μέσω κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και γενικότερα με την χρήση τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας²⁵³. Τόσο στην περίπτωση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού όσο και στην περίπτωση που ο εκφοβισμός λαμβάνει χώρα εκτός διαδικτύου, τα υποκείμενα που εμπλέκονται συνήθως είναι ο δράστης, το θύμα και οι παρατηρητές. Μάλιστα, οι τελευταίοι ενώ λαμβάνουν γνώση του περιστατικού δεν εμπλέκονται άμεσα σε αυτό.²⁵⁴ Πρόκειται, θα λέγαμε, για ένα είδος αμέτοχου μάρτυρα. Διότι, μπορεί να λαμβάνει γνώση του περιστατικού είτε απευθείας με την φυσική παρουσία του την ώρα που εκτυλίσσεται το περιστατικό είτε δια στόματος του θύματος ή άλλου προσώπου, εντούτοις δεν προβαίνει σε κάποια ενέργεια για να υπερασπιστεί το θύμα ή να αναφέρει το περιστατικό στους αρμόδιους που μπορούν να χειριστούν κατάλληλα την υπόθεση. Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημανθεί, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός παρουσιάζει ανοδική τάση τα τελευταία χρόνια λόγω και της αυξανόμενης χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και προσλαμβάνει διαρκώς νέες μορφές.²⁵⁵ Ταυτόχρονα μπορεί να είναι άμεσος οπότε απαντάται με την μορφή της λεκτικής επίθεσης ή της αποστολής ιών στον λογαριασμό του θύματος και άλλοτε ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μπορεί να εκδηλώνεται με έμμεση μορφή, όπως με την προσβολή της κοινωνικής εικόνας του θύματος με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων.²⁵⁶

Μολονότι η φαινομενολογία του ηλεκτρονικού εκφοβισμού ποικίλλει από χώρα σε χώρα, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός παρουσιάζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά σε κάθε χώρα που εντοπίζεται. Ως εκ τούτου, εξετάζοντας την αποτύπωση του στην πράξη διαπιστώνουμε πως μπορεί

²⁵²Φισούν Β., «Διαδικτυακός εκφοβισμός, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου» στα Πρακτικά 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και της Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σελ.σελ.47

²⁵³«Cyberbullying Among Young People», 2013, p.26-27.

²⁵⁴το ίδιο, σελ.22. Επίσης βλ. σχετικά και Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., 2013, σελ.140επ. αλλά και Chadwick Sh., 2014, σελ.41.

²⁵⁵«Cyberbullying Among Young People», 2016, p.20.

²⁵⁶Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., 2013, σελ.140.

να εμφανιστεί με τις παρακάτω μορφές:²⁵⁷

- επαναλαμβανόμενη αποστολή εκφοβιστικών, ρατσιστικών, προσβλητικών ή πρόστυχων μηνυμάτων, εικόνων ή βίντεο.
- αποστολή φωτογραφιών ή άλλου είδους μαγνητοσκοπημένου υλικού.
- αποστολή προσωπικών πληροφοριών του ατόμου σε πολλαπλούς παραλήπτες.
- είσοδος σε προσωπικούς διαδικτυακούς λογαριασμούς του ατόμου.
- ανάρτηση στο διαδίκτυο ή αποστολή σε τρίτα άτομα, αληθινών ή κατασκευασμένων γυμνών φωτογραφιών του θύματος. Παράλληλα, σε αυτές τις περιπτώσεις ενδέχεται να υπάρξει και υποκίνηση τρίτων προσώπων για διαδικτυακή παρακολούθηση και παρενόχληση του ατόμου.
- δημιουργία ψεύτικων προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή ιστοσελίδων και υποκλοπή της ταυτότητας του ανηλίκου με σκοπό την εξαπόλυση απειλών και την παρενόχληση τρίτων.
- ανάρτηση σχολίων σεξουαλικού περιεχομένου στη σελίδα του ανηλίκου θύματος με σκοπό να το διασύρει στους συνομηλίκους του.

Γίνεται αντιληπτό, πως ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός -όπως άλλωστε επισημαίνεται και στον ορισμό που δόθηκε παραπάνω- απαντάται σε όλα τα ψηφιακά μέσα και όχι μόνο μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή αλλά και με την χρήση του διαδικτύου, με την χρήση κινητών τηλεφώνων ενώ πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση του αποτελούν και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ειδικότερα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν τέτοια δυναμική και επιρροή στο άτομο και εν προκειμένω στους νέους ώστε μπορούν να αποτελέσουν γόνιμο έδαφος για την εκδήλωση ή την όξυνση συμπεριφορών τέτοιου είδους. Μάλιστα, όπως αναφέρεται στον νομοθετικό-συμβουλευτικό οδηγό της Safeline²⁵⁸ για το cyberbullying, στις περιπτώσεις ηλεκτρονικού εκφοβισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα θύματα μπορούν να καταγγείλουν το περιστατικό και στους διαχειριστές των συγκεκριμένων μέσων όπως αποτυπώνεται παρακάτω:²⁵⁹

- *Facebook* : Το θύμα μπορεί να υποβάλλει αναφορά ακολουθώντας τις οδηγίες του παρακάτω συνδέσμου <https://www.facebook.com/help/420576171311103/>.

²⁵⁷«Νομοθετικός-Συμβουλευτικός οδηγός για το Cyberbullying», ο.π., σελ.4.

²⁵⁸Πρόκειται για την Ελληνική Ανοικτή Γραμμή για το παράνομο περιεχόμενο στο Διαδίκτυο. Η Safeline ιδρύθηκε το 2003 και από το 2005 αποτελεί μέλος του INHOPE (Διεθνής Σύνδεσμος Ανοικτών Γραμμών Διαδικτύου). Αποσκοπεί στην εξάλειψη οπτικοακουστικού υλικού που απεικονίζει κακοποίηση ανηλίκων, καθώς και στην πρόασηψη του δικαιώματος της ασφαλούς πλοήγησης του ανηλίκου στο Διαδίκτυο αλλά και στην αντιμετώπιση της παρενόχλησής του μέσω του κυβερνοχώρου ή του κινητού τηλεφώνου. Παράλληλα αποβλέπει και στην αντιμετώπιση περιεχομένου που αφορά τη βία, το ρατσισμό, την ξενοφοβία και γενικά «καθετί το οποίο αντιβαίνει στην Ελληνική Νομοθεσία». Από το 2008 με την δημιουργία της Γραμμή Βοηθείας Help-line.gr και σε συνεργασία με την Δράση Ενημέρωσης και Επαγρύπνησης(<http://www.saferinternet.gr/>) δημιούργησαν το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου.

²⁵⁹«Νομοθετικός-Συμβουλευτικός οδηγός για το Cyberbullying», ο.π., σελ.12.

- *YouTube*: Ο χρήστης, μέσω της επιλογής «Αναφορά» που υπάρχει κάτω από κάθε βίντεο, μπορεί να αναφέρει τον λόγο που κατά την κρίση του ταιριάζει περισσότερο στην παραβίαση ενώ αναφορά του ακατάλληλου περιεχομένου μπορεί να γίνει και από τη φόρμα καταγγελιών <https://www.youtube.com/reportabuse>.
- *Chatrooms*: Ο χρήστης έχει την δυνατότητα να επικοινωνήσει με τους διαχειριστές (moderators/administrators) του εκάστοτε chatroom.
- *Twitter*: η αναφορά στους διαχειριστές γίνεται μέσω της φόρμας: <https://support.twitter.com/forms/abusiveuser>.
- *Instagram* : αναφορά του ζητήματος στην φόρμα καταγγελιών της σελίδας: <https://help.instagram.com/contact/584460464982589>
- *Snapchat*: και σε αυτή την περίπτωση, ο χρήστης μπορεί να αποταθεί στους διαχειριστές μέσω της φόρμας καταγγελιών στη σελίδα: <https://support.snapchat.com/enUS/co/otherabuse>

Οι νέες τεχνολογίες, έχουν αναμφισβήτητα δημιουργήσει όλες εκείνες τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την εκδήλωση και την όξυνση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Εντούτοις, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός δεν αποτελεί θα λέγαμε ένα νέο είδος εγκλήματος αλλά μια νέα μορφή του παραδοσιακού εκφοβισμού. Φαίνεται, δηλαδή, η παραδοσιακή μορφή του εκφοβισμού να έχει προσλάβει νέες διαστάσεις με την εξέλιξη της τεχνολογίας, οδηγώντας στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό.²⁶⁰ Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός βρίσκει γόνιμο έδαφος λόγω της ανωνυμίας που παρέχει η εξ αποστάσεως επικοινωνία ενώ ακριβώς λόγω αυτής της απόστασης μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, ο ανήλικος δράστης φαίνεται να είναι περισσότερο επιρρεπής σε λέξεις ή πράξεις σκληρές, περισσότερο απο εκείνες που θα ειπωθούν ή θα λάβουν χώρα σε μια κατ' ιδίαν επαφή.²⁶¹ Ταυτόχρονα, μέσω της νέας τεχνολογίας η προσβολή πρόσωπο με πρόσωπο μεταφέρεται σε άλλο επίπεδο, ώστε το ανήλικο θύμα να δέχεται πλέον προσβολές μέσω διαδικτυακών μηνυμάτων, μηνυμάτων κειμένου στην συσκευή του ή μέσω μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Συμπληρωματικά με τα παραπάνω, κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τους εμπαιγμούς που στόχο έχουν να ταπεινώσουν το άτομο. Έτσι, στα πλαίσια του ηλεκτρονικού εκφοβισμού τα περιπαικτικά αυτά σχόλια δημοσιεύονται στις διαδικτυακές κοινότητες και εν συνεχεία διακινούνται και μεταφορτώνονται και απο άλλους χρήστες.²⁶²

Παρά τις ομοιότητες ωστόσο μεταξύ ηλεκτρονικού εκφοβισμού και εκφοβισμού εκτός διαδικτύου, υπάρχουν και ορισμένες διαφορές. Όπως προαναφέρθηκε, στο πλαίσιο του ηλεκτρονικού εκφοβισμού ο ανήλικος θυματοποιείται μέσα σε ένα καθεστώς ανωνυμίας, αφού ο

²⁶⁰Chadwick Sh, 2014, p.8.

²⁶¹ο.π.

²⁶²το ίδιο.

δράστης μπορεί να προβαίνει σε πράξεις εκφοβισμού αποκρύπτοντας την ταυτότητα του και έτσι το θύμα να μην γνωρίζει ποιος και γιατί τον έχει στοχοποιήσει.²⁶³ Ταυτόχρονα, όπως έχει επισημανθεί, τα θύματα ηλεκτρονικού εκφοβισμού βιώνουν μια στρεσογόνο κατάσταση αφού αισθάνονται ανασφάλεια ακόμα και εντός της οικίας τους, του ιδιωτικού τους χώρου εν αντιθέσει με τα θύματα εκφοβισμού εκτός διαδικτύου.²⁶⁴ Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό πως η ταπείνωση του ανηλίκου στα πλαίσια του ηλεκτρονικού εκφοβισμού, μπορεί να προσλάβει μεγαλύτερες διαστάσεις αφού τα μηνύματα, οι αναρτήσεις και οι εικόνες προσβλητικού περιεχομένου, μεταφορτώνονται και διαμοιράζονται ταχύτατα και εύκολα ενώ ακόμα και αν διαγραφούν το ψηφιακό αποτύπωμα παραμένει, ώστε το θύμα τελικά δεν γνωρίζει πότε ή που θα εμφανιστεί ξανά το προσβλητικό περιεχόμενο που το στοχοποιεί και πότε ή που θα αναμεταδοθεί.²⁶⁵ Αντίστοιχα, ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων και μάλιστα οικείων του θύματος, μπορεί άμεσα και εύκολα να πληροφορηθεί για τα κακόφημα σχόλια και το προσβλητικό περιεχόμενο σε βάρος του αυτού χρησιμοποιώντας την δύναμη της τεχνολογίας.²⁶⁶ Τα παραπάνω προκαλούν εύλογους προβληματισμούς αναφορικά με το φαινόμενο, αν αναλογιστούμε πως ακόμα και αν μπορέσουμε να σταματήσουμε την δημοσίευση και μεταφόρτωση του προσβλητικού περιεχομένου σε πραγματικό χρόνο, δεν είμαστε σε θέση να ελέγξουμε πόσοι και ποιοί χρήστες της τεχνολογίας έχουν προλάβει να δουν και να αποθηκεύσουν το επίμαχο υλικό στις συσκευές τους.

Μελετώντας το ζήτημα εκτενέστερα, διαπιστώνουμε πως οι συνέπειες του ηλεκτρονικού εκφοβισμού για το θύμα και εν προκειμένω το ανήλικο θύμα είναι συχνά ολέθριες. Ειδικότερα, ο ανήλικος είναι πολύ πιθανό να αισθανθεί μοναξιά, να απομακρυνθεί από το σχολικό περιβάλλον ενώ υπάρχουν και εκείνες οι περιπτώσεις ορισμένοι μαθητές δεν απομακρύνονται από το σχολείο, θεωρώντας πως έτσι θα έχουν την δυνατότητα να κατανοήσουν καλύτερα την κατάσταση και να το επιλύσουν.²⁶⁷ Επιπλέον, το θύμα μπορεί να αισθανθεί φόβο να επικοινωνήσει με οικεία του πρόσωπα μέσω ηλεκτρονικών μέσων που συνήθως χρησιμοποιούσε, υπο τον φόβο να έρθει αντιμέτωπο εκ νέου με εκφοβιστικό ή προσβλητικό περιεχόμενο σε βάρος του.²⁶⁸ Υψηλά επίπεδα κατάθλιψης, κακή γενική υγεία, αυξημένα επίπεδα ψυχοσωματικών συμπτωμάτων, ισχνές φιλικές σχέσεις, κοινωνική απομόνωση και σκέψεις αυτοκτονίας αποτελούν επίσης συνέπεια του ηλεκτρονικού εκφοβισμού του ανηλίκου.²⁶⁹ Όπως έχει επισημανθεί, οι νέοι θα πρέπει να αναπτύξουν στρατηγικές αντιμετώπισης απέναντι στους κινδύνους του διαδικτύου. Η οικοδόμηση

²⁶³ το ίδιο.

²⁶⁴ Cross et al. (2009) όπως παραπέμπεται από Chadwick Sh., 2014, ο.π.

²⁶⁵ Chadwick Sh, 2014, ο.π.

²⁶⁶ Hinduja S., Patchin J.W «Overview of Cyberbullying», White House Conference on Bullying Prevention, March, 2011, σελ.21. https://www.academia.edu/33128678/White_House_White_Paper_-_Overview_of_Cyberbullying

²⁶⁷ Weber N.L, William V., Pelfrey Jr., «Cyberbullying: Causes, Consequences, and Coping Strategies», LFB Scholarly Publishing LLC, El Paso, 2014, p.114-115.

²⁶⁸ ο.π., p.118.

²⁶⁹ Chadwick Sh., 2014, p.43.

μιας ανθεκτικής και λιγότερο ευάλωτης προσωπικότητας στους κινδύνους του διαδικτύου μπορεί να εξασφαλιστεί μέσα από την ενεργητική ακρόαση και την αποτελεσματική επικοινωνία των νέων με άλλα άτομα, την δημιουργία υπεύθυνης συμπεριφοράς κατά την χρήση του διαδικτύου αλλά και την ενθάρρυνση των νέων να έχουν δημιουργικό χρόνο χωρίς την χρήση τεχνολογικών μέσων.²⁷⁰ Επιπλέον, ιδιαίτερα αποδοτικό για τους νέους θα είναι το να αισθάνονται αποδεκτοί από την οικογένεια τους, ώστε σε περίπτωση θυματοποίησης του στα πλαίσια ηλεκτρονικού εκφοβισμού να μπορούν να αντιμετωπίσουν το ζήτημα λιγότερο επώδυνα. Η προώθηση θετικών σκέψεων και αισιόδοξης στάσης, η αποφόρτιση τους από πιεστικά χρονοδιαγράμματα της καθημερινότητας, η εκμάθηση διαχείρισης των αρνητικών συναισθημάτων που συνεπάγεται η θυματοποίηση τους, η παροχή κινήτρων για την ενασχόληση με νέες και δημιουργικές δραστηριότητες, μπορούν να λειτουργήσουν ως ένα αντιστάθμισμα στον κίνδυνο θυματοποίησης του ανηλίκου ή αργότερα στις επιπτώσεις αυτής της θυματοποίησης, στα πλαίσια του ηλεκτρονικού εκφοβισμού.²⁷¹

Η λήψη μέτρων που θα θωρακίσουν την προσωπικότητα του ανηλίκου, ώστε να προλάβει τέτοια φαινόμενα ή να τα αντιμετωπίσει αποτελεσματικά, αν βρεθεί σε αυτή την επώδυνη θέση, είναι απαραίτητη. Κάθε άνθρωπος και πολύ περισσότερο ένας ανήλικος έχει ανάγκη να δραστηριοποιείται σε ένα περιβάλλον αρμονικό και δημιουργικό. Οι εντάσεις, βέβαια, αποτελούν κομμάτι της καθημερινότητας από το οποίο κάποτε μαθαίνουμε, κάποτε γινόμαστε σοφότεροι μα κάποτε ίσως και απογοητευόμαστε. Καμιά ωστόσο κλιμακούμενη ένταση, καμία διένεξη που υπονομεύει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την προσωπικότητα του ατόμου, τον σεβασμό της ιδιωτικότητάς του και της ελευθερίας του δεν είναι επιτρεπτή. Ως εκ τούτου και το ανήλικο θύμα ή εν δυνάμει θύμα ηλεκτρονικού εκφοβισμού, θα πρέπει να προστατευθεί από τέτοια φαινόμενα που μόνο επιζήμια μπορούν να λειτουργήσουν για την προσωπικότητα και την ανάπτυξή του.

Όπως έχει επισημανθεί και παραπάνω, η θυματοποίηση ενός ανηλίκου και εν προκειμένω η θυματοποίηση στα πλαίσια ηλεκτρονικού εκφοβισμού δεν γίνεται αποκλειστικά με την χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή. Καθώς οι νέες τεχνολογίες αφορούν το σύνολο των τεχνολογικών μέσων που χρησιμοποιούνται στην σύγχρονη εποχή η θυματοποίηση του ανηλίκου μπορεί να γίνει και με την χρήση άλλων τεχνολογικών επιτευγμάτων εκτός του η/υ. Όπως έχει υποστηριχθεί, τα κινητά τηλέφωνα χρησιμοποιούνται πιο συχνά για την θυματοποίηση του ατόμου και εν προκειμένω τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό ενώ έπονται τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.²⁷²

Καθώς ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που στην Ελλάδα δεν έχει προσλάβει πολύ μεγάλες διαστάσεις ακόμη αλλά παρόλα αυτά έχει κάνει την εμφάνιση του, η βιβλιογραφία και το ερευνητικό υλικό είναι περιορισμένα συγκριτικά με την διεθνή δραστηριότητα. Έτσι η εικόνα

²⁷⁰ο.π, p.39.

²⁷¹το ίδιο.

²⁷²ο.π, σελ.45.

που έχουμε για το φαινόμενο μπορεί να βασιστεί στα διαθέσιμα ερευνητικά δεδομένα. Ειδικότερα, η πρώτη μελέτη για τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε το 2005, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής δράσης Safe Net Home.²⁷³ Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, ένα σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων (54% επί του συνόλου των 450 συμμετεχόντων) δήλωσαν ότι είχαν καταστεί θύματα ηλεκτρονικού εκφοβισμού, εν αντιθέσει με τα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής έρευνας Eu Kids Online που πραγματοποιήθηκε λίγα χρόνια αργότερα (2011) και σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα συγκέντρωνε τα χαμηλότερα ποσοστά διαδικτυακού κινδύνου.²⁷⁴ Σύμφωνα με ορισμένες έρευνες οι κοινωνικές σχέσεις των ανηλίκων αποτελούν παράγοντα θυματοποίησης καθώς θύματα του ηλεκτρονικού εκφοβισμού δηλώνουν συχνά πως έχουν λιγότερους φίλους, συγκριτικά με τους μη συμμετέχοντες συνομηλίκους τους.²⁷⁵ Γενικότερα, ερευνητικά δεδομένα υποστηρίζουν ότι ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός αποτελεί φαινόμενο που εκδηλώνεται κυρίως μεταξύ μαθητών προεφηβικής και εφηβικής ηλικίας με την πλειονότητα των περιστατικών να αφορά μαθητές Γυμνασίου.²⁷⁶ Σε κάθε περίπτωση εντούτοις θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μπορεί να πραγματοποιηθεί μεταξύ συνομηλίκων ή μεταξύ ατόμων διαφορετικών ηλικιών.²⁷⁷ Σύμφωνα με το Cyberbullying Research Centre, η πιο πρόσφατη έρευνα για το φαινόμενο στην Ελλάδα εκπονήθηκε το 2018 από τους Αντωνιάδου Ν. και Κόκκινο Κ. σε δείγμα 420 μαθητών από την Βόρεια Ελλάδα και το Νότιο Αιγαίο. Όπως διαπιστώθηκε, μικρότερο ποσοστό θυματοποίησης στα πλαίσια ηλεκτρονικού εκφοβισμού παρουσιάζουν οι μαθητές δημοτικού εν αντιθέσει με τον παραδοσιακό εκφοβισμό που παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά μεταξύ μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου.²⁷⁸ Αναφορικά με την ηλικία, οι ερευνητές διαπίστωσαν μέτριου έως υψηλού βαθμού συσχέτιση μεταξύ ηλεκτρονικού εκφοβισμού και θυματοποίησης στα πλαίσια αυτού καθώς και παραδοσιακού εκφοβισμού και θυματοποίησης στα πλαίσια του με τα υψηλότερα ποσοστά να εντοπίζονται σε μαθητές Γυμνασίου και τα χαμηλότερα σε μαθητές Δημοτικού.²⁷⁹ Σε κάθε περίπτωση τα παραπάνω αποτελέσματα αυτά είναι μονάχα ενδεικτικά. Πρόκειται για μια έρευνα με μικρό δείγμα αναλογικά με το πλήθος των ανηλίκων

²⁷³Kapatzia, K., & Sygkollitou, E. «Cyberbullying in middle and high schools: Prevalence, gender and age differences», Department of Psychology, Aristotle University, Greece, 2008 όπως παραπέμπεται από Sorrentino A. and Athanasiades C. «Cyberbullying in Greece» στο Baldry A.C., Blaya C., Farrington D.P «International Perspectives on Cyberbullying .Prevalence, Risk Factors and Interventions», Palgrave Macmillan, Cham, 2018, p.189.

²⁷⁴Livingstone, S., & Haddon, L. (2009). EU Kids Online: Final report 2009. London: EU Kids Online, London School of Economics and Political Science και Lobe, B., Livingstone, S., Ólafsson, K., & Vodeb, H. (2011). «Cross-national comparison of risks and safety on the internet: Initial analysis from the EU Kids Online survey of European children». London: EU Kids Online όπως παραπέμπονται από Sorrentino A. and Athanasiades C., 2018, p.189.

²⁷⁵Κόκκινος Κ. , Αντωνιάδου Ν, 2013, σελ.140.

²⁷⁶ο.π., σελ.163.

²⁷⁷«Συμβουλές για τον Διαδικτυακό Εκφοβισμό», Safer Internet Hellas, 2015, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.saferinternet.gr/index.php?parentobjId=Page15>

²⁷⁸Κόκκινος Κ. , Αντωνιάδου Ν. «Empathy in Traditional and Cyber Bullying/Victimization Involvement From Early to Middle Adolescence: A Cross Sectional Study», Journal of Educational and Developmental Psychology, Vol. 8, No. 1, 2018, σελ.158. <https://cyberbullying.org/research/map/greece>

²⁷⁹ο.π, σελ.156επ.

μαθητών της χώρας και σίγουρα μια μόνο έρευνα δεν αρκεί για να προβούμε σε γενικεύσεις. Είναι απαραίτητη η εκπόνηση και άλλων ερευνών αναφορικά με το ζήτημα, ώστε να έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα για τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου στην χώρα μας.

Τα επίσημα στατιστικά στοιχεία είναι εξαιρετικά περιορισμένα. Ωστόσο, αξιοσημείωτη είναι η διαδικτυακή έρευνα που διεξήχθη κατά το διάστημα Ιανουάριος 2018-Μάρτιος 2018, σε δείγμα 1.100 γονέων από το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας αναφορικά με την χρήση του διαδικτύου. Σε σχετική ερώτηση για τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό και την θυματοποίηση των ανήλικων τέκνων τους, η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος απάντησε «Όχι» (89.37%) έναντι μικρότερου ποσοστού που αποκρίθηκε θετικά στην ερώτηση (3.39%) ενώ σε ποσοστό 7.24% οι ερωτηθέντες απάντησαν πως δεν γνωρίζουν κάτι σχετικό²⁸⁰.

Δ. Ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media) στην θυματοποίηση του ανήλικου

Η θυματοποίηση των ανήλικων κατά την ενασχόληση τους με τα κοινωνικά δίκτυα, αποτελεί την δεύτερη όψη του ρόλου που διαδραματίζουν τα τελευταία στην καθημερινή ζωή των ατόμων. Συνεπικουρικά με όσα αναφέρθηκαν για την επίδραση των κοινωνικών δικτύων στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των ανήλικων χρηστών κρίθηκε σκόπιμη, κατά την συγγραφή του παρόντος πονήματος, η ενδεικτική αναφορά και στο ζήτημα της θυματοποίησης των ανήλικων χρηστών των κοινωνικών δικτύων. Η ανωνυμία του διαδικτύου, ο απρόσωπος συχνά χαρακτήρας της διαδικτυακής επικοινωνίας, το καθημερινό άγχος αποτελούν πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση φαινομένων θυματοποίησης του ανήλικου. Ειδικότερα, τα τελευταία χρόνια τα κοινωνικά δίκτυα έχουν αποτελέσει μέσο εκδήλωσης συμπτωμάτων διαταραχής της ψυχικής υγείας των ανήλικων και ιδιαίτερα έντονης κατάθλιψης και τάσεων αυτοκτονίας, η οποία μάλιστα επηρεάζεται, μεταξύ άλλων, από ένα σύνολο κοινωνικών παραγόντων όπως προϋπάρχοντα ψυχολογικά προβλήματα ή θυματοποίηση στο πλαίσιο εκφοβισμού.²⁸¹ Σε ορισμένες δε περιπτώσεις, έχει διαπιστωθεί πως όσο περισσότερο κοινοποιούν οι ανήλικοι -μέσω των κοινωνικών δικτύων- την ανάγκη τους για βοήθεια ή σημάδια κατάθλιψης, τόσο πιο πιθανό είναι να απομονωθούν από την ομάδα συνομηλίκων τους.²⁸² Πρόκειται επομένως για μια αντιφατική κατάσταση, κατά την οποία τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να λειτουργήσουν από την μια πλευρά παρέχοντας στήριξη στον ανήλικο και ταυτόχρονα, από την άλλη, να του προξενήσουν πόνο.²⁸³

²⁸⁰<https://saferinternet4kids.gr/press-newsletter/press/survey-press-2018/>. Αναλυτικά στοιχεία για την έρευνα αντλούμε από το σχετικό βίντεο με τίτλο «Η χρήση των κοινωνικών δικτύων από τα παιδιά» που έχει δημοσιευτεί τόσο στην σελίδα του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου <https://saferinternet4kids.gr/video/8431/> όσο και στο κανάλι του στο youtube https://www.youtube.com/watch?time_continue=212&v=f9oA7SYrRSw

²⁸¹Laffier J. «Social Relations: Exploring how youth use social media to communicate signs and symptoms of depression and suicidal ideation» στο Walrave M., Ponnet K., Vanderhoven E., Haers J., Segaert B., 2016, p.161-162.

²⁸²ο.π, p.174.

²⁸³ο.π.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα θυματοποίησης του ανήλικου μέσω των κοινωνικών δικτύων και συγκεκριμένα online αυτοκτονίας, αποτέλεσε και η περίπτωση του παιχνιδιού «Blue Whale» το 2005, που ξεκίνησε στην Ρωσία μέσω της πλατφόρμας κοινωνικής δικτύωσης «VKontakt» και εξαπλώθηκε και σε άλλες χώρες.²⁸⁴ Το παιχνίδι αποτελείται από μια σειρά προκλήσεων, εκ των οποίων η τελευταία καλεί τον ανήλικο να αυτοκτονήσει, όπως και πράγματι έγινε σε ορισμένες περιπτώσεις, γεγονός που υποδηλώνει ότι η περιέργεια των ανηλίκων και η άγνοια κινδύνου μπορεί να οδηγήσει τους ανηλίκους στον θάνατο χωρίς να το καταλάβουν.²⁸⁵ Σύμφωνα με την έρευνα του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου που προαναφέρθηκε, προσφιλέστερο μέσο κοινωνικής δικτύωσης για τους ανηλίκους στην Ελλάδα, αποτελεί το Instagram (33%), έπονται το Youtube (27%), το Messenger (12%) και το Viber (11%) και ακολουθούν το Facebook, το Snapchat και το Skype με ποσοστό 6% αντίστοιχα.²⁸⁶

Οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν για τους ανήλικους χρήστες των κοινωνικών δικτύων ποικίλλουν. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, τα κοινωνικά δίκτυα επιτρέπουν στο άτομο να έρχεται σε επαφή με άλλα άτομα, να επικοινωνεί, να αλληλεπιδρά. Στο πλαίσιο αυτής της επαφής, ο ανήλικος χρήστης των κοινωνικών δικτύων μπορεί να καταστεί θύμα πράξεων όπως ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός, η διαδικτυακή αποπλάνηση αλλά και άλλων προσβολών της ιδιωτικότητας του.²⁸⁷ Μάλιστα, στην θυματοποίηση των ανηλίκων μέσω των social media συντελεί και ο διαβλητός χαρακτήρας του απορρήτου των πληροφοριών, αφού η λειτουργία τους καθαυτή στηρίζεται στην παροχή προσωπικών πληροφοριών προκειμένου να συνδεθούν και να επικοινωνήσουν με άλλους.²⁸⁸ Ειδικότερα, όπως έχει επισημανθεί, η ανταλλαγή μηνυμάτων μέσω των κοινωνικών δικτύων αποτελεί την προσφιλέστερη μέθοδο για την άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού.²⁸⁹ Μολονότι σε μερικές από αυτές τις περιπτώσεις ο ανήλικος έχει την δυνατότητα να διαγράψει το προσβλητικό σχόλιο ή να αποκλείσει το διαδικτυακό προφίλ του χρήστη που τον ενοχλεί, αυτό δεν σημαίνει ότι θα απαλύνει τον ψυχικό πόνο που του έχει προκαλέσει η λεκτική επίθεση που δέχτηκε.²⁹⁰ Αν μάλιστα αναλογιστούμε την ταχύτητα των διαδικτυακών συνδέσεων και την δυνατότητα διαμοιρασμού μιας δημοσίευσης στα κοινωνικά δίκτυα ακόμα και αν έχει διαγραφεί από το αρχικό προφίλ από όπου και δημοσιεύτηκε και εφόσον προτού γίνει αυτό κάποιος άλλος χρήστης πρόλαβε να το αποθηκεύσει στην δική του συσκευή, μπορούμε να αντιληφθούμε το πόσο εύκολα μπορεί να

²⁸⁴ «Youth Internet Safety: risks and prevention», Thematic Paper, European Crime Prevention Network, Brussels, 2018 p.17.

²⁸⁵ Σε αντιστάθμισμα αυτού, στην Βραζιλία δημιουργήθηκε το παιχνίδι «Baleia Rosa», δηλαδή Ροζ Φάλαινα, με σκοπό την εκμάθηση θετικών προτύπων και μεθόδων καταπολέμησης της κατάθλιψης από τους ανηλίκους, ώστε να εκτιμήσουν περισσότερο την αξία της ζωής. Βλ. σχετικά Youth Internet Safety: risks and prevention, 2018, σελ.17.

²⁸⁶ Έκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2018, σελ.7.

²⁸⁷ Vanderhoven E, Schellens T., Valcke M. Changing «Unsafe Behavior on Social Network Sites.Collaborating Learning vs. Individual Reflection», στο Walrave M., Ponnet K., Vanderhoven E., Haers J., Segaert B., 2016, p.211.

²⁸⁸ Ο.π.

²⁸⁹ το ίδιο.

²⁹⁰ Kirsh S., 2010, p.210.

στοχοποιηθεί ένα άτομο. Ταυτόχρονα, η πρόσβαση στις προσωπικές πληροφορίες που ο ίδιος ο ανήλικος χρήστης παρέχει μέσω του διαδικτυακού του προφίλ στα κοινωνικά δίκτυα, τον καθιστούν ευάλωτο απέναντι σε προσβολές όπως εκείνες που έχουν σεξουαλικό χαρακτήρα.²⁹¹

Πράγματι, κατά την δημιουργία του διαδικτυακού του προφίλ σε διάφορα κοινωνικά δίκτυα, ο ανήλικος καλείται να παράσχει βασικές πληροφορίες όπως δημογραφικά του χαρακτηριστικά. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, το όνομα και η ηλικία του χρήστη αρκούν για την ολοκλήρωση του διαδικτυακού του προφίλ χωρίς να είναι αναγκαία η καταγραφή περαιτέρω πληροφοριών. Ο ανήλικος, δηλαδή, δεν θα πρέπει να δημοσιοποιεί προσωπικές πληροφορίες που μπορούν να τον στοχοποιήσουν, όπως την διεύθυνση κατοικίας του ή τον αριθμό τηλεφώνου του. Πολλώ δε μάλλον, όταν οι πληροφορίες αυτές είναι διαθέσιμες σε χρήστες των κοινωνικών δικτύων, την πραγματική ταυτότητα των οποίων ο ανήλικος δεν γνωρίζει. Σε αρκετές περιπτώσεις, έχουν περιέλθει σε γνώση των Αρχών περιστατικά, όπου το διαδικτυακό προφίλ ενός χρήστη των κοινωνικών δικτύων δεν αντιστοιχούσε στην πραγματική ταυτότητα του κατόχου του αλλά σε πρόσωπο που εκμεταλλευόμενο την ευάλωτότητα ενός ανήλικου χρήστη καθώς και την ανωνυμία του διαδικτύου, επιχείρησε παρουσιαζόμενος με διαφορετικά στοιχεία να τον προσεγγίσει για αθέμιτους σκοπούς. Ακόμη ένας τρόπος να θυματοποιηθεί ένας ανήλικος στα κοινωνικά δίκτυα είναι και η δημοσίευση των δραστηριοτήτων που κάνει την στιγμή της δημοσίευσης, από τον ίδιο. Τα τελευταία χρόνια, αποτελεί ένα είδος μόδας οι χρήστες των κοινωνικών δικτύων να κοινοποιούν δημόσια ή μόνο στους «διαδικτυακούς τους φίλους» την τοποθεσία στην οποία βρίσκονται για λόγους ψυχαγωγικούς ή επαγγελματικούς. Το πρόβλημα ωστόσο εντοπίζεται στο ποιους τελικά περιλαμβάνει η λίστα των διαδικτυακών τους φίλων. Είναι πράγματι άτομα που γνωρίζουν καλά ή μήπως κοινοί γνωστοί άλλων φίλων τους; Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως η έννοια του φίλου είναι τόσο διευρυμένη στα κοινωνικά δίκτυα, ώστε συχνά οι χρήστες αποδέχονται διαδικτυακά αιτήματα φιλίας επειδή έχουν κοινούς γνωστούς με τον χρήστη που επιθυμεί την διαδικτυακή τους σύνδεση. Πράγμα που όμως στην πράξη σημαίνει ότι μόνοι τους παρέχουν την δυνατότητα σε έναν επίδοξο δράστη να τους στοχοποιήσει, γνωρίζοντας που ακριβώς βρίσκονται και με ποιόν.

Είναι χαρακτηριστικό πως σύμφωνα με τα πορίσματα της πανελλαδικής έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, το 76% των ερωτηθέντων δήλωσε πως το προφίλ του είναι ιδιωτικό, το 18% το διατηρεί δημόσιο ενώ ένα ποσοστό της τάξης του 6% αποκρίθηκε «δεν ξέρω».²⁹² Μπορεί, το ποσοστό των ανηλικών του δείγματος που αποκρίθηκαν θετικά στην ερώτηση περί ιδιωτικότητας του διαδικτυακού τους προφίλ να είναι μεγάλο, εξίσου σημαντικό όμως πρέπει να θεωρηθεί και το ποσοστό όσων αποκρίθηκαν αρνητικά, αφενός αν αναλογιστούμε το μέγεθος του δείγματος και αφετέρου ότι ακόμα και αν ένα μόνο παιδί διατηρεί δημόσιο το προφίλ του ο

²⁹¹ Vanderhoven E, Schellens T., Valcke M., ο.π, p.212.

²⁹² Έκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2018, σελ.7.

κίνδυνος να θυματοποιηθεί είναι υπαρκτός και δεν προσμετράται απλώς σαν ένας αριθμός. Η ανθρώπινη ζωή και ιδιαίτερα ενός ανηλίκου πρέπει να προστατεύεται και όχι να υπολογίζεται στην βάση αριθμών και στατιστικών απεικονίσεων.

Σε αυτο το σημείο, είναι σκόπιμο να επισημανθεί πως η θυματοποίηση του ανηλίκου στα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να επέλθει και ως αποτέλεσμα της μεγάλης έκθεσης του σε λανθασμένα πρότυπα που προβάλλονται μέσω αυτών και όχι μόνο κατά την περίπτωση που ένας συνομήλικος ή κάποιος ενήλικος επιχειρεί την θυματοποίηση του, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Ειδικότερα, η έκθεση του ατόμου και πολύ περισσότερο του ανηλίκου σε εικόνες υπερβολικά αδύνατων σωμάτων, λανθασμένων προτύπων ομορφιάς και μόδας ενδέχεται να επηρεάσουν αρνητικά τον ψυχισμό του, ώστε να επιδιώκει να ακολουθήσει την τάση που προβάλλεται μέσω των κοινωνικών δικτύων και τελικά να δημιουργήσει μια διαστρεβλωμένη εικόνα για τον εαυτό του.²⁹³ Πράγματι, δεν είναι λίγες οι φορές που ανήλικα κορίτσια σε μια τόσο ευαίσθητη περίοδο της ζωής τους, επιχειρήσαν να ακολουθήσουν την τάση της εποχής παρουσιάζοντας ψυχιατρικές διαταραχές όπως νευρική ανορεξία. Αντίστοιχα, στα ανήλικα αγόρια το πρότυπο του γραμμωμένου και καλογυμνασμένου άντρα, οδήγησε σε περιπτώσεις λήψης αμφιβόλου ποιότητας ή υπερβολικής κατανάλωσης σκευασμάτων αύξησης της μυϊκής τους μάζας που μπορούν να προκαλέσουν ανεπανόρθωτη βλάβη σε έναν οργανισμό και πολύ περισσότερο σε έναν νεανικό οργανισμό, δίχως την έγκριση ενός ειδικού. Τα παραδείγματα είναι πολλά και θα πρέπει να αφυπνίσουν τους γονείς, ώστε να αποφευχθούν δυσάρεστες καταστάσεις.

Στην προσπάθεια προστασίας του ανηλίκου απο ενδεχόμενη θυματοποίηση του στα κοινωνικά δίκτυα πολύ σημαντική φαίνεται να είναι η συμβολή της οικογένειας αλλά και ο ρόλος του σχολικού περιβάλλοντος. Οι γονείς, οφείλουν να αφουγκράζονται τους προβληματισμούς των παιδιών τους και να επικοινωνούν μαζί τους ουσιαστικά, να καλλιεργούν το απαραίτητο κλίμα εμπιστοσύνης που θα επιτρέψει στο ανήλικο τέκνο να αισθανθεί άνετα και να εκμυστηρευτεί στους γονείς του οποιοδήποτε προβληματισμό του ή περιστατικό που απειλεί την ζωή, την ασφάλεια, την ελευθερία και την αξιοπρέπεια του κατά την πλοήγηση του στα κοινωνικά δίκτυα. Απο την άλλη πλευρά, η εκπαίδευση των ανηλίκων σε ζητήματα τεχνολογίας και ασφάλειας στο διαδίκτυο στο πλαίσιο της σχολικής τους εκπαίδευσης είναι εξίσου σημαντική. Παραταύτα, αν και το ζήτημα της διαδικτυακής ασφάλειας έχει επισήμως συμπεριληφθεί στο σχολικό πρόγραμμα πολλών ευρωπαϊκών χωρών, η εφαρμογή του παρουσιάζει ασυνέχεια οπότε και χρήζει βελτίωσης.²⁹⁴

Γενικότερα, ο ανήλικος χρήστης θα πρέπει να εκπαιδευτεί ώστε να λάβει μέτρα προστασίας του

²⁹³Dr. Φλώρος Γ. «Πως τα social media μπορούν να επηρεάσουν την εικόνα που έχει το παιδί για τον εαυτό του», 18.05.2018, ηλεκτρονικά. διαθέσιμο στο <https://www.e-parenting.gr/articles/pos-ta-social-media-mporoy-n-na-epireasoyn-tin-eikona-poy-ehei-paidi-gia-ton-eayto-toy>

²⁹⁴Safer Internet Programme 2009 όπως παραπέμπεται απο Vanderhoven E, Schellens T., Valcke M., ο.π. στο Walrave M., Ponnet K., Vanderhoven E., Haers J., Segaert B. ,2016, p.213.

απο τους κινδύνους που ελλοχεύουν απο την μη ασφαλή χρήση των κοινωνικών δικτύων, όπως να χρησιμοποιεί ισχυρούς κωδικούς πρόσβασης στους λογαριασμούς του και κατά προτίμηση διαφορετικούς για καθένα εξ αυτών και να τους αλλάζει συχνά.²⁹⁵ Επιπλέον, οι ανήλικοι χρήστες δεν θα πρέπει να δημοσιεύουν προσωπικές πληροφορίες που μπορούν να τους στοχοποιήσουν και να επιτρέψουν σε αγνώστους να τους εντοπίσουν, να ελέγχουν τις ρυθμίσεις ασφαλείας ώστε οι πληροφορίες τους να είναι ορατές μόνο σε άτομα που γνωρίζουν, να μην συναντούν άτομα που έχουν γνωρίσει στο διαδίκτυο και δεν γνωρίζουν την πραγματική τους ταυτότητα όπως και να ενημερώνουν τους διαχειριστές των κοινωνικών δικτύων σε περίπτωση υποκλοπής του λογαριασμού τους και φυσικά να αποταθούν στην οικογένεια τους και τις Αρχές για την αντιμετώπιση περιστατικών εκφοβισμού ή εξαπάτησης τους.²⁹⁶

Η εκμάθηση βασικών κανόνων διαδικτυακής συμπεριφοράς και ασφάλειας στο διαδίκτυο αλλά και ευρύτερα κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών απο τους ανηλίκους, καθίσταται αδήριτη ανάγκη στην προσπάθεια περιορισμού των περιστατικών θυματοποίησης τους και εν προκειμένω στα πλαίσια των κοινωνικών δικτύων. Μολονότι η αναφορά στον ρόλο που διαδραματίζουν τα κοινωνικά δίκτυα στην θυματοποίηση των ανηλίκων είναι στο παρόν πόνημα μονάχα ενδεικτική, το μέγεθος και η έκταση του προβλήματος είναι πλέον εμφανή και χρήζουν περαιτέρω μελέτης αλλά και ουσιαστικών παρεμβάσεων απο όλους τους εμπλεκόμενους φορείς.

Ε. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Οι μορφές θυματοποίησης του ανηλίκου, στα πλαίσια χρήσης των νέων τεχνολογιών, που μελετήθηκαν παραπάνω, αν και δεν αποτελούν τις μοναδικές μορφές θυματοποίησης του στον κόσμο της τεχνολογίας, αλλά μερικά μόνο παραδείγματα και μάλιστα αυτά που απαντώνται περισσότερο στην ελληνική εμπειρία, παρουσιάζουν τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές διαφοροποιήσεις συγκριτικά με τις παραδοσιακές μορφές θυματοποίησης του ανηλίκου. Είναι χαρακτηριστικό, πως εγκλήματα όπως η πορνογραφία ανηλίκων μολονότι ενδέχεται να προϋπάρχουν της χρήσης των νέων τεχνολογιών, με την εμφάνιση αυτών παρουσιάζουν έξαρση αφού εν προκειμένω η παραγωγή, διακίνηση, αποθήκευση και κατοχή επίμαχου υλικού αυτού του είδους καθίσταται τώρα πιο εύκολη. Αντίστοιχα, εγκλήματα συναφή προς την πορνογραφία ανηλίκων όπως η διαδικτυακή αποπλάνηση ανηλίκου αποτελούν μια νέα μορφή εγκληματικότητας, κατά την οποία ο δράστης επιχειρεί να προσεγγίσει το θύμα του απο την ασφάλεια του προσωπικού του χώρου, ώστε να κερδίσει την εμπιστοσύνη του και εν συνεχεία να επιδιώξει την κατ' ιδίαν επαφή με τον ανήλικο. Επιπροσθέτως, κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών ο ανήλικος μπορεί να

²⁹⁵ «Social media και Facebook. Κίνδυνοι και συμβουλές σχετικά με τα δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα στο Internet», Φυλλάδιο ενημέρωσης απο την Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.cyberkid.gov.gr/wp-content/pdf/10x21socialmedia.pdf>

²⁹⁶ ο.π.

καταστεί και θύμα ηλεκτρονικού εκφοβισμού απο συνομηλικούς του. Πρόκειται δηλαδή για μια νέα μορφή ενός παραδοσιακού εγκλήματος, του εκφοβισμού, που τώρα μεταφέρεται στον ψηφιακό κόσμο. Ως εκ τούτου, διαπιστώνουμε πως η θυματοποίηση του ανηλικού στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών μπορεί να γίνει τόσο απο έναν ενήλικο δράστη όσο και απο έναν συνομήλικο του.

Γόνιμο έδαφος για την θυματοποίηση του ανηλικού στον ψηφιακό κόσμο, ενδέχεται να αποτελέσουν και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όταν η χρήση τους γίνεται με αθέμιτο σκοπό απο τον δράστη και δίχως την λήψη μέτρων ασφαλείας απο τα υποψήφια θύματα. Η πρόωπη ενασχόληση του ανηλικού με τα κοινωνικά δίκτυα, η αλόγιστη έκθεση προσωπικών πληροφοριών και φωτογραφικού υλικού, η έλλειψη επίβλεψης απο τους γονείς μα κυρίως η άγνοια κινδύνου που έχουν συνήθως οι ανήλικοι μπορούν να καταστήσουν πιο εύκολη την θυματοποίηση τους κατά την πλοήγηση τους στα κοινωνικά δίκτυα.

Σε κάθε περίπτωση πρέπει να καταστεί σαφές ότι η θυματοποίηση του ανηλικού στην εποχή των νέων τεχνολογιών μπορεί να καταστεί εφικτή όχι μόνο με την χρήση του διαδικτύου αλλά και κάθε ηλεκτρονικού πληροφοριακού μέσου. Ηλεκτρονικοί ή φορητοί υπολογιστές, κινητά, tablet επιστρατεύονται στην προσπάθεια του επίδοξου δράστη να προσεγγίσει το υποψήφιο θύμα του. Και αυτό σημαίνει ότι και οι μέθοδοι αντιμετώπισης θα πρέπει να είναι αντίστοιχοι στοχεύοντας σε όλο το φάσμα των μέσων θυματοποίησης ενός ανηλικού στην ψηφιακή εποχή. Το σημαντικότερο, ωστόσο, είναι ο ανήλικος μέσα απο την ειλικρινή συζήτηση με τους γονείς του αλλά και το ευρύτερο περιβάλλον του να εκτιμήσει τα οφέλη των νέων τεχνολογιών αλλά ταυτόχρονα να κατανοήσει τους κινδύνους που ελλοχεύει η λάθος χρήση αυτών.

5. Πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλικών στο διαδίκτυο

Η αποτελεσματική πρόληψη και η αντιμετώπιση τόσο της θυματοποίησης του ανηλικού στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών όσο και της εκδήλωσης εγκληματικής ή ευρύτερα παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρος αυτών, προϋποθέτει την συντονισμένη δράση τόσο του άτυπου όσο και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Ως εκ τούτου, καθίσταται αναγκαία η λήψη μέτρων για την προώθηση της κοινωνικής πρόληψης μέσω της ενίσχυσης των κοινωνικοποιητικών θεσμών, κυρίως για τους ανηλικούς που προβαίνουν σε παραβατικές πράξεις περιστασιακού χαρακτήρα, με ταυτόχρονη ενίσχυση αφενός μιας εξορθολογισμένης δικαιοκτικής πρόληψης με στόχο την διαπαιδαγώγηση του ευρύτερου πληθυσμού και συγκεκριμένα των ανηλικών που εμπλέκονται σε παραβατικές πράξεις και αφετέρου μιας αποτελεσματικής περιστασιακής πρόληψης με σκοπό την μείωση των ευκαιριών που επιτρέπουν την εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς.²⁹⁷

²⁹⁷Κουράκης Ν., 2012, σελ.645.

Ειδικότερα, σε κοινωνικό επίπεδο είναι αναγκαία η λήψη μέτρων για την εξάλειψη ευνοϊκών της παραβατικότητας παραγόντων, όπως η ανεργία και γενικότερα η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και της ποιότητας ζωής του ατόμου.²⁹⁸ Παράλληλα, σε επίπεδο δικαικής πρόληψης είναι αναγκαία η αποφυγή μέτρων κατασταλτικού ή ιδρυματικού χαρακτήρα ενώ θα πρέπει να δίνεται έμφαση στην επίδειξη επιείκειας, στην αποφυγή στιγματιστικών διαδικασιών και στην επιβολή αναμορφωτικών μέτρων που θα αποσκοπούν στην κοινωνική επανένταξη του ανηλίκου και στην ενίσχυση των θετικών στοιχείων της προσωπικότητάς του.²⁹⁹ Συμπληρωματικά με τα παραπάνω, η παραβατικότητα των ανηλίκων θα μπορούσε να περιοριστεί αποτελεσματικότερα εάν συνδυαστεί με μέτρα περιστασιακής πρόληψης, με τα οποία θα περιοριστούν οι ευκαιρίες διάπραξης αξιόποινων πράξεων και ταυτόχρονα θα είναι εφικτή η λήψη μέτρων για την ενημέρωση και την προστασία των υποψήφιων θυμάτων.³⁰⁰

Καθώς οι προκλήσεις του ψηφιακού κόσμου είναι πολλές, η συνεργασία κοινωνικοποιητικών θεσμών όπως η οικογένεια, το σχολείο αλλά και της πολιτείας αποτελεί τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης του ζητήματος.

A. Η συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος

Η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο κοινωνικοποιητικό σταθμό του ατόμου. Μέσα στους κόλπους της, το άτομο γεννιέται, ζει και αναπτύσσεται. Μαθαίνει τις πρώτες του λέξεις, βιώνει τα πρώτα συναισθήματα, οικοδομεί τις πρώτες του αναμνήσεις. Ταυτόχρονα, με πρότυπο τους γονείς του και την αντίδραση αυτών στις δικές του πράξεις, το άτομο αντιλαμβάνεται την έννοια του καλού και του κακού, του σωστού και του λάθους, του σύννομου και του παραβατικού. Όπως χαρακτηριστικά, έχει λεχθεί, η συμβολή της οικογένειας στην ανάπτυξη του παιδιού είναι καθοριστική ενώ και η επίδραση των οικογενειακών συνθηκών στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς είναι επίσης αποφασιστική.³⁰¹ Ως εκ τούτου, έχουν διατυπωθεί δυο κατηγορίες παραγόντων που αφορούν την οικογένεια και επενεργούν στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου.

Ειδικότερα, στην πρώτη περίπτωση έχουμε παράγοντες που αφορούν την δομή της ίδιας της οικογένειας όπως το τέκνο εκτός γάμου, οι οικονομικές συνθήκες της οικογένειας, η εργασιακή απασχόληση και των δυο γονέων ενώ στην δεύτερη περίπτωση συναντάμε παράγοντες που αφορούν την εσωτερική λειτουργία της οικογένειας, μεταξύ αυτών η συγκρότηση της οικογένειας, η διαπαιδαγώγηση των τέκνων, το προστατευτικό κλίμα, οι στρατηγικές επίλυσης των ενδοοικογενειακών συγκρούσεων κ.ο.κ.³⁰² Ο ρόλος της διαπαιδαγώγησης μάλιστα είναι πολύ

²⁹⁸ο.π.

²⁹⁹ο.π, σελ.648.

³⁰⁰το ίδιο.

³⁰¹Χαΐδου Α., 2003, σελ.41επ.

³⁰²ο.π.

σημαντικός, αφού τυχόν ανομοιογένεια στην στάση μεταξύ των δυο γονέων οδηγεί τον ανήλικο σε μια αδιάφορη κοινωνική συμπεριφορά και στην αδυναμία να εσωτερικεύσει έναν απαραίτητο μηχανισμό για τον έλεγχο των πράξεων του.³⁰³ Πράγματι, όταν η διαπαιδαγώγηση εκ μέρους των δυο γονέων δεν βρίσκεται σε σύμπλευση προκαλείται στο ανήλικο τέκνο σύγχυση διότι γίνεται δέκτης δυο προσεγγίσεων ενίοτε αντικρουόμενων, ώστε να μην μπορεί να διακρίνει ξεκάθαρα το σωστό και το λάθος. Μια πράξη του ανηλίκου μπορεί να αποδοκιμάζεται απο τον έναν γονέα ενώ ταυτόχρονα να επικροτείται απο τον άλλο με αποτέλεσμα να αδυνατεί να διακρίνει αφενός το κριτήριο αξιολόγησης της πράξης του και αφετέρου την ποιότητα αυτής. Ποιό είναι τελικά το σωστό και ποιο το λάθος; Ποιός απο τους δύο γονείς έχει δίκιο και γιατί; Είναι μερικά μόνο απο τα ερωτήματα που θα ανακύψουν και πιθανότατα θα σπείρουν αμφιβολίες στον ανήλικο. Η ευαίσθητη παιδική ψυχή σε συνδυασμό με το νεαρό της ηλικίας απαιτεί απαντήσεις σίγουρες, ολοκληρωμένες. Ο ετεροκαθορισμός του ανηλίκου και η μη συνετή στάση εκ μέρους των δυο γονέων μόνο αρνητικά μπορούν να λειτουργήσουν, αφού απο την μια πλευρά ο ανήλικος θα βρίσκεται στο επίκεντρο των συγκρούσεων και ενδεχομένως να κληθεί να πάρει θέση και να υποστηρίξει τον έναν απο τους δύο γονείς και αφετέρου δεν θα έχει ένα σαφές πρότυπο και μέτρο αξιολόγησης των πράξεών του. Φυσικά, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε και εκείνες τις περιπτώσεις όπου οι γονείς αδιαφορούν πλήρως για τον ανήλικο με αποτέλεσμα η ομαλή κοινωνικοποίηση του τελευταίου -εφόσον δεν υπάρχουν αντισταθμιστικοί παράγοντες- να μην ολοκληρώνεται επιτυχώς και να τον οδηγεί σε πράξεις μη σύννομες.

Σε ορισμένες εμπειρικές μελέτες σε ανηλικούς έχει διαπιστωθεί ότι η έλλειψη γονικής επίβλεψης και ελέγχου αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα για την αύξηση της νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς, το ίδιο και η εγκληματικότητα των γονέων κυρίως δε του πατέρα.³⁰⁴ Παρόλα αυτά, θα πρέπει να εξετάζεται και η επενέργεια επιμέρους παραγόντων, αφού η εκδήλωση μη σύννομης συμπεριφοράς δεν είναι αποτέλεσμα ενός μόνο παράγοντα. Στην περίπτωση βέβαια του ανηλίκου που στρέφεται στις νέες τεχνολογίες και μάλιστα σε τακτική βάση, η διαβίωση σε ένα δυσλειτουργικό περιβάλλον μπορεί να τον ωθήσει στο να καταφύγει σε έναν δικό του κόσμο. Μέσα στον ψηφιακό κόσμο, την ανωνυμία και την ελευθερία που παρέχει, ενδέχεται υπο την επενέργεια και άλλων παραγόντων ο ανήλικος να επιχειρήσει να βρει εκεί μια διέξοδο στα προβλήματα του και να αποσπαστεί απο αυτά είτε εκδηλώνοντας μη αποδεκτή συμπεριφορά είτε αφήνοντας τον εαυτό του να εθιστεί ολοένα και περισσότερο στις νέες τεχνολογίες, σαν μια ύστατη προσπάθεια -αν και λανθασμένη- να διαφυλάξει τον εαυτό του απο καταστάσεις που δεν μπορεί να διαχειριστεί. Επιπροσθέτως, αποτελεί κοινή διαπίστωση πως η πρόληψη της εγκληματικής ή ευρύτερα της παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου, μπορεί να επιτευχθεί μέσα απο την εκδήλωση

³⁰³ το ίδιο

³⁰⁴ το ίδιο

αγάπης και ενδιαφέροντος εκ μέρους των γονέων, αλλά και την αποφυγή ασταθών σχέσεων, παραμέλησης του ανηλίκου ή αδιαφορίας για τις συναισθηματικές ανάγκες του ανηλίκου.³⁰⁵

Η αγάπη άλλωστε και το ενδιαφέρον των γονέων, δεν μπορούν να εκδηλώνονται μονάχα με υλικά αγαθά. Μπορεί η παροχή των υλικών προϋποθέσεων να είναι απαραίτητη για την ικανοποίηση βασικών βιοτικών αναγκών του ανηλίκου, θα πρέπει ωστόσο να διαχωρίζεται από την συναισθηματική κάλυψη αυτού. Η ευτυχία του ανηλίκου δεν εξαρτάται από την διαβίωση του σε ένα «χρυσό κλουβί». Κανένα παιδί δεν έχει ανάγκη τα υλικά αγαθά για να ζήσει ευτυχισμένο. Ή ίσως έχει ανάγκη όσα είναι απαραίτητα για την επιβίωση και την αξιοπρεπή ανατροφή του, που θα του επιτρέπουν να ζει δίχως στερήσεις, να μελετά απερίσπαστος, να βλέπει τα φιλικά του πρόσωπα και να προετοιμάζεται δίχως φόβο και ανησυχία για την ενήλικη ζωή του. Πολύ περισσότερο, χρειάζεται την στήριξη, την κατανόηση, την αγάπη και τον σεβασμό των γονέων του. Διότι πρόκειται για αξίες και συναισθήματα που για να ευδοκιμήσουν σε μια σχέση πρέπει να είναι αμφίδρομα. Και η σχέση γονέων και παιδιών είναι αναμφισβήτητα η πιο ισχυρή και η κινητήριος δύναμη κάθε ανθρώπου για την μετέπειτα πορεία του.

Αντιλαμβανόμαστε επομένως πως η συμβολή της οικογένειας τόσο στην πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικής ή ευρύτερα της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων όσο και στην πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης τους είναι αν μη τι άλλο καθοριστική. Ειδικότερα, όσον αφορά την πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικής ή ευρύτερα παραβατικής συμπεριφοράς του ανηλίκου, αυτή συνίσταται σε 3 επιμέρους στάδια και συγκεκριμένα:³⁰⁶

- στην πρωτογενή πρόληψη, που κατ' αντιστοιχία με την γενική πρόληψη των εγκλημάτων αφορά το στάδιο πριν την εκδήλωση μιας εγκληματικής ή παραβατικής συμπεριφοράς και εν προκειμένω αφορά την ορθή κοινωνικοποίηση και διαπαιδαγώγηση του ανηλίκου, την παροχή ασφάλειας, την γόνιμη αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου και την ψυχαγωγία του. Στο πλαίσιο αυτής, επιστρατεύονται μέτρα κοινωνικής, οικονομικής, εκπαιδευτικής πολιτικής και πολιτικών υγείας ώστε να ευοδωθούν οι προσπάθειες εξάλειψης παραγόντων που ευνοούν προβληματικές καταστάσεις.
- στην δευτερογενή πρόληψη, που αφορά τους ευκαιριακούς εγκληματίες ή εν δυνάμει.
- στην τριτογενή πρόληψη, που στοχεύει στους υπότροπους και κατ' επάγγελμα εγκληματίες.

Όπως διαπιστώνουμε, η συμβολή της οικογένειας είναι πολύ σημαντική ήδη από το πρώτο στάδιο, αυτό της πρωτογενούς πρόληψης ώστε να προλάβει την παρέκκλιση του ανηλίκου από τον «ορθό δρόμο». Θεωρίες ελέγχου, μάθησης και ώθησης -για τις οποίες έγινε λόγος σε παραπάνω

³⁰⁵Κατσιγαράκη Ε., 2004, σελ. 182-183.

³⁰⁶Πιτσελά Α., «Καλές πρακτικές πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα» στο «Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις» (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α.: διεύθυνση έκδοσης), Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του ανθρώπου με την συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ.172-173.

κεφάλαιο του παρόντος πονήματος- και οι οποίες αναφέρονται στην αλληλεπίδραση ανηλίκου και γονέων μας βοηθούν επίσης να κατανοήσουμε την εκδήλωση ή όχι παραβατικής δραστηριότητας εκ μέρους του ανηλίκου.

Πόσο εύκολη είναι ωστόσο η αποστολή της οικογένειας στην ψηφιακή εποχή που διανύουμε; Πόσο αποτελεσματικά και εύκολα μπορούν να παρέμβουν οι γονείς ώστε να προλάβουν και να αντιμετωπίσουν μια ενδεχόμενη παραβατική δραστηριότητα εκ μέρους του ανηλίκου ή τυχόν θυματοποίηση του στην κοινωνία της πληροφορίας, όταν η προσπάθεια τους προσκρούει σε παροχές των νέων τεχνολογιών που ενώ υπο άλλες συνθήκες μπορεί να λειτουργούσαν θετικά, σε αυτές τις περιπτώσεις δημιουργούν τείχος ανάμεσα στον ανήλικο και τον γονέα-προστάτη; Αναμφισβήτητα, υπο αυτές τις συνθήκες η αποστολή της οικογένειας είναι δύσκολη και απαιτεί την συντονισμένη δράση όλων των μελών της. Συγκεκριμένα, στην προσπάθεια των γονέων να προλάβουν αλλά και να αντιμετωπίσουν αυτά τα περιστατικά είναι πολύ σημαντική η σύναψη μιας συμφωνίας με τον ανήλικο, με την οποία θα ορίζονται σε συνεννόηση μεταξύ των δυο μερών βασικοί κανόνες χρήσης και συμπεριφοράς των ανηλίκων κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών.³⁰⁷

Η οριοθέτηση κανόνων, προσαρμοσμένων στην ηλικία του ανηλίκου, που θα αφορούν την χρήση των νέων τεχνολογιών και ειδικότερα του διαδικτύου, την συμπεριφορά του, την διάρκεια ασχολίας, τις σελίδες που θα επισκέπτεται αλλά και την δυνατότητα ή όχι διαμοιρασμού οπτικοακουστικού υλικού που τον αφορά, μπορεί να λειτουργήσει προστατευτικά αφενός από περιστατικά θυματοποίησης του και αφετέρου θα λειτουργήσει και ως παράγοντας ελέγχου του και δέσμευσης με την οικογένεια ώστε να περιορίζονται στο ελάχιστο τυχόν τάσεις παραβατικής συμπεριφοράς.³⁰⁸ Παράλληλα δε η καλή επικοινωνία μεταξύ γονέων και ανηλίκου και η διαρκή επαγρύπνηση τους, μπορεί να λειτουργήσει επίσης αποτελεσματικά. Οι γονείς οφείλουν να προσέχουν τυχόν ανησυχητικές αντιδράσεις του ανηλίκου τόσο κατά την διάρκεια ενός ηλεκτρονικού παιχνιδιού, οπότε και θα πρέπει να εξετάζουν τον τρόπο επίδρασης του παιχνιδιού στον ανήλικο, εάν προκαλεί κάποια αλλαγή στην συμπεριφορά του, αν είναι κατάλληλο για την ηλικία του ανηλίκου ή προωθεί πρότυπα και ιδέες που είναι σύμφωνες με την αντίληψη των γονέων για τις αξίες που πρέπει να λάβει το παιδί³⁰⁹ όσο να παρακολουθούν ευρύτερα την συμπεριφορά του ανηλίκου κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, όπως ο χρόνος που καταναλώνει σε αυτές, αλλαγές στην συναισθηματική του κατάσταση ή στην καθημερινότητα του που εμπνέουν κίνδυνο για την ασφάλεια του. Φυσικά, υπάρχουν και συμβουλές τεχνικού χαρακτήρα που μπορούν να λειτουργήσουν συνεπικουρικά με τα παραπάνω. Συγκεκριμένα, η εγκατάσταση εργαλείων και φίλτρων γονικού ελέγχου θα επιτρέψουν

³⁰⁷ «Οικογενειακή Συμφωνία για το Διαδίκτυο, Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου», ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2017/03/FAMILY-AGREEMENT.pdf>.

³⁰⁸ «Οδηγίες προς τους γονείς για την ασφάλεια των παιδιών στο Διαδίκτυο», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2017/04/parents-new-1.pdf>.

³⁰⁹ «Internet of Toys: 10 Βασικές Συμβουλές», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2018/04/internet-of-toys-greek-edition.pdf>.

στην οικογένεια να θέσει στον ανήλικο ασφαλή όρια, ώστε να τον προστατέψει τόσο απο ενδεχόμενη θυματοποίηση του όσο και απο την εκδήλωση μη αποδεκτής συμπεριφοράς. Ο εκάστοτε πάροχος δίνει συνήθως την δυνατότητα, δωρεάν, αποκλεισμού περιεχομένου ακατάλληλου για τον ανήλικο ενώ όλοι οι πάροχοι μεταξύ των οποίων και εκείνοι της κινητής τηλεφωνίας αλλά και οι κονσόλες ηλεκτρονικών παιχνιδιών, διαθέτουν τέτοιους περιορισμούς.³¹⁰

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής γονικού ελέγχου, που παρέχεται απο την Google, είναι το Google Family Link και επιτρέπει στους γονείς να ελέγχουν απο απόσταση την δραστηριότητα του ανήλικου τέκνου τους σε σταθερούς ή φορητούς υπολογιστές, σε κινητά τηλέφωνα και tablet που έχουν λειτουργικό σύστημα Android³¹¹ αλλά και σε iPhone.³¹² Ειδικότερα, η εφαρμογή επιτρέπει στους γονείς να ελέγχουν εξ αποστάσεως τα δεδομένα και την δραστηριότητα που συλλέγει η Google, να ενεργοποιούν ή να απενεργοποιούν τον γονικό έλεγχο εξ αποστάσεως ή να διαγράφουν τον λογαριασμό του παιδιού τους στην Google, ωστόσο λόγω των νόμων περί απορρήτου δεδομένων δεν επιτρέπεται η πρόσβαση των γονέων στην οθόνη του ανήλικου, τον κωδικό πρόσβασης του στην Google, να ακούν τις τηλεφωνικές συνομιλίες του ή να έχουν πρόσβαση στα μηνύματα του.³¹³ Κάτι τέτοιο γίνεται απόλυτα κατανοητό, αν αναλογιστούμε, πως μολονότι οι παραπάνω πρακτικές μπορούν να βοηθήσουν τους γονείς να προλάβουν περιστατικά θυματοποίησης ή παραβατικότητας των ανήλικων τέκνων τους στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών, εντούτοις δεν θα πρέπει να τους μετατρέψουν σε επιτηρητές των παιδιών, φύλακες και επόπτες. Η προστασία του ανήλικου δεν μπορεί να καταστρατηγεί το δικαίωμα του τελευταίου στην ελευθερία και την ιδιωτικότητα. Ο ρόλος των γονέων δεν μπορεί να είναι καταπιεστικός και εποπτικός αλλά προστατευτικός και να διαπνέεται απο εμπιστοσύνη, αγάπη και κατανόηση, αφού μόνο έτσι θα είναι αποδοτικός στην προσπάθεια αντιμετώπισης των παραπάνω ζητημάτων. Στις περιπτώσεις δε που οι γονείς κρίνουν ότι ο ανήλικος παρουσιάζει σημαντική εξάρτηση απο την τεχνολογία, μπορούν να αποταθούν σε κατάλληλους επαγγελματίες, μεταξύ των οποίων στην Γραμμή Βοήθειας Help-line, όπου επαγγελματίες με εμπειρία μπορούν να παράσχουν στην οικογένεια την απαραίτητη βοήθεια.³¹⁴ Πρέπει επομένως να καταστεί σαφές ότι τεχνικές όπως η τοποθέτηση γονικών φίλτρων, η εγκατάσταση του υπολογιστή σε χώρο με κοινή θέα όπως το σαλόνι και γενικότερα η λήψη τεχνικών μέτρων προστασίας και ελέγχου μπορεί να οριοθετήσει την δραστηριότητα του ανήλικου, αλλά δεν αρκεί. Τα μέτρα θα πρέπει να λειτουργούν συνεπικουρικά με την στάση του ίδιου του γονέα απέναντι στον ανήλικο. Οι γονείς θα πρέπει να ελέγχουν ότι ο ανήλικος ξέρει να χρησιμοποιεί

³¹⁰ «Οδηγίες προς τους γονείς για την ασφάλεια των παιδιών στο Διαδίκτυο», ο.π.

³¹¹ Android 5.1 ή νεότερη έκδοση

³¹² iOS9 ή νεότερη έκδοση. Βλ. αναλυτικά «Οδηγός για το σύστημα γονικού ελέγχου Family Link», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2019/05/google-family-link.pdf>

³¹³ ο.π.

³¹⁴ «Ασφάλεια στο Διαδίκτυο: Οδηγός για γονείς», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2019/05/google-family-link.pdf>

αποτελεσματικά τα εργαλεία αναφοράς και τις ρυθμίσεις ασφαλείας που πρέπει να λαμβάνονται,³¹⁵ θα πρέπει να είναι σίγουροι ότι οι ανήλικοι ξέρουν βασικούς κανόνες ασφαλείας κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, που να απευθυνθούν σε ανάλογα περιστατικά αλλά και ότι έχουν υιοθετήσει μια σύννομη συμπεριφορά στο διαδίκτυο με σεβασμό προς τους υπόλοιπους χρήστες.³¹⁶ Οι ίδιοι οι γονείς θα πρέπει να γνωρίζουν που να αποταθούν σε περίπτωση θυματοποίησης του ανηλίκου στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών αλλά και σε περίπτωση που διαπιστώσουν ότι ο ίδιος διαπράττει μια συμπεριφορά μη αποδεκτή. Ταυτόχρονα, οι γονείς θα πρέπει να παροτρύνουν τους ανηλίκους να ασχολούνται με δραστηριότητες εκτός διαδικτύου που θα στοχεύουν στην άμεση επαφή με τους φίλους, την χαρά και την ανεμελιά του φυσικού παιχνιδιού.

Όσα αντικειμενικά προσκόμματα και αν επιχειρήσει η οικογένεια να θέσει σε έναν ανήλικο κατά την χρήση των νέων τεχνολογιών, αν πρώτα δεν έχει δημιουργήσει ένα κλίμα ασφάλειας, αλληλοσεβασμού και εμπιστοσύνης με εκείνον τα αποτελέσματα θα είναι ανεπαρκή. Τόσο η πρόληψη και η αντιμετώπιση της θυματοποίησης του ανηλίκου στην ψηφιακή εποχή όσο και η πρόληψη και η αντιμετώπιση τυχόν παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς από τον ίδιο, προϋποθέτουν την ειλικρινή σχέση μεταξύ των δυο μερών. Την εμπιστοσύνη, την αγνή αγάπη, το ειλικρινές και έμπρακτο ενδιαφέρον, ώστε αφενός ο ανήλικος να εμπιστευτεί δίχως φόβο τυχόν συμπεριφορές που εκδήλωσε κατά την διάρκεια χρήσης των νέων τεχνολογιών και οι οποίες μπορεί να πλήγωσαν, έθιξαν ή έφεραν σε δύσκολη θέση άλλους ανθρώπους αλλά και χωρίς ντροπή να μιλήσει για περιστατικά που πλήγωσαν, έθιξαν ή έφεραν σε δύσκολη θέση τον ίδιο. Μπορεί οι γονείς να πρέπει να θέτουν όρια στους ανηλίκους, αυτό όμως δεν συνεπάγεται ότι δεν μπορούν ταυτόχρονα να έχουν με το παιδί μια σχέση ελεύθερη, φιλική κατά το δυνατό μέτρο, μια σχέση δίχως φόβο και ντροπή, ώστε ο ανήλικος να αισθάνεται άνετα να εμπιστευτεί ακόμα και τους πιο μύχιους προβληματισμούς του, πράξεις του για τις οποίες μπορεί τώρα να ντρέπεται, να μετάνιωσε αλλά δεν ήταν σε θέση να το καταλάβει την στιγμή της πράξης. Πράξεις που μπορεί να δέχτηκε ο ίδιος σε βάρος του, που του προκαλούν ντροπή ή ανασφάλεια. Η οικογένεια πρέπει να λειτουργεί σαν καταφύγιο για τον ανήλικο και οι γονείς σαν συνοδοιπόροι αλλά και ταυτόχρονα καθοδηγητές του ανηλίκου, όχι σαν τιμωροί, όχι σαν αυστηροί επόπτες. Διότι σε αυτή την περίπτωση η προσέγγιση και η επίλυση των ζητημάτων θα είναι επιφανειακή. Ο ανήλικος ενδέχεται να χρησιμοποιήσει κρυφά άλλες ηλεκτρονικές συσκευές στο σπίτι ή στο σχολείο, ώστε να μην γίνεται αντιληπτός από τους γονείς του. Εντούτοις, το πρόβλημα θα είναι υπαρκτό αλλά όχι φανερό σε όλη την διάρκεια του. Η ειλικρινής επικοινωνία μεταξύ ανηλίκων και γονέων, η αγάπη και η ειλικρίνεια είναι το μόνο όχημα για την αντιμετώπιση τέτοιων ζητημάτων, πολλώ δε μάλλον όταν τα τείχη

³¹⁵ «Οδηγίες προς τους γονείς για την ασφάλεια των παιδιών στο Διαδίκτυο», ο.π.

³¹⁶ Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2017/06/parental_tips2.pdf

μεταξύ του ψηφιακού κόσμου του ανηλικού και της πραγματικής ζωής της οικογένειας μπορούν να υψωθούν ταχύτατα και να οδηγήσουν την οικογένεια σε εσωτερικές συγκρούσεις. Οι ανήλικοι μπορούν και πρέπει να χρησιμοποιούν προς όφελος τους τις νέες τεχνολογίες, όμως, με σύνεση και ασφάλεια και οι γονείς θα πρέπει να παροτρύνουν την υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης και να βρίσκονται δίπλα στον ανήλικο με σύνεση και υπομονή.

B. Ο ρόλος του σχολείου

Συνεπικουρικός προς την συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος στην πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης αλλά και της παραβατικότητας των ανηλικών, είναι και ο ρόλος του σχολείου. Καθώς στο σχολείο ο ανήλικος περνά μεγάλο μέρος της ημέρας του, το τελευταίο μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου παρεμβαίνοντας σε περιστατικά εγκληματικής ή ευρύτερα παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλικών, ωστόσο, το αν τελικά ο ανήλικος θα προβεί σε μια τέτοια πράξη εξαρτάται και από άλλους παράγοντες.³¹⁷ Βέβαια, η παρέμβαση του σχολείου (οφείλει να) είναι δυναμική και στις περιπτώσεις θυματοποίησης του ανηλικού. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως σε περίπτωση που περιέλθουν σε γνώση ενός εκπαιδευτικού τυχόν περιστατικά βίας, όπως ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος ανηλικού, σύμφωνα με το άρθρο 23 του Ν.3500/2006 οι εκπαιδευτικοί Πρωτοβάθμιας ή Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης είναι υποχρεωμένοι να ενημερώσουν τον Διευθυντή της σχολικής μονάδας και αυτός με την σειρά του τον αρμόδιο Εισαγγελέα.³¹⁸ Αλλά και σε κάθε άλλη περίπτωση θυματοποίησης του ανηλικού, ο ρόλος των Εκπαιδευτικών πρέπει να είναι ενεργός. Όταν εντός της σχολικής μονάδας λάβουν χώρα περιστατικά βίας ή επεκταθούν περιστατικά θυματοποίησης του ανηλικού που ενδεχομένως να ξεκίνησαν αρχικά εκτός αυτού, όπως μέσω της χρήσης των νέων τεχνολογιών οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να παρεμβαίνουν, ώστε να καταστήσουν σαφές στους εμπλεκόμενους και γενικότερα σε όλους τους μαθητές ότι η βία δεν είναι λύση στα προβλήματα και ότι η σιωπή δεν τα επιλύει επίσης. Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει παράλληλα να επιμορφώνονται κατάλληλα για την πρόληψη και αντιμετώπιση της παραβατικότητας και της θυματοποίησης των ανηλικών ώστε να διαχειρίζονται αποτελεσματικά τέτοια περιστατικά, να συνομιλούν με τους μαθητές, να τους ενημερώνουν για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Πολύ σημαντική φυσικά είναι και η συνεργασία γονέων και εκπαιδευτικών, ώστε να υπάρχει αλληλοενημέρωση για τυχόν προβληματικά σημάδια στην συμπεριφορά του ανηλικού -είτε εντός της οικογενειακής εστίας είτε κατά την διάρκεια που βρίσκεται στο σχολείο- και να χαρακτηί το κατάλληλο σχέδιο δράσης.

³¹⁷Χάιδου Α., 2019σελ.53.

³¹⁸το ίδιο ισχύει και για τους Διευθυντές ιδιωτικών σχολείων αλλά και τους Υπεύθυνους πάσης φύσεως Μονάδας Προσχολικής Αγωγής. Βλ. αναλυτικά Ν3500/2006 Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις, άρθρο 23, παρ.1, ΦΕΚ 232/Α/24.10.2006. https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=7735d02e-203d-4fcc-af77-9c5a68946552

Ειδικότερα, όσον αφορά την θυματοποίηση και την εκδήλωση παραβατικότητας στα πλαίσια χρήσης των νέων τεχνολογιών, η αφιέρωση μαθημάτων σε ζητήματα τεχνολογίας, ασφαλούς πλοήγησης στο διαδίκτυο και κανόνων ορθής συμπεριφοράς κατά την χρήση αυτών, θα μπορούσε να λειτουργήσει πολύ αποτελεσματικά. Ταυτόχρονα, η στελέχωση των σχολικών μονάδων με κοινωνιολόγους και η σύσταση συμβουλίων, στα οποία θα μετέχουν και κοινωνιολόγοι και θα επιφορτίζονται με την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων που ενδέχεται να ανακύπτουν στην καθημερινότητα.³¹⁹ Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να λειτουργήσει πολύ αποδοτικά, αφού ένας κοινωνιολόγος έχοντας τις απαραίτητες γνώσεις και την κατάρτιση επί των ζητημάτων αυτών, μπορεί να είναι σε ετοιμότητα ανά πάσα στιγμή τόσο για τον εντοπισμό τους όσο και για την ορθή διαχείριση τους. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι η σχολική κοινότητα σε ορισμένες καταστάσεις και δη προβληματικές δεν παύει να λειτουργεί με παρωπίδες. Κρατώντας τις πόρτες ερμητικά κλειστές, θεωρώντας πως ένα πρόβλημα μπορεί να αυτορυθμιστεί δίχως την παρέμβαση ειδικών η κατάσταση αν μη τι άλλο οξύνεται και ένας φαύλος κύκλος ξεκινά. Οι ανήλικοι θα πρέπει να ενθαρρύνονται πρώτα από την οικογένεια και ύστερα από το σχολικό περιβάλλον να αναφέρουν περιστατικά βίας, θυματοποίησης και παραβατικής ή ειδικότερα εγκληματικής συμπεριφοράς, ώστε με τον απαραίτητο διάλογο να αντιμετωπιστούν.

Συμπληρωματικά με τα παραπάνω και στα πλαίσια μελέτης του ζητήματος υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών, αποδοτικά θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και οι εκπαιδευτικές επισκέψεις των ανηλίκων με το σχολείο τους σε δομές και Υπηρεσίες που αφορούν την χρήση των νέων τεχνολογιών και τον ψηφιακό κόσμο, ώστε να γνωρίσουν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα αυτών, τις προκλήσεις αλλά και τις μεθόδους πρόληψης και αντιμετώπισης δυσάρεστων περιστατικών. Η προώθηση ενός συστήματος αυστηρά βαθμοθηρικού, αποκλείει τον ανήλικο από άλλες δημιουργικές δραστηριότητες που οξύνουν το πνεύμα του και καλλιεργούν τα ταλέντα του όπως η μουσική, η ζωγραφική, ο αθλητισμός κ.ο.κ και ωθούν τον ανήλικο σε μια διαδικασία διαρκούς ανταγωνισμού με τους συμμαθητές του. Ο ανήλικος μαθαίνει έτσι να λειτουργεί κάτω από ένα καθεστώς πίεσης και αναζήτησης ενίοτε της τελειότητας -με λάθος τρόπο- ενώ μηχανισμοί αποφόρτισης που θα του επιτρέψουν να διοχετεύει το άγχος, την πίεση της καθημερινότητας σε μια δημιουργική ενασχόληση, εκλείπουν. Ως εκ τούτου, η συσσωρευμένη πίεση ενδέχεται να εκφραστεί με λάθος τρόπο, να τον οδηγήσει σε παραβατικές δραστηριότητες ή ακόμα και στην απομόνωσή του σε έναν κόσμο μοναχικό όπως τον ψηφιακό που μολονότι επιτρέπει την επικοινωνία με πολλούς χρήστες, δεν παύει να αποτελεί έναν κόσμο απρόσωπο και εικονικό. Στις περιπτώσεις δε που έχει επιβληθεί στον ανήλικο ποινικός σωφρονισμός, ο ρόλος της εκπαίδευσης και μάλιστα εντός του καταστήματος κράτησης μπορεί να λειτουργήσει ως ανάχωμα στην εκδήλωση περαιτέρω μη

³¹⁹Χάιδου Α., 2019, σελ.57 και ιδιαίτερα υποσημείωση 133, στο ίδιο.

σύννομης δραστηριότητας του τελευταίου. Μάλιστα, σύμφωνα με τις συστάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου η εκπαίδευση των εγκλείστων αποβλέπει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του στα πλαίσια του ποινικού σωφρονισμού και την διευκόλυνση της κοινωνικής του επανένταξης.³²⁰ Ειδικότερα, η προσπάθεια επανένταξης και κυρίως του ανηλίκου πρέπει να ξεκινά από πολύ νωρίς εντός του καταστήματος, ώστε να ενισχύονται οι ατομικές και κοινωνικές δεξιότητες του εγκλειστού ανηλίκου αλλά και τα θετικά στοιχεία της προσωπικότητας του που θα του επιτρέψουν να αντιμετωπίσει με σύννομο και αποτελεσματικό τρόπο τις προκλήσεις της καθημερινής ζωής με την έξοδο του από το καθεστώς ανελευθερίας που συνεπάγεται ο εγκλεισμός του.³²¹ Πρόκειται δηλαδή για ένα μέτρο πολύ σημαντικό και πολύ περισσότερο για έναν ανήλικο που βρίσκεται σε ποινικό σωφρονισμό και καλείται να αποφύγει περαιτέρω στιγματισμό και εμπλοκή στην εγκληματική δραστηριότητα τόσο στο πλαίσιο αυτού όσο και αργότερα στον πραγματικό κόσμο.

Παράλληλα, η πρόληψη και αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς και της θυματοποίησης των ανηλίκων στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών, μπορεί να επιτευχθεί και με τον εφοδιασμό του ανηλίκου με τις απαραίτητες γνώσεις, με την κατάλληλη εκπαίδευση που θα επιτρέψει στον ανήλικο να αναπτύξει δεξιότητες που με την σειρά τους θα τον αποτρέψουν από την διάπραξη παραβατικής δραστηριότητας.³²² Βασική θέση αποτελεί εδώ ότι η παραβατική ή ειδικότερα εγκληματική συμπεριφορά του ανηλίκου πηγάζει από την έλλειψη γνώσεων που του επιτρέπουν να ζει ως νομοταγής πολίτης.³²³ Πράγματι, ο εφοδιασμός του ανηλίκου με γνώσεις θα του επιτρέψει να ξεχωρίζει το νόμιμο από το παράνομο, το ηθικό από το ανήθικο, το κοινωνικά αποδεκτό από το μη αποδεκτό. Ο ανήλικος, με άλλα λόγια, θα είναι σε θέση να γνωρίζει εκ των προτέρων τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, τις επιπτώσεις των πράξεων του όχι μόνο για τους άλλους αλλά και για τον ίδιο. Έχοντας γνώση, εν προκειμένω, των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών αλλά και των κινδύνων που ελλοχεύει η χρήση τους, ο ανήλικος αφενός θα είναι σε θέση να προστατεύσει τον εαυτό του, να ξέρει πού να απευθυνθεί και πως να αντιδράσει σε περίπτωση που καταστεί θύμα εγκληματικής συμπεριφοράς. Ταυτόχρονα δε θα προστατεύσει και τον ίδιο του τον εαυτό από την διάπραξη παραβατικής συμπεριφοράς, αφού θα γνωρίζει πως είναι πιθανό να επιστημανθεί ενώ παράλληλα δεν θα επιθυμεί ούτε ο ίδιος την διάπραξη μιας τέτοιας

³²⁰Μαργάρα Θ., «Η εκπαίδευση ανηλίκων στα σωφρονιστικά καταστήματα: Η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας» στο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας», Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Φαρσεδάκη Ι. (επιμέλεια: Χαλκιά Α.), Τόμος 2, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ.1316-1317.

³²¹Πιτσελά Α., «Εκπαίδευση στην φυλακή» στο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας», Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Φαρσεδάκη Ι. (επιμέλεια: Χαλκιά Α.), Τόμος 2, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ.1545.

³²²Φαρσεδάκης Ι., «Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005 (β), σελ.134.

³²³ο.π.

συμπεριφοράς. Η γνώση αποτελεί δύναμη και το σχολικό περιβάλλον οφείλει να στοχεύει στην προστασία του ανηλίκου με εργαλείο την γνώση και άξονα το συμφέρον του.

Γ. Η αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου

Η αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου ή στην θυματοποίηση του περιγράφεται στο Δίκαιο ανηλίκων. Ειδικότερα, το Δίκαιο ανηλίκων ασχολείται με ανήλικους δράστες και θύματα αξιόποινων πράξεων, ορίζει αδικήματα που αφορούν αξιόποινες πράξεις που αφορούν τον ανήλικο ως θύμα, προβλέπει για τους ανήλικους δράστες ειδικά ποινικά αδικήματα που δεν αφορούν τους ενηλίκους όπως είναι η απαγόρευση συμμετοχής σε τυχερά παιχνίδια εφόσον δεν έχουν συμπληρώσει το 17ο έτος της ηλικίας τους, προβλέπει τον τρόπο μεταχείρισης των ανηλίκων αλλά και ειδικό δικαστήριο ανηλίκων (Ν.3315/1995), αρμόδιο για την εκδίκαση υποθέσεων που εμπλέκονται ανήλικοι, την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων (Ν.378/1996) καθώς και Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων (Ν.2298/1995).³²⁴ Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα δικαστήρια ανηλίκων προβλέπονται στο άρθρο 96 παρ.3 του ελληνικού Συντάγματος και η στελέχωση τους γίνεται απο δικαστικούς λειτουργούς που διορίζονται με Προεδρικό Διάταγμα, έχουν διετή θητεία, η οποία μπορεί να ανανεωθεί εκ νέου για μια διετία. Επιλέγονται με απόφαση του Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου και κατόπιν πρότασης του Υπουργού Δικαιοσύνης. Κατά προτίμηση, επιλέγονται πρωτοδίκες ή εφέτες με ειδικές γνώσεις σε ζητήματα ανηλίκων και γνωρίζουν μια τουλάχιστον ξένη γλώσσα.³²⁵ Όσον αφορά την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, λειτουργεί στην Ελλάδα απο το 1958. Εποπτεύεται απο τον αρμόδιο Δικαστή ανηλίκων και την Διεύθυνση Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Ο ρόλος του συνίσταται στην επικοινωνία με τον ανήλικο και το περιβάλλον του, στην διερεύνηση των συνθηκών ζωής του και στην σύνταξη σχετικής έκθεσης, η οποία είναι απόρρητη και διαβιβάζεται μόνο στον Δικαστή ανηλίκων και σε όσους είναι επιφορτισμένοι με την επιμέλεια και την προστασία τους.³²⁶ Απο την άλλη, οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων αποσκοπούν στην πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων και εφόσον διαθέτουν την απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή και το κατάλληλο προσωπικό παρέχουν στον ανήλικο που έχει υποβληθεί σε αναμορφωτικά μέτρα όπως επίσης και σε όσους έχουν απολυθεί απο ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή σωφρονιστικό κατάστημα ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη ή γενικότερα σε ανηλίκους που δυσκολεύονται να προσαρμοστούν στο κοινωνικό τους περιβάλλον, την απαραίτητη βοήθεια.³²⁷ Γενικότερα, η πρόληψη της μη σύννομης δραστηριότητας εκ μέρους του

³²⁴Ρομπόκου-Καραγιάννη Α. «Κοινωνική προστασία των ανηλίκων στην Ελλάδα», τόμος Α', εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σελ.138.

³²⁵ο.π.

³²⁶ο.π, σελ.141.

³²⁷το ίδιο, σελ.142.

ανηλικού, της περιθωριοποίησης του μπορεί να καταστεί εφικτή αφενός προλαμβάνοντας την απόδοση της ετικέτας στον ανήλικο, του χαρακτηρισμού του ως εγκληματία αλλά και με ένα σύνολο μέτρων που μεταξύ άλλων θα αποβλέπουν σε συστάσεις προς τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, στην απαγόρευση σκληρών μέτρων σωφρονισμού αλλά και στην εξασφάλιση της υπάκουης και πειθαρχημένης στάσης του ανηλικού στην οικογένεια, το σχολείο κ.ο.κ.³²⁸

Η συμβολή της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος

Συνεπικουρικά προς τα παραπάνω, λειτουργεί και η *Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος (Δ.ΔΙ.Η.Ε)*, στην οποία και πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στα πλαίσια εκπόνησης της παρούσας Διπλωματικής εργασίας. Η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, συστήθηκε με το Προεδρικό Διάταγμα 178/2014 με έδρα την Αθήνα ενώ στο ίδιο Π.Δ προβλέφθηκε και η ίδρυση της Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος με έδρα την Θεσσαλονίκη.³²⁹ Η Υπηρεσία υπάγεται απευθείας στον Αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας και αποβλέπει στην πρόληψη, την έρευνα και την καταστολή *εγκλημάτων ή αντικοινωνικών συμπεριφορών*, που διαπράττονται μέσω του διαδικτύου ή άλλων μέσω ηλεκτρονικής επικοινωνίας.³³⁰

Όπως προαναφέρθηκε, η Δ.ΔΙ.Η.Ε αποβλέπει τόσο στην πρόληψη όσο και στην αντιμετώπιση της εγκληματικής ή παραβατικής συμπεριφοράς. Προς επίρρωση αυτών, η Υπηρεσία προβαίνει σε καινοτόμες δράσεις όπως:³³¹

- η *λειτουργία του ιστοτόπου cyberkid.gr*, στην οποία η οικογένεια και ο ανήλικος μπορούν να ενημερωθούν για την ορθή αξιοποίηση της τεχνολογίας προς όφελος τους
- η *λειτουργία εφαρμογών cyberkid* για φορητές συσκευές, που αποβλέπει στην ενημέρωση της οικογένειας για την ασφαλή πλοήγηση στο διαδίκτυο, αλλά και την προστασία από τους κινδύνους που ελλοχεύουν από την μη συνετή χρήση. Μάλιστα, στις εφαρμογές υπάρχει η δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας με την Δ.ΔΙ.Η.Ε με την χρήση ειδικού κουμπιού στην εφαρμογή ενώ υπάρχει και η δυνατότητα ψυχαγωγίας μέσα από τα παρεχόμενα παιχνίδια της εφαρμογής.
- η *διοργάνωση ημερίδων ασφαλούς πλοήγησης*, που διοργανώνονται σε όλη την ελληνική επικράτεια με σκοπό την ενημέρωση των γονέων, των μαθητών και των εκπαιδευτικών για

³²⁸Πιτσελά Α. «Καλές πρακτικές πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα» στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. «Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό συνέδριο για τα τριάντα χρόνια δράσης της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ.177 .

³²⁹http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=8194.

³³⁰το ίδιο.

³³¹το ίδιο.

ζητήματα διαδικτυακής βίας, πρόληψης και αντιμετώπισης που σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες.

- η διοργάνωση συνεδρίων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και συγκεκριμένα κατά τα έτη 2012 έως και 2016 όπου με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Ασφαλούς Πλοήγησης στο Διαδίκτυο διοργανώθηκαν πέντε διαδοχικά ετήσια Συνέδρια με την συμμετοχή εξειδικευμένων επιστημόνων από την Ελλάδα και το εξωτερικό.
- η πραγματοποίηση τηλεδιασκέψεων με σχολικές μονάδες, που επιτρέπει την σύνδεση σε πραγματικό χρόνο ώστε να επιτυγχάνεται η διαδραστικότητα μεταξύ των δύο μερών.
- η παραγωγή και προβολή τηλεοπτικών ραδιοφωνικών σποτ με σκοπό την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση του κοινού για την προστασία από τους κινδύνους του διαδικτύου.
Ενδεικτικά αναφέρονται τηλεοπτικά σποτ που αφορούν του αόρατους κινδύνους του διαδικτύου (2010), την πρόληψη και αντιμετώπιση του διαδικτυακού εκφοβισμού και τους κινδύνους επαφής με αγνώστους στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών (2014).
- συγγραφή και διανομή ενημερωτικών φυλλαδίων, τα οποία μάλιστα διατίθενται και σε ψηφιακή μορφή.
- η διοργάνωση εκπαιδευτικών επισκέψεων ύστερα από τα αιτήματα που δέχεται η Υπηρεσία από σχολεία και φορείς που επιθυμούν την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών επισκέψεων στις εγκαταστάσεις της Υπηρεσίας.
- η συμμετοχή στο Πληροφοριακό Κέντρο της ΕΛ.ΑΣ στην ΔΕΘ, όπου οι πολίτες κατά την 79η και 80η ΔΕΘ είχαν την δυνατότητα να ενημερωθούν για την ασφαλή πλοήγηση στο διαδίκτυο
- η ενεργός παρουσία στα κοινωνικά δίκτυα, όπως μέσω της σελίδας Cyberkid στο Facebook και @cyberalertGR στο Twitter.
- η διατήρηση του ιστοτόπου Feelsafe με σκοπό την από κοινού επιστημονική και συστηματική μελέτη ζητημάτων τις ηλεκτρονικές συναλλαγές, ώστε έμποροι και καταναλωτές να ενημερωθούν για τους διαδικτυακούς κινδύνους και τους κανόνες ασφαλούς συμπεριφοράς κατά τις εμπορικές συναλλαγές.

Συμπληρωματικά με τα παραπάνω, στην προσπάθεια πρόληψης και αντιμετώπισης της θυματοποίησης αλλά και της παραβατικότητας των ανηλίκων στα πλαίσια χρήσης των νέων τεχνολογιών, η Δ.ΔΙ.Η.Ε συμμετέχει ενεργά σε καμπάνιες ενημέρωσης του κοινού, όπως η καμπάνια «Say No!» της Ευροπλ που αποσκοπούσε στην ενημέρωση των πολιτών αναφορικά με το φαινόμενο του σεξουαλικού εκβιασμού και εξαναγκασμού των παιδιών μέσω διαδικτύου, γνωστού

και ως sextortion.³³²

Η Δ.ΔΙ.Η.Ε στην χώρα μας, εν αντιθέσει με τις αντίστοιχες Υπηρεσίες του εξωτερικού που ασχολούνται μόνο με τα εγκλήματα που διαπράττονται στο διαδίκτυο, ασχολείται τόσο με τα εγκλήματα που διαπράττονται μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή ή άλλου ηλεκτρονικού συστήματος πληροφοριών (computer crimes) όσο και με τα εγκλήματα που διαπράττονται μέσω της σύνδεσης στο διαδίκτυο (cyber crimes). Η Υπηρεσία βρίσκεται στην διάθεση του κοινού 24ώρες το 24ώρο, κάθε ημέρα της εβδομάδας μεριμνώντας για την προστασία των χρηστών των νέων τεχνολογιών αλλά και για την αντιμετώπιση των παραβατικών ή ειδικότερα εγκληματικών συμπεριφορών εκ μέρους τους. Σύμφωνα με την ενημέρωση που λάβαμε κατά την επίσκεψη στην Δ.ΔΙ.Η.Ε, στο πλαίσιο εκπόνησης του παρόντος πονήματος, η τελευταία λαμβάνει γνώση των περιστατικών είτε αυτοπροσώπως απο τον ίδιο τον παθόντα είτε μέσω της δράσης της Europol, της Interpol ή του FBI είτε μέσω ηλεκτρονικών μέσων, τα οποία μπορούν να αξιοποιήσουν οι πολίτες για την καταγγελία των περιστατικών. Ειδικότερα, οι τελευταίοι μπορούν να αποταθούν στην Υπηρεσία μέσω της ηλεκτρονικής φόρμας καταγγελιών που διατίθεται στην ηλεκτρονική σελίδα της Ελληνικής Αστυνομίας³³³ μέσω email,³³⁴ τηλεφώνου³³⁵ ή fax,³³⁶ μέσω των εφαρμογών Feelsafe και Cyberkid ή ακόμα και μέσω των κοινωνικών δικτύων.³³⁷ Αφού η Υπηρεσία λάβει γνώση ενός περιστατικού που αφορά τον κύκλο αρμοδιοτήτων της, ενημερώνει τον αρμόδιο Εισαγγελέα ώστε να ακολουθήσει σχετική έρευνα ενώ η εξέταση του ανήλικου θύματος πραγματοποιείται με την παρουσία αρμόδιου ψυχολόγου της Υπηρεσίας. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε πως η αναφορά των περιστατικών στις αρμόδιες Υπηρεσίες είναι πολύ σημαντική, ώστε να προληφθούν περιστατικά περαιτέρω θυματοποίησης του ατόμου και πολύ περισσότερο του ανήλικου χρήστη. Ο ανήλικος, συχνά, δεν είναι σε θέση να αξιολογήσει το μέγεθος και το κόστος μιας κατάστασης είτε είναι ο ίδιος δράστης είτε θύμα μιας συμπεριφοράς με την χρήση των νέων τεχνολογιών αλλά και γενικότερα οποιασδήποτε μη σύννομης συμπεριφοράς. Υπο τις ισχύουσες συνθήκες, η Δ.ΔΙ.Η.Ε αντιλαμβανόμενη την επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης επιχειρεί να καταστήσει το έργο της περισσότερο αποδοτικό και φιλικά προσκείμενο προς τους ανηλίκους, ώστε η διατήρηση του επίσημου προφίλ της Υπηρεσίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποβλέπει στην πρόληψη και ενημέρωση των ατόμων και πρωτίστως των ανηλίκων. Παράλληλα, πολύ σημαντική είναι και η λειτουργία του ιστοχώρου Cyberkid. Η πλατφόρμα, διακρίνεται σε επιμέρους θεματικές ενότητες αλλά και ανάλογα με την ηλικία του ανηλίκου, παρέχοντας σε καθεμία εξ αυτών τις αντίστοιχες

³³²<https://cyberalert.gr/sayno/>.

³³³<http://portal.astynomia.gr>.

³³⁴ccu@cybercrimeunit.gov.gr ή ydheve@cybercrimeunit.gov.gr για την Υποδιεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος (Υ.ΔΙ.Η.Ε).

³³⁵11188.

³³⁶213-1527471 ή 213-1527666 για την Υ.ΔΙ.Η.Ε.

³³⁷Όπου στο Facebook το προφίλ της Υπηρεσίας βρίσκεται στον σύνδεσμο <https://www.facebook.com/cyberkid.gov.gr> ενώ στο Twitter @cyberalertGR.

συμβουλές, παιχνίδια εκμάθησης διαδικτυακής συμπεριφοράς για τον ανήλικο αλλά και πληροφορίες για τον ίδιο και τους γονείς, ώστε να μπορούν να προσεγγίζουν τα ζητήματα αποτελεσματικά και σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες κάθε ηλικιακής ομάδας.³³⁸

Εντούτοις, όπως πολλές φορές έχει επισημανθεί στο παρόν πόνημα, νέα τεχνολογία δεν συνιστά μόνο το διαδίκτυο και επομένως η θυματοποίηση του ανηλίκου ή αντίστοιχα η μη σύννομη συμπεριφορά του, μπορούν να καταστούν εφικτές όχι μόνο κατά την πλοήγηση του στο διαδίκτυο ή με την χρήση αυτού αλλά και με κάθε πληροφοριακό σύστημα όπως η κινητή συσκευή, τα tablet κ.ο.κ. Αντιλαμβανόμενη το ζήτημα αυτό αλλά και τις προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, η Δ.ΔΙ.Η.Ε στοχεύει στην πρόληψη και αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων ενημερώνοντας το κοινό με τους τρόπους που αναφέρθηκαν παραπάνω αλλά και φυλλάδια και ηλεκτρονικό ψηφιακό υλικό που αφορά θέματα όπως, μεταξύ άλλων, η προστασία κατά την κοινωνική δικτύωση με την χρήση κινητής συσκευής, iPad και tablet, η εγκατάσταση εργαλείων και φίλτρων γονικού ελέγχου, η προστασία της κινητής συσκευής αλλά και εκπαιδευτικό οπτικοακουστικό υλικό (video) ή ψηφιακά παιχνίδια, στα οποία ο ανήλικος μαθαίνει τους κινδύνους των νέων τεχνολογιών αλλά και πως να αντιδράσει σε αντίστοιχες περιπτώσεις.

Έχοντας αναφερθεί στα παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι ζητήματα θυματοποίησης και παραβατικότητας των ανηλίκων και εν προκειμένω στον κόσμο της τεχνολογίας, απαιτούν δράση συντονισμένη, αποτελεσματική και στοχευμένη. Με όπλο την γνώση και άξονα τα δικαιώματα του ανηλίκου, η προστασία του μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικά. Η γνώση είναι δύναμη. Εξοπλίζοντας τον ανήλικο με γνώση, εμφυσώντας του υψηλά ιδανικά και την αξία της δια βίου μάθησης ο ανήλικος μαθαίνει να προστατεύει τον εαυτό του από τους κινδύνους της καθημερινής ζωής αλλά και από τον ίδιο τον εαυτό, όταν η απειρία και η παρορμητικότητα του νεαρού της ηλικίας του ενδέχεται να τον οδηγήσουν σε πράξεις για τις οποίες αργότερα θα μετανιώσει. Ζώντας σε ένα αρμονικό οικογενειακό περιβάλλον, έχοντας υγιείς σχέσεις με την οικογένεια του αλλά και το ευρύτερο περιβάλλον του ο ανήλικος δεν θα έχει ανάγκη να προβεί σε εγκληματικές ή παραβατικές συμπεριφορές. Γνωρίζοντας το κόστος αυτών των πράξεων θα επιχειρεί να τις αποφύγει και να διοχετεύσει την ένταση και το άγχος του σε δημιουργικές ασχολίες. Αντίστοιχα, στην περίπτωση ενδεχόμενης θυματοποίησης του η οικοδόμηση μιας ισχυρής προσωπικότητας και η θωράκιση της με υπομονή και δυναμισμό θα του επιτρέψουν να αποφύγει φαινόμενα θυματοποίησης του αλλά ακόμα και αν συμβεί κάτι τέτοιο θα τον βοηθήσουν να ξέρει πως και πού να απευθυνθεί.

³³⁸<https://www.cyberkid.gov.gr/>

Επίλογος

Οι νέες τεχνολογίες έχουν αναμφισβήτητα κάνει δυναμικά την εμφάνιση τους παρέχοντας πλήθος ευεργετημάτων σε ποικίλους τομείς της καθημερινότητας. Η αλόγιστη και για αθέμιτους σκοπούς, ωστόσο, χρήση τους ενέχει κινδύνους και ιδιαίτερα για τους νεότερους χρήστες της που συχνά δεν διαθέτουν την ωριμότητα και την γνώση για να τους αποφύγουν.

Τόσο η θυματοποίηση όσο και η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς του ανηλίκου στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών, αποτελούν παθογένεια σε μια κοινωνία αλλά ταυτόχρονα και φυσικό επακόλουθο της ελλιπούς κοινωνικοποίησης, της έλλειψης ουσιαστικού διαλόγου με την οικογένεια, παιδείας αλλά και στρατηγικών πρόληψης και αντιμετώπισης αυτών των ζητημάτων απο την ίδια την πολιτεία. Δυστυχώς, η επιδίωξη ενός κράτους για άμεσα αποτελέσματα με χαμηλό οικονομικό κόστος δεν μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα. Διότι τα αποτελέσματα αυτά είναι μονάχα παροδικά και ένας φαύλος κύκλος ξεκινά. Η αποτελεσματική αντιμετώπιση ενός ζητήματος όπως το εγκληματικό φαινόμενο, προϋποθέτει την λήψη μέτρων με μακροπρόθεσμα αποτελέσματα ακόμα και αν το οικονομικό κόστος είναι πολύ μεγαλύτερο ή έστω τον συνδυασμό των δύο όπου είναι εφικτό. Αφενός δηλαδή μέτρα πυροσβεστικά που θα αμβλύνουν τις έκρυθμες καταστάσεις με ταυτόχρονη μελέτη και εφαρμογή μέτρων που θα έχουν αποτέλεσμα και διάρκεια στον χρόνο. Πολύ δε περισσότερο όταν στα ζητήματα αυτά εμπλέκονται και ανήλικοι, όπως στο θέμα που πραγματεύτηκε το παρόν πόνημα. Δεν αξίζει άραγε να επενδύσουμε σε έναν ανήλικο; Δεν αξίζει να επενδύσεις στην πρόληψη της εμπλοκής ενός ανηλίκου με το έγκλημα είτε ως θύματος είτε ως δράστη, όταν ένας ανήλικος είναι στην ουσία το μέλλον ενός τόπου; Η δευτερογενής και η τριτογενής πρόληψη της εγκληματικότητας δεν συνιστούν στην ουσία πρόληψη της εγκληματικότητας αλλά πρόληψη περαιτέρω υποτροπής μιας εγκληματικής δραστηριότητας. Όταν φτάσεις στο έγκλημα πως να μιλήσεις για πρόληψη, αφού απευθύνεσαι σε ένα άτομο που έχει διαπράξει ήδη μια πράξη που αποτελεί άρα τετελεσμένο γεγονός;

Στο πλαίσιο χρήσης των νέων τεχνολογιών και της ανωνυμίας που παρέχουν ενίοτε στον χρήστη, της δυνατότητας ασύγχρονης και απομακρυσμένης επικοινωνίας με υπέρβαση των γεωγραφικών ορίων και των χρονικών περιορισμών, η λήψη μέτρων πρόληψης καθίσταται αδήριτη ανάγκη. Όπως χαρακτηριστικά επεσήμανε ο Gary Marx, η τεχνολογία είναι ουδέτερη ώστε είναι ο τρόπος χρήσης και ο σκοπός για τον οποίο την χρησιμοποιούμε που τελικά θα της προσδώσει θετική ή αρνητική χροιά. Σε έναν κόσμο ενίοτε δαιδαλώδη όπως των νέων τεχνολογιών, η συνεργασία κοινωνικοποιητικών θεσμών όπως η οικογένεια, το σχολείο και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου είναι η μόνη που μπορεί να επιτύχει τα μέγιστα δυνατά αποτελέσματα τόσο στην πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης του ανηλίκου όσο και της εκδήλωσης εγκληματικής ή ευρύτερα παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του, που όπως προαναφέρθηκε φαίνεται να παρουσιάζουν

ποσοτική και ποιοτική μεταβολή συγκριτικά με τις παραδοσιακές μορφές τους. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, το ζήτημα χρήζει περαιτέρω μελέτης αφού όπως αναφέρθηκε ήδη στα κεφάλαια του παρόντος, τα παραδείγματα που αναφέρονται εδώ είναι μονάχα ενδεικτικά και αντιπροσωπεύουν τις συχνότερες μορφές θυματοποίησης και παραβατικότητας των ανηλίκων υπο την επίδραση των νέων τεχνολογιών και επομένως θα πρέπει να μελετηθούν σε βάθος και οι υπόλοιπες περιπτώσεις θυματοποίησης ή παραβατικότητας που εμφανίζονται στην χώρα μας με μικρότερη μεν συχνότητα.

Στην πράξη, η ζωή στον πραγματικό κόσμο δεν αποτελεί ένα καλοκουρδισμένο ρολόι όπου όλα ακολουθούν μια γραμμική πορεία και αυστηρό προγραμματισμό. Κάθε άνθρωπος είναι διαφορετικός και κάθε παράγοντας επενεργεί με διαφορετικό τρόπο στον καθένα, ώστε οι προκλήσεις πάντοτε διαφέρουν. Ταυτόχρονα καθώς η τεχνολογία φαίνεται να βρίσκεται ένα βήμα μπροστά απο τον νομοθέτη, πράξεις που τώρα δεν συνιστούν έγκλημα αύριο ίσως ποινικοποιηθούν αλλά και το αντίστροφο, ώστε απαιτείται επαγρύπνηση στις διαρκείς ανακατατάξεις. Η ανεμελιά της νιότης, το ανώριμο της ηλικίας, ένα αστείο ή ο θυμός μπορεί να οδηγήσουν τον ανήλικο σε πράξεις καταστροφικές για το μέλλον του και άλλοτε να τον εκθέσουν σε κινδύνους που μπορεί να του προκαλέσουν ανεπανόρθωτη βλάβη. Σε αντιστάθμισμα αυτών, καθοριστικής σημασίας είναι πρωτίτως ο εφοδιασμός του ανηλίκου με όλα εκείνα τα απαραίτητα μέσα που θα τον βοηθήσουν να ακολουθεί σύννομη συμπεριφορά, να πορεύεται με σεβασμό και σύνεση στην ζωή και εν προκειμένω να αξιοποιεί την τεχνολογία προς όφελος για την πρόοδο του. Οι ανήλικοι θα πρέπει να ενθαρρύνονται και σε ασχολίες εκτός διαδικτύου και νέων τεχνολογιών. Ασχολίες δημιουργικές, εκτονωτικές ώστε να αποφορτίζονται μέσα απο το παιχνίδι και την ευγενή άμιλλα. Φυσικά, καθώς οι νέες τεχνολογίες αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας, οι νέοι δεν χρειάζεται να τις εγκαταλείψουν αλλά να παροτρύνονται να τις αξιοποιούν με σύνεση και ασφάλεια.

Τα ζητήματα που εξετάστηκαν στην παρούσα διπλωματική εργασία, χρήζουν περαιτέρω μελέτης λόγω της ιδιαιτερότητας και της φύσης του αντικείμενου που μελετήθηκε. Παράλληλα αφενός λόγω του ότι η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε αντλήθηκε έως τα τέλη Μαΐου του τρέχοντος έτους και αφετέρου ενόψει των αλλαγών που πρόκειται να ισχύσουν στον Ποινικό Κώδικα της χώρας μας από την 1^η Ιουλίου 2019, η εκ νέου μελέτη και σύγκριση με τα νέα δεδομένα κρίνεται απαραίτητη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδης Στ., «Εγκληματολογία», εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1989

Αλεξιάδης Στ., «Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας», εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1253a 1-5 και Α, 1252b - 1253a 33

Βλάχου Β., «Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19ο αιώνα. Η γένεση της Εγκληματολογίας», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003

Βλάχου Β., «Η εξέλιξη των εγκληματολογικών θεωριών για την βία και την επιθετικότητα», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008

Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., «Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό συνέδριο για τα τριάντα χρόνια δράσης της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Castells M., «Ο Γαλαξίας του Διαδικτύου. Στοχασμοί για το διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία» (Αστερίου Ε. μετάφραση), εκδόσεις Καστανιώτη, 2005

«Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας», Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Φαρσεδάκη Ι. (επιμέλεια: Χαλκιά Α.), Τόμος 2, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

«Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις» (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α.: διεύθυνση έκδοσης), Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του ανθρώπου με την συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Κατσιαράκη Ε., «Οικογένεια και Παραβατικότητα», εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004

Κελεσιδου Α., «Πορνογραφία ανηλίκων - προαγωγός της το διαδίκτυο;», ηλεκτρονικό περιοδικό Expressis Verbis Law Journal, ELSA, Thessaloniki, τεύχος1, 2017
<http://ejournals.lib.auth.gr/XVLaw/article/view/5896>

Κιούπης Δ., «Το έγκλημα της παιδικής πορνογραφίας στο διαδίκτυο» στα Πρακτικά 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και της Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012

Κόκκινος Κ., Αντωνιάδου Ν., «Κυβερνο-εκφοβισμός και κυβερνο-θυματοποίηση σε παιδιά και εφήβους: Συχνότητα εμφάνισης και παράγοντες επικινδυνότητας» ,Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση, Εργαστήριο Παιδαγωγικών Ερευνών & Εφαρμογών Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τόμος 1, Τεύχος 1, 2013

Κουράκης Ν., «Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της» , Ποινικά Χρονικά, ΝΘ΄ 2009, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://courakis.gr/images/stories/pdf/morfes-sxolikis-bias.pdf> και <http://courakis.gr/arthra-keimena>

Κουράκης Ν., «Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων», 2η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 2012

Κουράκης Ν., «Η πορνογραφία ανηλίκων στο διαδίκτυο (άρθρο 348Α ΠΚ).Τα όρια μιας δημοκρατικής και εφικτής ποινικής καταστολής της». περιοδικό Εγκληματολογία, τεύχος 1, 2012

Κουράκης Ν., «Ο Εθισμός στο Διαδίκτυο»στο «Εξαρτήσεις στην Εφηβεία. Οι κίνδυνοι, η πρόληψη και η αντιμετώπιση τους» (Κουμούλα Α., Σκλάβου Κ. επιστημονική επιμέλεια, επιμέλεια έκδοσης: Σταφυλά Θ.) , Τμήμα Ψυχιατρικής Παιδιών και εφήβων του Γενικού Νοσοκομείου Αττικής ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΕΙΟ-ΑΜΑΛΙΑ ΦΛΕΜΙΝΓΚ Ν.Π.Δ.Δ, Αθήνα, 2013

Λάζος Γ., «Πληροφορική και Έγκλημα», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001

Μαργάρα Θ., «Η εκπαίδευση ανηλίκων στα σωφρονιστικά καταστήματα: Η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας» στο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας», Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Φαρσεδάκη Ι. (επιμέλεια: Χαλκιά Α.), Τόμος 2, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Νταφούλης Β., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο (I.A.D): Παρεμβάσεις σε εφήβους και γονείς» στα Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012

Παπαθανασίου Α., Γερμανός Γ., «Εξέλιξη και ανάπτυξη νέων μορφών ψηφιακής εγκληματικότητας στον Κυβερνοχώρο σε εποχές κρίσης», Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Κουράκη Ν., Αθήνα, 2014, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο

<http://crime-in-crisis.com/%CE%B5%CE%BE%CE%AD%CE%BB%CE%B9%CE%BE%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7%CE%BD%CE%AD%CF%89%CE%BD%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CF%8E%CE%BD%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9/>

Πιτσελά Α., «Καλές πρακτικές πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα» στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. «Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό συνέδριο για τα τριάντα χρόνια δράσης της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Πιτσελά Α., «Εκπαίδευση στην φυλακή» στο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της Εγκληματολογίας», Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Φαρσεδάκη Ι. (επιμέλεια: Χαλκιά Α.), Τόμος 2, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Πιτσελά Α., «Καλές πρακτικές πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα» στο «Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις» (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α.: διεύθυνση έκδοσης), Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του ανθρώπου με την συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Ρομπόκου-Καραγιάννη Α., «Κοινωνική προστασία των ανηλίκων στην Ελλάδα», τόμος Α', εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007

Ritzer G., «Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία» (Χρηστίδης Γ. μετάφραση, Κουταντζόγλου Ι. επιμέλεια), εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2012

Σιώμος Κ., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο: Νεότερα Ελληνικά και Διεθνή Δεδομένα» στα Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012

Σπυρόπουλος Φ., «Digital και cyberbullying και αθέμιτη χρήση ηλεκτρονικών πληροφοριών ως το “bullying του μέλλοντος” Γνώση και πρόληψη» στα Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας, Υπηρεσία Οικονομικής Αστυνομίας και Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2013

Σφακιανάκης Ε., Σιώμος Κ., Φλώρος Γ., «Εθισμός στο διαδίκτυο και άλλες συμπεριφορές υψηλού κινδύνου», εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012

Φαρσεδάκης Ι., «Στοιχεία Εγκληματολογίας», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005 (α)

Φαρσεδάκης Ι., «Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005 (β)

Φαρσεδάκης Ι., «Το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και η αντιμετώπισή του», Π.Μ.Σ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2009, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://criminology.panteion.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=386:%CF%84%CE%BF%CE%AD%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%BF%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B7%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CF%84%CF%8E%CF%80%CE%B9%CF%83%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85&catid=128&Itemid=717&lang=el

ΦΕΚ 62/Α/5-4-2018

Φισούν Β., «Διαδικτυακός εκφοβισμός, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου» στα Πρακτικά 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπο την αιγίδα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και της Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012

Χάιδου Α., «Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του Εγκληματικού Φαινομένου», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996

Χάιδου Α., «Σύγχρονη τεχνολογία και κοινωνικός έλεγχος» στο Χάιδου Α., «Εγκληματολογικά Κείμενα. Ανήλικοι, Ναρκωτικά, Κοινωνικός Έλεγχος», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003

Χάιδου Α., «Εγκληματολογικά Κείμενα. Ανήλικοι, Ναρκωτικά, Κοινωνικός Έλεγχος», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003

Χάιδου Α., «Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές Προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος», 2η έκδοση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2019

Ξενόγλωσση

Asongu S., Izengbua Orim S.M, Chikaodi Nwachukwu J., «Crime and Social Media», ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/330533777_Crime_and_Social_Media

Bocij P., Mac Farlane L. «Cyberstalking; The technology of hate», The Police Journal, 76, 2003 και **Bocij P., Mac Farlane L.** «Seven fallacies about cyberstalking», Prison Service Journal, 149, 2003 όπως παραπέμπεται στο **Roberts L.** «Jurisdictional and definitional concerns with computer-mediated interpersonal crimes: An analysis on Cyber Stalking, International Journal of Cyber Criminology», Vol.2, Issue 1, January 2008

Boyd D. M., Ellison N.B., «Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship», Journal of Computer-Mediated Communication, 2008

Cappello G., «Cyberbullying & Company. From Myths to Empirical Evidence» στα Πρακτικά του 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου του Ευρωπαϊκού Δικτύου κατά του Σχολικού Εκφοβισμού «Το Φαινόμενο του Εκφοβισμού στο Σχολικό και Διαδικτυακό Περιβάλλον. Με το Βλέμμα στην Ευρώπη», European Antibullying Network, 11-12 Ιουνίου 2014, Athens Ledra Hotel, Αθήνα

Carr J., «Online Crimes against children στο Cybercrimes», Freedom from Fear magazine, United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law and Basel Institute of Governance, July 2010, Issue no 7

Chadwick Sh., «Impacts of Cyberbullying, Building Social and Emotional Resilience in Schools», Springer, North Ryde, NSW Australia, 2014

Chalfen R., «It's only a picture: sexting, smutty snapshots and felony charges», Visual Studies, Vol.24, No3, Routledge, December 2009

Chou, T., and Ting, C., «The role of flow experience in cybergame addiction», Cyber Psychology and Behavior, 6(6), 2003, p.663–675 όπως παραπέμπεται στο Χατζούδης Δ., Αυλωνίτης Κ., Σαρηγιαννίδης Λ., Μαδυτινός Δ., «Παράγοντες που επηρεάζουν την συμμετοχή σε διαδικτυακά παιχνίδια: μια εμπειρική έρευνα», Εθνικό Συνέδριο Διοίκησης και Οικονομίας (ΕΣΔΟ), Καβάλα, 2010

Christiansen, J. R. & Blake, R. H., «The grooming process in father daughter incest». στο Horton A. L. (Ed.), «The Incest Perpetrator: A Family Member No One Wants to Treat», Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc, 1990 όπως παραπέμπεται από Craven S., Brown S., Gilchrist E. «Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations», Journal of Sexual Aggression: An international, interdisciplinary forum for research, theory and practice, November 2006, Vol. 12, No. 3, 2006

Clarke R., «Technology, Criminology and Crime Science», European Journal on Criminal Policy and Research, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004

Craven S., Brown S., Gilchrist E., «Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations», Journal of Sexual Aggression: An international, interdisciplinary forum for research, theory and practice, November 2006, Vol. 12, No. 3, 2006

Davidson J., Gottschalk P., «Characteristics of the Internet for criminal child sexual abuse by online groomers», Criminal Justice Studies: A Critical Journal of Crime, Law and Society , 24 (1), 2011

Egenfeldt-Nielsen S., Smith J.H., Tosca Pajares S., «Understanding Video Games: The Essential Introduction», Routledge Taylor and Francis e-Library, 2009

Gillespie A., «Child protection on the internet: challenges for criminal law», Child and Family Law Quarterly, 14, 2002 όπως παραπέμπεται στο Craven S., Brown S., Gilchrist E, « Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations», Journal of Sexual Aggression: An international, interdisciplinary forum for research, theory and practice, November 2006, Vol. 12, No.3, 2006

Griffiths M., Wood R., «Risk Factors in Adolescence: The Case of Gambling, Videogame Playing, and the Internet», Journal of Gambling Studies Vol. 16, No. 2/3, 2000

«**Cyberbullying Among Young People**», Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs-European Parliament's Committee on Civil Liberties, July 2016

, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

«**High Tech Crime Brief. Concepts and Terms**», The Australian High Tech Crime Centre, 2005/01

Hinduja S., Patchin J.W., «Overview of Cyberbullying», White House Conference on Bullying Prevention, March, 2011

ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/33128678/White_House_White_Paper_Overview_of_Cyberbullying

Hirschi T., «Causes of Delinquency», University of California Press, Berkeley, 1969 όπως παραπέμπεται στο Χάιδου Α., «Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου», εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996

Hochmayr G., Strafbarer Besitz von Gegenständen, Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2005, σελ. 31 επ όπως παραπέμπεται στο Κουράκης Ν., «Η πορνογραφία ανηλίκων στο διαδίκτυο (άρθρο 348Α ΠΚ). Τα όρια μιας δημοκρατικής και εφικτής ποινικής καταστολής της», περιοδικό Εγκληματολογία, τεύχος 1, 2012

Kapatzia, K., & Sygkollitou, E., «Cyberbullying in middle and high schools: Prevalence, gender and age differences», Department of Psychology, Aristotle University, Greece, 2008 όπως παραπέμπεται στο Sorrentino A. and Athanasiades C., «Cyberbullying in Greece» στο Baldry A.C., Blaya C., Farrington D.P, «International Perspectives on Cyberbullying .Prevalence, Risk Factors and Interventions», Palgrave Macmillan, Cham, 2018

Kirsh S., «Media and Youth.A Developmental Perspective», Wiley-Blackwell, 2010

Krone T., «A Typology of Online Child Pornography Offending» στο «Trends and Issues in Crime and Criminal Justice», Australian Institute of Criminology, July 2004, No. 279

Kurt S., «From Content to Context: Videogames as Designed Experience», Educational Researcher, 35:8, 2006

Kwon O., Wen Y., «An empirical study of the factors affecting social network service use», Computers in Human Behavior, 26, 2010

Laffier J., «Social Relations: Exploring how youth use social media to communicate signs and symptoms of depression and suicidal ideation» στο Walrave M., Ponnet K., Vanderhoven E., Haers J., Segaert B. «Youth 2.0: Social media and Adolescence.Connecting, Sharing and Empowering», Springer, 2016

Lee M., Crofts T., McGovern A., Milivojenic S., «Sexting among young people:Perceptions and practises», Trends & issues in Crime and Criminal Justice, Australian Institute of Criminology, No508, 2015

Livingstone, S., & Haddon, L., EU Kids Online: Final report 2009. London: EU Kids Online, London School of Economics and Political Science, 2009

Lobe, B., Livingstone, S., Ólafsson, K., & Vodeb, H., «Cross-national comparison of risks and safety on the internet: Initial analysis from the EU Kids Online survey of European children». London: EU Kids Online, 2011 όπως παραπέμπεται στο Sorrentino A. and Athanasiades C .«Cyberbullying in Greece» στο Baldry A.C., Blaya C., Farrington D.P «International Perspectives on Cyberbullying .Prevalence, Risk Factors and Interventions», Palgrave Macmillan, Cham, 2018

Merdian H. L., Curtis C., Thakker J, Wilson N. & Boer D.P, «The three dimensions of online child pornography offending», Journal of Sexual Aggression, Online First Publication, 2011

«**Motivations for play in online games**», Cyber Psychology and Behavior, 9(6), 772–774 όπως παραπέμπεται στο Χατζούδης Δ., Αυλωνίτης Κ., Σαρηγιαννίδης Λ., Μαδυτινός Δ., «Παράγοντες

που επηρεάζουν την συμμετοχή σε διαδικτυακά παιχνίδια: μια εμπειρική έρευνα», Εθνικό Συνέδριο Διοίκησης και Οικονομίας (ΕΣΔΟ), Καβάλα, 2010

NICE, «Posttraumatic stress disorder.The management of PTSD in adults and children in primary and secondary care».London:NICE όπως παραπέμπεται στο Short E., Guppy A., Hart J.A., Barnes A., «The Impact of Cyberstalking», Studies in Media and Communication, Vol.3, No.2, December 2015

Nuccitelli M., «Cyberbullying Facts & Cyberbullying Prevention Education», iPredator, Inc., Q4, 2013,

Ogilvie E., «Cyberstalking»,Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, No.166, Canberra;Australian Institute of Criminology όπως παραπέμπεται στο Roberts L. «Jurisdictional and definitional concerns with computer-mediated interpersonal crimes: An analysis on Cyber Stalking», International Journal of Cyber Criminology, Vol.2, Issue 1, January 2008

Roberts L., «Jurisdictional and definitional concerns with computer-mediated interpersonal crimes: An analysis on Cyber Stalking», International Journal of Cyber Criminology, Vol.2, Issue 1, January 2008

Short E., Guppy A., Hart J.A., Barnes A., «The Impact of Cyberstalking», Studies in Media and Communication, Vol.3, No.2, December 2015

Skarzynska-Sernaglia J., «Stalking in Poland-occurrence and characterization of the phenomenon», 2009 όπως παραπέμπεται στο Siemieniescka D., Skibinska M., «Stalking and Cyberstalking as a form of violence», Society.Integration.Education, Proceedings of the International Scientific Conference, Volume III, May 2019, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/333255738_STALKING_AND_CYBERSTALKING_AS_A_FORM_OF_VIOLENCE?_iepl%5BgeneralViewId%5D=spYY0qlUNpvk7w91OfbEynI7tPK1iqeQQ9fX&_iepl%5Bcontexts%5D%5B0%5D=searchReact&_iepl%5BviewId%5D=Kd2Ct1OOfFJypQOGDQ8SRa2Cbae4li8FzEEt&_iepl%5BsearchType%5D=publication&_iepl%5Bdata%5D%5BcountLessEqual20%5D=1&_iepl%5Bdata%5D%5BinteractedWithPosition1%5D=1&_iepl%5Bdata%5D%5BwithoutEnrichment%5D=1&_iepl%5Bposition%5D=1&_iepl%5BrgKey%5D=PB%3A333255738&_iepl%5BtargetEntityId%5D=PB%3A333255738&_iepl%5BinteractionType%5D=publicationTitle

Slonje R., Smith P.K., Frisé A., «The nature of cyberbullying, and strategies for prevention», Computers in Human Behavior Journal, 29, 2013

Sorrentino A. and Athanasiades C., «Cyberbullying in Greece» στο Baldry A.C., Blaya C., Farrington D.P «International Perspectives on Cyberbullying .Prevalence, Risk Factors and Interventions», Palgrave Macmillan, Cham, 2018

Sparks, G., «Media effects research: A basic overview. Belmont», CA: Wadsworth, 2001 όπως παραπέμπεται στο Kirsh S. Media and Youth.A Developmental Perspective, Wiley-Blackwell, 2010

Spence-Diehl E., «Stalking and Technology: The double-edged sword», Journal of Technology in Human Services, 22 (1), 2003 όπως παραπέμπεται στο Roberts L., «Jurisdictional and definitional concerns with computer-mediated interpersonal crimes: An analysis on Cyber Stalking», International Journal of Cyber Criminology, Vol.2, Issue 1, January 2008

Sykes G.M, Matza D., «Techniques of Neutralization: A theory of delinquency», American Sociological Review, Vol.22, No.6, 1957

Tomaszek K., «Stalker-psychological characteristics of perpetrators of crimes "persistent harassment"», Studies in Psychology at KUL, volume 18, 2012 όπως παραπέμπεται στο Siemieniescka D., Skibinska M., «Stalking and Cyberstalking as a form of violence, Society».Integration.Education, Proceedings of the International Scientific Conference, Volume III, May 2019, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/333255738_STALKING_AND_CYBERSTALKING_AS_A_FORM_OF_VIOLENCE?_iepl%5BgeneralViewId%5D=spYY0qlUNpvk7w91OfbEynI7tPK1iqeQQ9fX&_iepl%5Bcontexts%5D%5B0%5D=searchReact&_iepl%5BviewId%5D=Kd2Ct1OFFJypQOQDQ8SRa2Cbae4li8FzEEt&_iepl%5BsearchType%5D=publication&_iepl%5Bdata%5D%5BcountLessEqual20%5D=1&_iepl%5Bdata%5D%5BinteractedWithPosition1%5D=1&_iepl%5Bdata%5D%5BwithoutEnrichment%5D=1&_iepl%5Bposition%5D=1&_iepl%5BrgKey%5D=PB%3A333255738&_iepl%5BtargetEntityId%5D=PB%3A333255738&_iepl%5BinteractionType%5D=publicationTitle

Vanderhoven E, Schellens T., Valcke M., «Changing Unsafe Behavior on Social Network Sites.Collaborating Learning vs. Individual Reflection», στο Walrave M., Ponnet K., Vanderhoven E., Haers J., Segaert B. Youth 2.0: Social media and Adolescence.Connecting, Sharing and Empowering, Springer, 2016

Walrave M., Ponnet K., Vanderhoven E., Haers J., Segaert B., «Youth 2.0: Social media and Adolescence.Connecting, Sharing and Empowering», Springer, 2016

Weber N.L, William V., Pelfrey Jr., «Cyberbullying: Causes, Consequences, and Coping Strategies», LFB Scholarly Publishing LLC, El Paso, 2014

«**Youth Internet Safety: risks and prevention**», Thematic Paper, European Crime Prevention Network, Brussels, 2018

Ηλεκτρονικές πηγές

Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας», Βουλή των Ελλήνων

<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950340c4fb76a24/k-kakop-eis.pdf>

«**Ασφάλεια στο Διαδίκτυο: Οδηγός για γονείς**»,Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2019/05/google-family-link.pdf>

«**Γνωρίζετε τους κινδύνους του Διαδικτύου;**», Φυλλάδιο Ενημέρωσης της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο:

http://www.cyberkid.gov.gr/wp-content/pdf/kindinoi_sto_diadiktio.pdf

Γραμμή Βοηθείας help-line

www.help-line.gr

Childline

<https://www.childline.org.uk>. Ειδικότερα για το grooming: <https://www.childline.org.uk/info-advice/bullying-abuse-safety/online-mobile-safety/online-grooming>

Cyberkid, Δ.ΔΙ.Η.Ε

<https://www.cyberkid.gov.gr>

Ελληνική Αστυνομία

<http://www.astynomia.gr>

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής Εθισμού στο Διαδίκτυο

<https://www.e-parenting.gr>

Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου

<http://www.saferinternet.gr>

Έκθεση Έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, 2018

<https://saferinternet4kids.gr/wpcontent/uploads/2019/06/2019%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF-GR.pdf>

e-nomothesia: Τράπεζα Πληροφοριών Νομοθεσίας

<https://www.e-nomothesia.gr>

Dr. Φλώρος Γ. «Πως τα social media μπορούν να επηρεάσουν την εικόνα που έχει το παιδί για τον εαυτό του», 18.05.2018, ηλεκτρονικά. διαθέσιμο στο <https://www.e-parenting.gr/articles/pos-ta-social-media-mporoy-n-na-epireasoyn-tin-eikona-poy-ehei-paidi-gia-ton-eayto-toy>

Καμπάνια Say NO

<https://cyberalert.gr/sayno/>

Κέντρο Νόησης

<https://www.noesis.edu.gr/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1/%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%AD%CF%82/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1/eniac/>

Lawspot

<https://www.lawspot.gr/>

«**Νομοθετικός-Συμβουλευτικός οδηγός για το Cyberbullying**», Safeline: Ελληνική ανοιχτή γραμμή καταγγελιών για παράνομο περιεχόμενο στο Διαδίκτυο

N.3500/2006 Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις, άρθρο 23, παρ.1, ΦΕΚ 232/Α/24.10.2006,

https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=7735d02e-203d-4fcc-af77-9c5a68946552

N.4322/2015 «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις», 42 Α' / 27.04.2015, Βουλή των Ελλήνων, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bcc26661-143b-4f2d-8916-0e0e66ba4c50/m-prison-pap.pdf>

N.4411/2016 Κύρωση της Σύμβασης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο

<https://www.e-nomothesia.gr/nomikes-plirofories/n44112016-kyrosi-tis-symvasis-gia-to-egklima-ston-yvernochoro.html>

«**Grooming: Η αποπλάνηση μέσω Διαδικτύου**», Γραμμή Βοηθείας help-line http://www.help-line.gr/wp-content/uploads/2015/01/Brochure_Grooming_web.pdf

Internet Watched Foundation

<https://www.iwf.org.uk/>

«**Internet of Toys: 10 Βασικές Συμβουλές**», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2018/04/internet-of-toys-greek-edition.pdf>

«**Οδηγίες προς τους γονείς για την ασφάλεια των παιδιών στο Διαδίκτυο**», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2017/04/parents-new-1.pdf>

«**Οδηγός για το online gaming**», ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2019/05/online-gaming.pdf>

«Οδηγός για το σύστημα γονικού ελέγχου **Family Link**», Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο

<https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2019/05/google-family-link.pdf>

Once upon a year, Annual Report 2018, The Internet Watch Foundation

<https://www.iwf.org.uk/report/2018-annual-report>

Παρουσίαση για το grooming σε μορφή pptx, Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο :<https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-ef/grooming-ef/>

Παρουσίαση έρευνας του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου (2018) στο YouTube

https://www.youtube.com/watch?time_continue=212&v=f9oA7SYrRSw

Refworld

<https://www.refworld.org>

Σολταρίδου Ε., «7 Χρήσιμα tips για την βία των video games», 7.5.2019, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <https://www.e-parenting.gr/articles/7-hrisima-tips-gia-ti-ton-video-games>

«**Σωματικά Συμπτώματα Υπερβολικής Ενασχόλησης με το Διαδίκτυο**», Καμπάνια Online Detox, Αφίσα Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου

<https://saferinternet4kids.gr/wpcontent/uploads/2018/10/%CE%A3%CE%A9%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A3%CE%A5%CE%9C%CE%A0%CE%A4%CE%A9%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91.jpg>

«**Sexting**», ενημερωτικό φυλλάδιο της helpline, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο http://www.help-line.gr/wp-content/uploads/2015/01/sexting_brochure-web.pdf

«**Social media και Facebook. Κίνδυνοι και συμβουλές σχετικά με τα δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα στο Internet**», Φυλλάδιο ενημέρωσης απο την Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο

<http://www.cyberkid.gov.gr/wp-content/pdf/10x21socialmedia.pdf>

